Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет
Історичний факультет
Кафедра нової і новітньої історії та історіографії

Олег Мазурок

"…Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині"

(До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича)

Ужгород – 2010

ББК 34:37
М 13
УДК Х01 - 251

Пропоновану читацькій аудиторії книгу присвячено 155-тій річниці від дня народження закарпатського вченого-історика, етнографа, перекладача – греко-католицького священика Юрія Калмана Жатковича (1855-1920). На основі новознайдених документів і матеріалів, чимало з яких вводиться автором до наукового обігу вперше, подається найповніша на сьогоднішній день біографія Юрія Жатковича, який жив і творив на зламі XIX–XX століть.

У книзі йдеться про особисті контакти Жатковича з тогочасними вченими Володимиром Гнатюком, Федором Вовком, Євгеном Перфецьким, його листування з Іваном Франком, Михайлом Грушевським, Степаном Томашівським, Мироном Кордубою, Гіядором Стрипським, Ф. Главачеком, М. Врабелем, С. Цамбелем, О. Ашботом та іншими відомими науковцями, про те, що Жаткович був добре ознайомлений із працями багатьох вчених – Я. Головацького, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, О. Пипіна, Д. Іловайського, які використовував у своїх дослідженнях, про популяризацію Ю. Жатковичем творів М. Вовчка, І. Тургенєва, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича, І. Франка, М. Коцюбинського, А. Чехова та інших письменників, які він перекладав угорською мовою.

Вперше найдокладніше досліджувалася історія написання, публікації та розповсюдження на Закарпатті відомого "Протесту" прогресивної інтелігенції Східної Галичини під назвою "І ми в Європі" (16 червня 1896 року). Автор книги переконливо, на основі достовірних документів показує, що ініціатором написання цього документа був В. Гнатюк, що значну частину матеріалів до нього подав Ю. Жаткович, який переклав "Протест" угорською та німецькою мовами. Заслуговує на увагу матеріал про те, як Ю. Жаткович обґрунтував свою думку: угорські русини – автохтони, і проживали вони тут ще задовго до приходу угорців.

В кінці книги подано найповнішу на сьогоднішній день бібліографію праць Ю. Жатковича – 116 позицій, а також бібліографію праць про Ю. Жатковича – 63 позиції.

Книгу призначено для істориків, краєзнавців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією Закарпаття.

Рецензенти:

Р. А. Офіцинський, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету;

О. С. Сліпецький, старший викладач Ужгородського національного університету.

Рекомендовано до друку Вченою радою Ужгородського національного університету
(протокол № 12 від 25 листопада 2010 р.).

ISBN 978–966–8269–23–3

© О.Мазурок, 2010
© Видавництво «Карпатська Вежа», 2010

Видання здійснене власним коштом О.С.Мазурка

Моїй рідній, Богом благословенній і великострадній прабатьківщині – Холмщині, яка дала Україні багато славних синів і дочок –

присвячую.

Олег Мазурок

Фото 1880-тих років

ЗМІСТ

Стор.

Від автора ……..... 7

"Я по убіжденію держу себе сыном мало-руського народа…" (Хто він – Юрій Жаткович?) ……...…... 16

"…Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині" (Зв'язки Ю. Жатковича з І. Франком та Ф. Вовком) ……. 39

Голос сумління і обов'язку (З історії написання відомого протесту галицької інтелігенції "І ми в Європі" (1896 р.)) …… 57

Юрій Жаткович у контексті історичної думки Закарпаття кінця XVIII – початку XX століть …… 68

Лірична поема про свій народ (З історії написання та публікації "Етнографического очерка угро-русских") ……... 76

Юрій Жаткович про етнічні кордони угорських русинів ……... 88

Післямова…….. 99

Бібліографія праць Юрія Жатковича …… 126

Бібліографія праць про Юрія Жатковича ……. 133

Додаток

Жаткович Юрій. Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині . 137

Жаткович Юрій. Історія історіографії угорських русинів …… 142

Жаткович Юрій. Очерк исторіи монастыря Грушевского на Угорской Руси ……. 158

Жаткович Юрій. Монографія села Стройна. ……...…… 161

Ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. ……..... 173

Про автора …… 182

ВІД АВТОРА

Шановні читачі, відразу скажу, що я "підступався" до особи Юрія Жатковича, а точніше – до Ю. Жатковича як **особистості**, принагідно, повільно, без якихось далекосяжних намірів працювати над цією темою, а тим більше – публікувати його твори, частину з яких – уперше. Та й ніде правди діти: що я знав у 1960-х роках про Юрія Жатковича? Зрештою, як і інші науковці, які досліджували історію Закарпаття другої половини XIX – початку XX століть? Коли траплялася можливість, публікував про нього невеликі розвідки. Та й чи можна було в радянські часи взагалі писати про священика?

Нарешті, 2001 р. вдалося **вперше** опублікувати його великі праці в перекладі з угорської мови українською, а саме: "Історію історіографії угорських русинів", "Монографію села Стройна", а також частину його листів до Володимира Гнатюка[1]. Згодом, 2007 р. побачило світ академічне, комплексне видання фундаментального дослідження Ю. Жатковича з **етнографії** Закарпаття, якому немає аналогів у крайовій історіографії та краєзнавстві, – "Етнографическій очерк угро-русских", тобто оприлюднено усі відомі на нинішній день тексти цього твору, а також факсиміле рукопису "Очерка", оригінал якого я виявив в одному з архівів Києва[2].

2008 р. я видав окремою книгою праці Жатковича з **історії** Угорської Русі, його листи до В. Гнатюка за 1895–1914 рр., а також "Біографію" нашого земляка, написану ним на прохання Гнатюка[3]. У цьому ж виданні **вперше** в перекладі з угорської мови українською опубліковане ґрунтовне дослідження Жатковича з історії греко-католицької церкви Закарпаття, яке побачило світ ще 1884 р. угорською мовою в журналі "Századok" і відтоді ніде не перевидавалося. Як не дивно і не прикро, але й донині практично жоден дослідник історії церкви Закарпаття не використовував цю працю Жатковича.

А тепер все по порядку і докладніше.

Понад сорок років тому – в далекому тепер уже 1968 р. – я вперше натрапив на листи Юрія Жатковича до галицького вченого Володимира Гнатюка, які разом з його науковими працями, з котрими я ознайомився трохи пізніше, відкрили для мене чарівний світ історії та культури українців Закарпаття другої половини XIX – початку XX століть. Власне знайомство з творами та епістолярною спадщиною Юрія Жатковича й породило мої роздуми над минулим цього казкового краю, якими ділюся з читачами.

Скажу відверто, що, працюючи над темою про історичні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XIX – на початку

---

[1] Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001. – 292 с.
[2] Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских. – Ужгород, 2007. – 392 с.
[3] Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород, 2008. – 452 с.

XX століть, я, природно, знайомився з біографіями та діяльністю багатьох представників закарпатської інтелігенції того часу. І не на основі статей, в яких, на жаль, часто-густо було чимало недостовірного, якщо не сказати більше – сфальсифікованого на догоду псевдопатріотизмові, а на основі документів, які зберігаються в архівах Берегова, Львова, Києва, Москви, Санкт-Петербурга. І, зізнаюся щиро, – особа Юрія Жатковича не викликала спочатку особливого інтересу, тим більше, що в ті часи про нього писали дуже мало – священик! Але коли почав докладніше знайомитися з науковою спадщиною Жатковича, відчув, що це – неординарна постать! І чим більше про нього дізнавався, тим міцнішали мої переконання, що це саме так. А вже після того як я виявив і опрацював його листи до В. Гнатюка, а особливо, коли "розшифрував" його "Етнографическій очерк угро-русских", мої симпатії до нього зросли безмежно. Я бачив **людину**, яка вигідно відрізнялася від багатьох своїх сучасників. Тому вірю, що, прочитавши його біографію, а також його праці з історії Угорської Русі та листи до Володимира Гнатюка, ви погодитеся зі мною. Було б ідеально таки, якби хтось із читачів досі вже прочитав його дослідження, названі мною на початку.

Листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка, що були мною опубліковані, менш за все призначалися для обнародування – в цьому їхня незаперечна цінність. Вони – правдива розповідь про життя скромної, інтелігентної людини, невтомного й самовідданого трудівника на ниві національного пробудження закарпатських українців. У листах Жатковича важлива кожна біографічна деталь, кожен штрих із життя не тільки їхнього автора (частково – й адресата), а й життя нашого краю, його народу. Досі ми не мали такої кількості листів жодного з діячів науки і культури Закарпаття кінця XIX – початку XX століть.

Показовий факт: у перший рік знайомства Жатковича з Гнатюком він послав своєму кореспондентові 26 листів. Тобто два листи на місяць! Принаймні стільки їх збереглося. Таким чином, знайомство з галицьким ученим спровокувало потужний емоційний вибух: маса запитань до адресата і маса інформації адресатові! Йому хотілося виговоритися, знайти співрозмовника, однодумця, ковтнути свіжого повітря, живучи в атмосфері затхлості, рутини та мадяризації. Такого співрозмовника Жаткович знайшов в особі Гнатюка.

Я виявив 89 листів Жатковича до Гнатюка. Переконаний, що, судячи зі змісту цих листів та інших матеріалів, частина епістолярію до нас не дійшла. Уже не кажу про долю листів Гнатюка Жатковичу. Жоден із них не зберігся, хоч їх би мало бути близько сотні! І, при всій повазі до Юрія Жатковича, я, як дослідник його наукової спадщини, не можу не дорікнути за те, що він не зберігав листів львівського вченого. Та й не тільки його. Судячи з "Автобіографії" та інших документів, з Жатковичем листувалися вчені європейських країн і Росії.

Свідченням того, наскільки авторитетним був Юрій Жаткович серед закарпатської інтелігенції, є прагнення представників багатьох політичних напрямів взяти його у свій табір. Мадярони вважали його своїм. Українофіли

(В.Бірчак) – своїм, москвофіли (Є.Недзельський) – своїм. Усе це стверджувалося апріорно, залежно від політичних уподобань дослідників творчості Жатковича. Однак ніхто з них не знав **листів** Жатковича до Гнатюка! Мені випало першому їх виявити і ввести у науковий обіг! Ці листи – неоціненне джерело для вивчення цілого ряду принципових питань, що стосувалися не тільки їхнього Автора, тобто Жатковича, а й інших діячів науки і культури західноукраїнських земель, для розуміння специфіки атмосфери, яка панувала тоді на Закарпатті. І хоч листи – джерело суб'єктивне, проте вони досить точно відбивають дух епохи. На жаль, Перша світова війна перервала листування Жатковича з Гнатюком.

І ще одне міркування. Як пересвідчиться читач, у цій публікації домінують, в основному, дві постаті: Юрій Жаткович та Володимир Гнатюк. Це не випадково, бо, власне, останній тривалий час активно спілкувався з нашим славним земляком і, здійснивши кілька наукових подорожей Закарпаттям, практично першим із українців реалізував ганнібалову клятву Михайла Драгоманова, дану ним ще в середині 70-х років XIX ст. – "*що-небудь зробити для Угорської Русі, по крайній мірі направити кілька душ на реальну працю для народу в демократично-поступовому напрямку*". Чимала заслуга в цьому і Юрія Жатковича, який підтримав В. Гнатюка в його заходах.

Аби краще уявити атмосферу спілкування Жатковича з Гнатюком, подам стисло біографічні дані, що стосуються останнього. Звертаю увагу читачів на таку деталь: Юрій Жаткович та Іван Франко були практично ровесниками – народилися відповідно 1855 і 1856 рр. А от Володимир Гнатюк був молодший від Жатковича аж на 16 років (народився 1871 р.). Вперше почали листуватися восени 1895 року, коли Жатковичу було 40, а Гнатюку – 24 роки. Юрій Жаткович з батьківською теплотою та увагою ставився до молодшого візаві, а Гнатюк до Жатковича – з почуттям глибокої поваги й такту як до людини, як до обдарованого і працьовитого науковця. Про це можна судити не тільки з їхнього листування, з листування Гнатюка з Главачеком, Франком і Ф. Вовком, але й із винятково доброзичливих статей Гнатюка, присвячених своєму закарпатському колезі.

Про значення Гнатюка у творчості Жатковича свідчить і той факт, що львівський учений був досить освіченою і знаною в наукових колах України і Росії людиною. 1898 р. він закінчив Львівський університет і того ж року став секретарем НТШ, а через рік – дійсним членом Товариства. З 1901 р. – секретар, а з 1916-го – голова Етнографічної комісії НТШ. З 1900 року – редактор усіх її видань, директор Видавничої спілки. З 1902 р. – член Петербурзької Академії наук. Активний співробітник журналу "Літературно-науковий вісник" (ЛНВ) у час його друкування у Львові (1898-1906). З 1924 р. дійсний член ВУАН. До речі, рішення АН про це підписав незмінний секретар ВУАН А. Ю. Кримський (1871-1941), який листувався з Гнатюком з 1897 року і від якого останній знав і про Угорську Русь. У своїх студіях Гнатюк творчо використовував історико-

порівняльний метод. Зредагував і видав близько 60 томів "Етнографічного збірника" і "Матеріалів до української етнології". Шість томів (III, IV, IX, XXV, XXIX, XXX) містять "Етнографічні матеріали з Угорської Русі".

Тут я вперше в українській історіографії докладно розглядаю історію написання, перекладу та публікації "Протесту", оскільки, опрацювавши практично всі відомі на сьогодні документи, дійшов висновку, що біля основ цього документа поруч із Гнатюком стояв Юрій Жаткович. Я розкриваю анатомію написання "Протесту".

Мене цікавила психологія вчинку, мотиви вчинку, наслідки вчинку.

Задумаймося над таким: у розпал підготовки в Угорщині відзначення Мілленіуму та в рік його пишного святкування 41-річний священик зі Стройного, вдівець, який виховує трьох малолітніх дочок, постійно хворіючи, надає В. Гнатюкові важливі матеріали для тексту "Протесту", консультує його з цього приводу з окремих проблем історії Угорської Русі, радить, до кого із закарпатців звернутися для одержання додаткових даних з цього питання, й не тільки перекладає "Протест" угорською та німецькою мовами, але й дбає про його публікацію та розповсюдження в Угорській Русі!

Вважаю, що цим самим він фактично підписався під цим документом, поділяючи всі важливі положення, що містилися в ньому, а саме: про етнічну належність угорських русинів до українців, які проживали у Східній Галичині та Наддніпрянщині; про нестерпний колоніальний гніт, який зазнавало місцеве населення з боку правлячих класів; про запроданство угроруської інтелігенції, насамперед духовенства та вчителів, і т. д.

Це – позиція винятково порядної, сміливої, мужньої людини, яка переймалася насамперед інтересами народу, дослухалася до голосу свого сумління.

І це відбувалося саме тоді, коли автори "Протесту", говорячи про антинародну позицію закарпатського духовенства, писали: "*На сором XIX вікові, ми мусимо сказати, що нині ще в Угорській Русі велика часть руських священиків так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорив мадярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу*".

Ще за 12 років до "Протесту" у великій статті "Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії…" (1884) Жаткович писав про етнічну спорідненість угорських русинів зі східними слов'янами. А в своєму "Очерку" задовго до "Протесту" стверджував: "*Мы туй под словом "русине" тіх обывателей розуміеме Угорщины, котри принадлежат ко мало-русскому народу, живущему во Галиціи, Буковині и Южной Росіи…*". І лише через кілька років після цього у "Протесті" читаємо: "*В кількох комітатах Угорщини живе до 500000 русинів. І походженням, і традицією історичною і літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони частина того українсько-руського народу, що заселює східну часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить сьогодні около 25 мільйонів душ*".

Свідомо не називаю Юрія Жатковича ні геніальним, ні "основоположником", ні "патріархом", ні "фундатором", ні іншими гучними епітетами, які так щедро (і бездумно) розсипають наліво і направо деякі сучасні "дослідники" стосовно об'єктів своїх досліджень. Бо це всього-на-всього фрази й не більше, за ними, як правило, нічого реального не стоїть. Спитаймо себе: якщо всі генії, то де ж ті орачі, на яких завжди й спиралася справжня наука? Та й я глибоко переконаний в тому, що Жаткович, цей скромний трудар, сіяч на ниві вітчизняної науки і культури, просто образився б за це, хоча, без сумніву, судячи з його листів до Гнатюка та "Автобіографії", знав собі ціну. Недарма ж відомий український етнограф Ф. Вовк, який восени 1905 р. кілька разів побував у Стройному, в своїх публікаціях назвав Жатковича "*найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священиком-Русином у цілій Угорщині*".

А хіба не показовим є факт, що практично кожний третій його сучасник встрявав у політику. Жаткович же був мудрим і знав, що все це – суєта суєт, а наука – вічна. Висока внутрішня інтелігентність і вроджена порядність не дозволяли йому цього.

Вважаю, що опрацювання та публікація наукової спадщини Ю. Жатковича, а також його листів до В. Гнатюка, на що витрачено сорок років праці, здійсненої мною в комплексі, дали мені моральне право висловити свої міркування й роздуми про стан і перспективи вивчення історії Закарпаття та історії історичної думки регіону саме під кутом зору розуміння Ю. Жатковичем завдань крайової історіографії. Висловлюючи свої міркування з цілої низки питань, якщо навіть не проблем, вперше порушених Юрієм Жатковичем, я ніби звітую перед ним: що ж я зробив за сорок років у справі вивчення історії та історіографії Закарпаття.

Охарактеризую стисло основні праці Ю. Жатковича. У статті "Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині" (1889) дослідник стверджує, що до приходу сюди угорців цю територію заселяли східні слов'яни, предки сучасних русинів. Правда, очевидно, з чисто технічних причин (нерозбірливий почерк автора) датою приходу угорців на цю територію вказано 889 рік замість 896 року. Далі мовиться про прибуття на Закарпаття Ф. Корятовича, про міграційні процеси в наступні тисячоліття й т. д. Важливим є те, що Жаткович, використовуючи найновіші публікації з питання про чисельність русинів в Угорській Русі, називає цифру 500 тис. людей. До речі, потім цю цифру було названо і в "Протесті", до складання якого Жаткович мав прямий стосунок, про що докладно нижче.

Другим твором є дослідження Жатковича "Історія історіографії угорських русинів", опубліковане 1890 р. угорською мовою в журналі "Századok". В українському перекладі мною воно публікується вдруге. Ця праця – унікальна хоча б тому, що є першою в галузі вітчизняної історії історіографії Угорської Русі.

Особливе місце серед досліджень Жатковича посідає праця "Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Еґера" (1884). Її 28-річний

Жаткович подав 1883 р. на конкурс, оголошений Угорським історичним товариством. І хоча праця не здобула премії, журі рекомендувало її до друку в журналі Товариства "Századok", де вона і з'явилася наступного року. Цікавий, але маловідомий факт: членом журі був Т. Легоцький, який підтримав молодого вченого. Оскільки працю було опубліковано угорською мовою, її практично до наших днів не використовували дослідники, які писали історію греко-католицької церкви на Закарпатті! Відтоді її ніде не передруковували. Я опублікував її (вперше після 1884 року) в перекладі українською мовою. Таким чином, це дослідження після 125-літнього забуття знову ожило і, безперечно, активно використовуватиметься дослідниками.

До великих наукових праць Жатковича зараховую "Монографію села Стройна", опубліковану в Будапешті угорською мовою 1900 р. Вперше я опублікував її у виданні 2001 р. в перекладі українською мовою. Це – друга публікація. Зізнаюся, що, знаючи не тільки про науковий талант, але й про літературні здібності Жатковича, про що свого часу писав Перфецький, не можу намилуватися ліричним стилем автора в описанні ним села Стройне, де він пропрацював з 1885 р. аж до смерті (1920 р.). Другий абзац праці починається так: "*Село розташоване у Свалявському районі Березького комітату, за чотири кілометри на схід від окружного центру Сваляви. Кордони села пролягають двома долинами, місцями настільки вузькими, що вздовж струмка ледве тісниться дорога. В одній із цих долин зі сходу на захід тече струмок Дусина, а в другій – з півночі на південь струмок Свалявка, які з'єднуються на північній околиці округу*".

Як просто, зрозуміло і влучно. Ніби читаєш початок роману чи повісті класика української літератури. Порівняймо з "Миколою Джерею" І. Нечуя-Левицького: "*Широкою долиною між двома рядками розложих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця*". А насправді праця Жатковича – оригінальне наукове дослідження.

У вітчизняній історіографії не маємо подібного дослідження, в якому так докладно й талановито було б описано господарське життя одного села протягом тривалого часу. Цей твір Юрія Жатковича можна порівняти хіба що з такою ж талановитою річчю росіянина Олександра Енгельгардта (Див.: Энгельгардт А. Н. Из деревни. 12 писем. 1872-1887. – М., 1960).

У праці Ю. Жатковича, як у краплині роси, відбилася специфічна історія закарпатського села кінця XIX століття. Це – клітинка господарського організму нашого краю вказаного періоду, в якій дуже багато й етнографічного матеріалу, що органічно поєднує її з "Етнографическім очерком угро-русских". Можна тільки пошкодувати, що цю працю практично не використовували українські науковці.

Доля наукової спадщини Юрія Жатковича така ж складна, як і його власна. Один із перших біографів Жатковича о. Нестор Воленський, оповідаючи про подальшу долю праць ученого, зазначав, що їх автор "*про свои худыя матери-*

альныя средства ни яким способом не мог то издати во всей целости". Разом з тим він висловив сподівання (1920 р.), що буде кому видати усі твори нашого земляка, бо про це потурбуються *"...его, хвала Богу, здравствующие и находящиеся в добром материальном положении племянники, т. е. братовы сыны – Теофил, Григорий и Мирон*". Про них докладніше нижче, але тут нагадаю, що Григорій Жаткович, син старшого брата Юрія – Павла, був першим губернатором Підкарпатської Русі! Та, на жаль, не так сталося, як гадалося. Фактично жоден зі згаданих племінників, вже не кажу про трьох дочок Юрія Жатковича, яких він виховував сам, не потурбувалися про видання хоча б великих наукових праць свого родича. Хіба це – не загадка, не сюжет для роздумів?

Наводжу багато уривків з документів, оскільки вважаю, що це дозволить читачам краще зрозуміти не тільки епоху, коли жив і творив Юрій Жаткович, але і його особу як об'єкт мого дослідження. А ще тому, що окремі дослідники, котрі пишуть про цей період в історії Закарпаття, зловживаючи довірою читачів, дозволяють собі, м'яко кажучи, трохи "пофантазувати", не підкріплюючи свої твердження документами.

У цій книзі подано найповнішу на сьогодні бібліографію праць Ю. Жатковича українською, російською та угорською мовами – 116 позицій (проти 99 у виданні 2008 р.). На жаль, і вона далеко не повна, оскільки його твори порозкидані в численних українсько-, російсько-, угорсько-, французькомовних газетах, журналах, альманахах, наукових збірниках і т. д. До того ж нерідко відомості про ці публікації Жатковича, які я брав із досліджень Є. Перфецького, В. Бірчака, Є. Недзельського, М. Лелекача та інших, не завжди достовірні щодо їхньої точної назви та місця публікації. Робота в цьому напрямі триває. Крім того, також публікується значно розширена бібліографія основних праць дослідників, які писали про Жатковича – 63 позиції.

У виданні 2008 р., звертаючись до читачів, я писав, що якби я абсолютно нічого не написав і не опублікував з історії Закарпаття, то лише виданням оригінального, своєрідного дослідження Юрія Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских" спокутував би гріх, оскільки це – результат копіткої багаторічної праці, особливо розшифрування тексту оригіналу "Очерков". Тепер зазначу: якщо для підготовки до публікації "Очерков" потрібно було 17 років, то ця публікація праць Ю. Жатковича з історії Угорської Русі забрала в мене 40 років! Але натомість скільки цікавого й корисного для себе я дізнався, опрацьовуючи ці матеріали! Це дає мені підстави висловити свої роздуми і міркування щодо того, якою має бути наукова "Історія Закарпаття" і хто її може написати.

Нижче подаю тексти листів члена-кореспондента НАН України Олекси Мишанича, доктора історичних наук, професора Ніни Пашаєвої, провідного спеціаліста Російської державної публічної історичної бібліотеки (Москва), автора низки праць з історії суспільної думки Галичини. Листи надіслали мені після прочитання моєї публікації "Юрій Жаткович як історик та етнограф" (Ужгород, 2001. – 292 с.). Подаю також листа члена-кореспондента НАН України,

відомого далеко за межами України спеціаліста з етнографії Всеволода Івановича Наулка, якого він надіслав мені після того, як одержав публікацію "Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских" (Ужгород, 2007. – 392 с.).

Лист Олекси МИШАНИЧА

Київ, 20 січня 2002 року

Високошановний Олеже Сергійовичу!

Сердечно дякую Вам за прислану книгу про Юрія Жатковича. Я прочитав її і вважаю, що це одна із кращих наукових праць, виданих в Ужгороді за останнє десятиріччя. Ви знайшли, опрацювали і подали читачеві першоджерела, яким нині ціни немає, повернули із забуття світлу постать цікавого вченого. Публікація праці "Етнографическій очерк угро-русских" є справді Вашим науковим подвигом. Кілька років тому я зробив з неї ксерокопію і послав о. Атанасію Пекарю до США на його прохання. Сумніваюся, щоб він її прочитав, бо почерк Ю. Жатковича дуже нерозбірливий. Та Ви дали собі ради, текст підготовлено добре. На відміну від тих наших геніїв, які багато і красно говорять, Ви зробили велику і корисну справу. Видана Вами книга – це подія у науковому житті краю. Щиро вітаю Вас із виходом у світ такої книги і бажаю Вам далі плідно працювати на користь українського Закарпаття.

Ваш Ол. Мишанич

Лист Ніни ПАШАЄВОЇ

Москва, 4 февраля 2002 года

Уважаемый Олег Сергеевич!

Спасибо Вам за интересную книгу. Публикация трудов Ю. Жатковича – безусловно заметное явление в источниковедении Закарпатья. Опубликованные тексты, Ваша вступительная статья и библиография вводят читателя в круг сложных проблем края в эпоху, последовавшую за периодом национально-культурного возрождения. (Или за продолжением его?).

К сожалению, чтобы "успеть" что-то сделать, я ограничила себя историей Галичины, и Закарпатья конца XIX – начала XX вв. мне почти не приходилось касаться.

Еще раз спасибо за книгу.

С уважением и лучшими пожеланиями Н. Пашаева

Лист Всеволода НАУЛКА

Київ, 15 квітня 2008 року

Дорогий Олеже Сергійовичу!

Сердечно дякую за книжку про надзвичайно цікавого дослідника, про якого я мало знав.

Ви зробили дуже важливу справу, зібравши величезний матеріал про Жатковича і надрукувавши його з такою любов'ю.

Радий Вашим успіхам! Можливо, дасте про нього невеликий нарис у республіканський часопис "Університет" – він "ваківський", але Вам того не треба, – сторінок на 15. З радістю надрукуємо.

Ваш Всеволод Наулко
15. IV. 2008

"Він [Жаткович] зробив багато і, певна річ, що історик Угорської Русі не обійдеться ніяк без його праць. Він перший з між угорських русинів успів вибитися з поза вузького кругозору тамошніх інтелігентів".

Володимир Гнатюк

"Я ПО УБІЖДЕНІЮ ДЕРЖУ СЕБЕ СЫНОМ МАЛО-РУСЬКОГО НАРОДА…"

(Хто він – Юрій Жаткович?)

Винесена у заголовок фраза – уривок з листа Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка. Вона не випадкова у висловлюваннях закарпатського вченого. Це лейтмотив його листів до Гнатюка, які я вперше опублікував 2001 р., а також до наукових праць, зокрема "Етнографического очерка угро-русских". Цей вислів – життєве кредо Жатковича, якого він неухильно дотримувався протягом свого свідомого життя. Щоб краще зрозуміти, в яких умовах йому доводилося реалізовувати свої моральні принципи, належить хоча б стисло охарактеризувати ті соціально-економічні й політичні відносини, ту атмосферу, яка панувала на Закарпатті, коли жив і творив Юрій Жаткович. Тоді нам стануть зрозумілими і його заслуги та внесок у справу національного пробудження закарпатських українців, і помилки, які були йому притаманні.

У другій половині XIX – на початку XX століть (до 1918 р.) Закарпаття (чотири комітати) займало територію близько 18 тис. км^2, або 5,5% від усієї площі Угорського Королівства. За офіційними результатами переписів населення 1869 р., на Закарпатті проживало 597 тис. осіб, а 1910 р. – 848 тис. осіб. Таким чином, населення краю за цей період зросло на 241 тис. осіб, або на 47%. Відносно до всіх жителів королівства населення Закарпаття становило близько 4%[1].

Незважаючи на економічну відсталість краю, в указаний період все більше зростає роль міст і містечок як центрів матеріальної та духовної культури. У 21 міському поселенні Закарпаття 1869 р. проживало близько 79 тис. осіб, а 1910 р. – вже понад 142 тис. осіб. У зв'язку з тим що абсолютна кількість міських жителів зросла більш ніж на 80% (проти 47% в усьому регіоні), питома вага міського населення краю збільшилася з 14% до 17%[2].

---

[1] Magyar statistikai evkonyv. – IX, 1901. – Budapest, 1902. – C. 11-12.

[2] Magyar statistikai közlemenyek. MSK. Üj sorozat. 1-52 kötet. – Budapest, 1902-1914. – T.1. – C. 539-569; T.42. – C. 809-840.

Щодо господарської структури (структури зайнятості) населення, то в 1890-1910 рр. у середньому 74% від самодіяльного (працюючого) населення краю було зайнято в сільському господарстві, 9% – у промисловості та ремеслі, 4% – у торгівлі й на транспорті, а 13% – в інших галузях народного господарства. Цифри красномовні. Аналізуючи дані, що характеризують господарську структуру Закарпаття, доходимо висновку, що за цей період відбулися певні позитивні зміни: при збільшенні абсолютної кількості всього самодіяльного населення питома вага зайнятих у сільському господарстві скоротилася з 78% 1890 року до 71% у 1910 р., а питома вага промислового населення зросла з 7,8% до 11%. Абсолютна кількість сільськогосподарського населення збільшилася лише на 6,7%, а промислового – на 66%[1].

Незважаючи на помітне зростання абсолютної і відносної кількості населення, зайнятого у промисловості й ремеслі, регіон і надалі залишався найвідсталішим кутком Угорщини. Про це переконливо свідчать такі дані: 1900 р. на Закарпатті нараховувалося 12676 промислових підприємств (так їх класифікувала офіційна статистика), а 1910 р. – вже 15352 підприємства. На перший погляд – цифри вражаючі. Проте, якщо взяти до уваги, що на всіх цих підприємствах було зайнято відповідно 20,3 тис. і 27,2 тис. осіб, то стає зрозумілим, що це були переважною більшістю дрібні кустарні й напівкустарні заклади, де працювало 1-5 осіб. Більше того, в ті роки в середньому понад 65% цих підприємств становили ті, де працювала тільки одна людина. Підприємств же фабрично-заводського типу, тобто таких, де було зайнято понад 20 осіб, 1900 р. нараховувалося лише 48, а 1910 р. – 65, що становило менш ніж 0,5% від усіх підприємств Закарпаття, названих статистикою промисловими[2].

Господарська структура міст помітно відрізнялася від загальнокрайової: 1910 р. в промислових містах було зайнято 25,4% самодіяльного населення, у сільському господарстві – 28%, у торгівлі й на транспорті – 14,2%; решта, 32,4%, була зайнята в інших галузях міського господарства. Таким чином, питома вага промислового населення міст була в середньому в 2,5 раза вищою, а сільськогосподарського – в 2,5 раза нижчою від загальнокрайового рівня. До цього додам, що з усіх підприємств фабрично-заводського типу Закарпаття в містах розташовувалося понад 50%. Але й тут не слід перебільшувати рівень промислового розвитку міст краю, оскільки лише в небагатьох із них домінували промислове виробництво, торгівля і транспорт. Більшість із них належали до міських поселень, де основним заняттям жителів було сільське господарство (хліборобство, скотарство, бджільництво, виноградарство й т. д.)[3].

Варто зазначити, що в більшості міст Мараморського і Березького комітатів, тобто комітатів, розташованих у передгір'ях Карпат і в самих Карпатах, яким, до речі, присвячені дослідження І. Срезневського, Де Воллана та інших

[1] MSK. – Т. 52. – С. 1274-1279; 1284-1287.
[2] Там же. – Т. 2. – С. 418-661; Т. 48. – С. 414-662.
[3] Там же. – Т. 12. – С. 123-127; Т. 52. – С. 1043-1047.

авторів, у сільському господарстві міст (Ясіня, Рахів, Тересва, Довге Поле, Вишково та інші) було зайнято в середньому 70% населення. Навіть у Марамарош-Сігеті, найбільшому за кількістю жителів міст краю, де проживало понад 20 тис. осіб, у цій галузі господарства було зайнято майже 11% самодіяльного населення. І лише в Ужгороді й Мукачеві ці цифри становили відповідно 3,6% і 4,5%[1].

Винятково складним є питання про національний склад населення Угорської Русі взагалі і Закарпаття зокрема. Тут – скільки авторів, стільки ж думок. Досить хоч би послатися на працю О. Петрова "Заметки об Угорской Руси" (1891). А скільки було публікацій потім (В. Гнатюк, С. Томашівський, М. Грушевський та інші). Тому, враховуючи принципову важливість цього питання, керуватимусь золотим правилом археографа: краще залишити помилку автора, ніж внести свою, тобто максимально використаю матеріали офіційної угорської статистики переписів населення 1900 і 1910 років.

Під час переписів населення Австро-Угорщини головним критерієм для визначення національної належності слугували не особисте волевиявлення того, кого опитували, і навіть не його рідна мова, а так звана розмовна мова, а також віросповідання (конфесійна належність). Немає сумніву в тому, що визначення національності за розмовною мовою дозволяло властям, використовуючи політичні важелі, завищити питому вагу населення, що розмовляло угорською мовою. Особливо це було помітно в містах як культурних і адміністративних центрах краю, де зосереджувалася значна частина політико-адміністративного апарату, чиновництва, інтелігенції, вищого духовенства.

На мою думку, статистичні дані, що характеризували релігійну структуру населення, точніше відображають реальний стан речей, хоч і вони не можуть вважатися бездоганними, бо частина українців краю, змінивши українську (русинську) мову на угорську, нерідко зберігали свою етнічну самосвідомість. Окрім того, на Закарпатті не всі греко-католики були українцями – частина їх належала до угорської та румунської нації. Вважаю, що при визначенні національного складу населення Закарпаття належить враховувати передусім його релігійну структуру. Однак, для того щоб мати повне уявлення про національний склад жителів Закарпаття, наведу дані і про вживання населенням розмовної мови та порівняю ці показники.

Згідно з офіційними даними, у 1900-1910 рр. понад 60% усього населення Закарпаття становили греко-католики, 11% – римо-католики, 15% – іудеї, понад 13% – реформати й т. д. Православних було мало: 1900 року в краї їх нараховувалося 202 особи, а 1910 р. – 1924 особи. Напередодні і в роки Першої світової війни кількість православних помітно зросла у зв'язку з переходом певної частини греко-католиків у православ'я. Це й стало причиною так званого “Марамарош-Сігетського процесу” (1913-1914 рр.).

[1] MSK.T.12. – С.123-127; т.52. – С. 1043-1047.

Дані ж про розмовну мову малюють нам зовсім іншу картину: в названі роки українську (русинську) мову вживало трохи більше 42% жителів Закарпаття, угорську – 29%, румунську – понад 11%, німецьку – 10%, словацьку – понад 5%. Демографічна ситуація для українців краю (за розмовною мовою) складалась у це десятиріччя несприятливо: незважаючи на те що все населення Закарпаття, яке вживало українську мову, збільшилося з 327,4 тис. осіб 1900 року до 356,5 тис. осіб 1910 р. (або на 9%), їхня питома вага серед етносів краю скоротилась із 43,4% до 42%. За цей же період абсолютна кількість населення, що розмовляло угорською мовою, збільшилася на 21%, а його питома вага в усьому населенні краю зросла з 28,8% до 31%[1].

Національний склад населення міст Закарпаття характеризувався більшою строкатістю і динамізмом, що зумовлювалося самою природою міських поселень, а особливо такого регіону, як наш край. Як історичні центри ремесла і фабрично-заводської промисловості, сезонної і стаціонарної торгівлі, як політико-адміністративні і культурні центри, а наприкінці XIX – на початку XX століть – і залізничні вузли, міста Закарпаття, як і, зрештою, інших регіонів, принаджували до себе жителів не тільки ближчих районів, а й інших країн. А якщо врахувати географічне положення Закарпаття, про що вже згадувалося, то ситуація буде цілком зрозумілою. У 1900-1910 рр. у містах Закарпаття греко-католики становили понад 38% від усіх міських жителів (проти 60% в усьому регіоні), римо-католики – 21% (проти 11% в усьому краї), іудеї – 26% (проти 15% в усьому регіоні), реформати – 13%. Православних було дуже мало: 1910 року в містах Закарпаття їх проживало 58 осіб, а 1910 р. – 327 осіб[2].

Ще більш показовими є дані про те, якою мовою розмовляли жителі міст. Аналіз матеріалів переписів населення дав підстави зробити такі висновки: у вказані роки в середньому близько 60% міських жителів вживали угорську мову, 24% – українську (русинську), 11% – німецьку. Про тенденції використання тієї чи іншої мови жителями міст Закарпаття в 1900-1910 рр. свідчать такі дані: якщо питома вага міських жителів, які розмовляли угорською мовою, за це десятиріччя збільшилася з 57,3% до 62,5%, то частина тих, хто вживав українську мову, скоротилася з 26% до 23%. Якщо ж брати окремі міста, то ситуація була такою: у Берегові 1910 р. угорською мовою розмовляло майже 96% населення, а українською – лише близько 2%, у Мараморош-Сігеті відповідно 82% і 3%, в Ужгороді – 80% і 4%, у Мукачеві – 93% і 8%, і т. д. Однак у містах, розташованих на території, заселеній переважно українцями, обидва показники – релігійний і мовний – практично збігалися. Так, наприклад, питома вага греко-католиків і тих, хто розмовляв українською, становила в Буштині відповідно 65% і 63%, в Ясінях – 71% і 70%, у Рахові – 70% і 67%, в Тересві – 68% і 69%, у Перечині – 56% і 57%[3].

---

[1] MSK. – T.1. – C. 210-330; T. 42. – C. 208-332.
[2] Там же.
[3] Там же.

Для вивчення проблеми, яка порушується в даній публікації, важливим є питання щодо рівня грамотності населення Закарпаття в той період. На жаль, в історіографії Закарпаття радянської доби не було єдиної думки з цього приводу. У деяких публікаціях навіть стверджувалося, що кількість неграмотних у краї сягала 80-90%. Звичайно, була відчутна різниця в рівні грамотності населення великих міст і верховинських сіл. Проте вважаю, що цей рівень не був таким низьким. Як свідчать офіційні дані, 1900 р. в середньому понад 40%, а 1910 р. – понад 45% населення Закарпаття вміли читати й писати; в містах ці показники складали відповідно 55% і 63%. У великих же містах (Ужгород, Мукачево, Берегово, Мараморош-Сігет та інші) 1910 р. рівень грамотності досяг у середньому 74%[1]. Інша річ – представниками яких національностей були ці люди.

При висвітленні питання про культурний розвиток Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть неможливо обійти увагою й питання про значення місцевої інтелігенції в культурному і суспільно-політичному житті Угорської Русі. Оцінюючи соціальне становище та внутрішню структуру закарпатської інтелігенції, належить виходити, з одного боку, з ознаки, яка її об'єднує, – зайнятості у сфері розумової праці, а з другого – соціальної неоднорідності походження. До крайової інтелігенції належали представники різних класів і соціальних груп: торгово-промислового капіталу, духовенства, селян, ремісників, робітників і т. д.

Про кількість і соціально-професійний склад інтелігенції Закарпаття можна судити на основі таких даних: 1900 р. в краї нараховувалося близько 5 тис., 1910 р. – близько 6,7 тис. представників інтелігенції, а в містах – відповідно 2,8 тис. і 4,1 тис. осіб. Таким чином, у містах в ці роки зосереджувалося в середньому 60% від усієї інтелігенції Закарпаття. Професійна структура крайової інтелігенції була такою (1900 р.): з 4963 представників інтелігенції в народній освіті було зайнято 1770 осіб, або 36%, в адміністративному апараті та органах судочинства – 1648 осіб, або 33%; представників духовенства нараховувалось 853 особи, або 17%, охорони здоров'я – 571 особа, або 12%, і, нарешті, представників науки, літератури і мистецтва – 121 особа, або 2%[2].

Яким же був склад закарпатської інтелігенції за конфесійною належністю того ж таки 1900 року? З названих 4963 осіб: 1489 осіб (30%) були греко-католики, 1428 осіб (21%) – римо-католики, 985 осіб (20%) – реформати, 972 особи (20%) – іудеї. Але з усієї кількості інтелігенції краю (4963 особи) угорською мовою розмовляли 3920 осіб, або 79%, а українською – 339 осіб, або 6,8%. Хіба тут потрібні якісь коментарі?

Красномовним свідченням прояву урядової політики денаціоналізації українців Закарпаття слугують такі дані: того ж таки 1900 року з усіх представників народної освіти краю, тобто з 1770 осіб, українською мовою розмовляло лише

[1] MSK. – T. 16. – C. 128-147.
[2] Там же. – T. 42. – C. 22-33.

8%, а угорською – 69%; із представників адміністративного апарату і судочинства – відповідно 1,2% і 95%; духовенства – 12% і 68%; охорони здоров'я – 13% і 76%. Не менш показовим є і той факт, що жоден із представників творчої інтелігенції (121 особа) не розмовляв українською; 93% з них вказали, що користуються угорською мовою, решта 7% – німецькою і румунською[1].

І, нарешті, ще один цікавий момент. Як уже вказувалося, 1900 р. на Закарпатті нараховувалося 853 представники духовенства, з яких 447 осіб, або 52,4%, були греко-католиками, а 145 осіб, або 17%, – римо-католиками. Проте з усіх служителів культу лише 12% (104 особи) вживали українську мову, а понад 68% (583 особи) – угорську. Таким чином, лише 23% від усіх священиків греко-католиків вважали своєю рідною мовою українську (русинську). Ці цифри, взяті мною з офіційних джерел, свідчать самі за себе.

Можливо, російські вчені не могли знати всіх нюансів соціально-економічних і політичних відносин в Угорській Русі. Тоді варто звернутися до свідчень українських учених, яким були ближчі і зрозуміліші місцеві проблеми. Але й вони стверджували: угроруська інтелігенція відірвана від народу. Про це писав Михайло Драгоманов, який відвідав Закарпаття в 1875 і 1876 роках. З ним погоджувався відомий український етнограф і фольклорист Володимир Гнатюк, який тричі був у нашому краї (1895-1896 рр.), а в Угорській Русі – п'ять разів.

Заслуговують у цьому плані на увагу й нотатки відомого громадського діяча Східної Галичини Івана Петрушевича (1875-1947), який відвідав Закарпаття у другій половині 90-х років XIX століття, тобто після подорожей Володимира Гнатюка. Автор значне місце відводить характеристиці місцевої інтелігенції, яка була представлена переважно вчителями і духовенством, вказує на її пасивність у громадському житті, байдужість до інтересів народу, критикує її за проугорську орієнтацію, дорікає, що вона, вийшовши переважно з простого народу і живучи значною мірою за його кошти, втратила свою національну самосвідомість, не користується довірою й повагою серед населення[2].

Припустимо, що угорська офіційна статистика, виконуючи соціальне замовлення власть імущих, завищила питому вагу кількості тих, хто розмовляв угорською мовою, і, таким чином, кинула тінь на українську інтелігенцію краю. Тому звернуся до інших, можливо, більш авторитетних джерел – неупереджених свідчень вихідців із Закарпаття, сучасників подій, про які мовиться. Так, у листі Якову Головацькому від 25 травня 1853 р. Олександр Духнович, розповідаючи про стан освіти й культури в Угорській Русі і скаржачись на пасивність та проугорську орієнтацію значної частини русинської інтелігенції, з гіркотою писав: "*Но нет надеи, бо дуже смадярщилися, все русское им простое видится, и читати не будет. Священники дома с женами и детьми по-мадярски*

[1] MSK. –T.42. –C.23-33.

[2] Петрушевич Іван. Спомини з Угорської Русі // ЛНВ. – Львів, 1899. – Т. V. – С. 52.

мандыкают, бо то их просвещение есть". Або ж: "У *нас мадярисм растет и распространяется голосно, все убераются по-мадярски и чиркают шпорами, слова не слышать иного, кроме мадьярского; а наши русины не лишень помогают, но и предводительствуют им, и сам мадьярского языка на гимназии здешней учитель есть русский священник*"[1].

Найглибша і найповніша характеристика руської частини закарпатської інтелігенції, на мій погляд, міститься у відомому "Протесті" галицької інтелігенції (червень 1896 р.). У цьому документі, зокрема, зазначувалося, що з вини уряду і за пасивності місцевої інтелігенції й "*нині ще в Угорській Русі велика часть руських священників так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорить мадярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу... Те саме треба сказати і про світську інтелігенцію, особливо про сільських учителів. З дуже малими виїмками ця інтелігенція наскрізь змадярщена, стидається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але одночасно здеградувала їх морально, поробила сибаритами, підляками, прислужниками панськими, згасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття*"[2].

Інша річ – простий народ. Той же Петрушевич, розповідаючи про важке матеріальне становище трударів краю, підкреслював, що, ознайомлюючись із місцевими суспільно-економічними і політичними відносинами, дійшов висновку: незважаючи на неймовірні злидні, тяжку працю, національну дискримінацію та утиски з боку властей, простий народ "*не змадяриться і за сто літ*", він може "*ще більше підупасти матеріально, знидіти морально і уступити помалу перед сильніше розвитим елементом мадярським, однак се ніяким чином не буде мадяризація*".

У цій частині книги чимало однотипних прикладів, які дещо негативно характеризують закарпатську інтелігенцію (точніше – певну її частину) другої половини XIX століття. Роблю це свідомо, аби показати, що й справді така характеристика місцевої русинської інтелігенції – річ не випадкова, не суб'єктивне судження однієї людини, а, на жаль, реальний факт. Саме такою й була атмосфера, в якій жив і працював Юрій Жаткович і з якою він, у силу своїх можливостей, намагався боротися, але, поряд із тим, не міг з нею й не рахуватися. Крім того, будучи сином свого часу, він об'єктивно не був вільний від окремих помилок, притаманних його сучасникам. Але вже той факт, що він прагнув вирватися з цієї затхлої атмосфери, робить йому честь, і тому він заслуговує, щоб сказати про нього добре слово.

---

[1] Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. Видав Кирило Студинський. – Львів, 1905. – С. 75, 496.

[2] Франко Іван. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 344-345.

* * *

Юрій Калман Жаткович народився 14 жовтня 1855 року в Ужгороді, а не в Дравцях, як дехто вважає, в сім'ї вчителя церковного співу учительської семінарії, який одночасно займав посаду дяка кафедрального собору в Ужгороді, Юрія Григоровича Жатковича. Дід Юрія, Григорій Жаткович, був священиком у Пряшівській єпархії. Бабуся, Терезія Левицька, згідно з домашніми переказами, була рідною чи двоюрідною сестрою кардинала і митрополита Михайла Левицького. Великий рід Жатковичів, який дав багато відомих культурних і громадсько-політичних діячів Угорської, а в XX столітті – Підкарпатської Русі, походив із села Жатківці Шариського комітату, де проживали переважно українці: згідно з переписом 1890 р. тут нараховувалося 150 греко-католиків, 2 римо-католики і 5 іудеїв.

Тут уперше подаю максимальну кількість інформації про рід Жатковичів. У Юрія Жатковича було два брати: старший – Павло (1852-1916) та молодший – Кирило. Роки життя останнього невідомі. Павло Жаткович народився в Ужгороді. Закінчив Ужгородську гімназію. Працював учителем. Потім записався на адміністративний нотаріальний курс у Великому Вараді (Румунія). Після закінчення курсу одружився з Ірмою – з дому відомого культурного і громадського діяча Закарпаття Феодосія Злоцького (1846-1926) – священика, етнографа, фольклориста, поета та журналіста, який закінчив Ужгородську духовну семінарію і Будапештську духовну академію, служив священиком в Ізках, Копашневі, Золотареві, Драгові, автора численних творів, зокрема праці про повір'я, вірування та звичаї закарпатських русинів Мараморощини, члена Етнографічного товариства Угорщини. Потім Павло Жаткович служив сільським нотаріусом у Підгорянах. До його нотаріату належали Свалява і Ракошино. Після переїзду 1891 р. з родиною до США був обраний головним редактором "Американсько-Руського Вісника". На цій посаді працював до травня 1914 року. Помер у Нью-Йорку.

Павло Жаткович мав трьох синів і одну дочку, я даю інформацію про них за старшинством. Найстарший син, якого, ймовірно, звали Мироном, був актором. Про нього практично нічого невідомо. Ходили чутки, що він жив у Будапешті. Його син, тобто внук Павла Жатковича, емігрував до Австралії, а згодом оселився в Братиславі. Наступною дитиною була дочка Варвара (1883-?), вчителька. Далі йдуть сини Григорій (1886-1967) – перший губернатор Підкарпатської Русі, який народився в с. Голубиному на Свалявщині, і Теофіл (1892-1938). Останній народився у США. Він був помічником батька як головного редактора "Американсько-Руського Вісника". Теофіл Жаткович повернувся на Закарпаття й у 1920-1921 роках працював головним редактором газети "Русин", яка виходила в Ужгороді. Заступником його був А. Штефан.

Молодший брат Юрія Жатковича, Кирило, відійшов від сімейної традиції – працювати на ниві освіти й науки. Він жив у Мукачеві і став відомим і вельми

шанованим столяром-токарем, класним майстром своєї справи, навчаючи своєму високохудожньому ремеслу інших. На превеликий жаль, більше відомостей про Кирила Жатковича знайти не вдалося. Зауважу, що якщо Юрій Жаткович хоч у деяких листах до Володимира Гнатюка згадував про свого старшого брата Павла як редактора "АРВ", то про Кирила – ні словечка. Однак, працюючи над докторською дисертацією про соціально-економічний розвиток міст Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть, у матеріалах ДАЗО (м. Мукачево) я виявив документ, в якому згадувалося прізвище К. Жатковича. Цей документ дозволяє судити про розміри "виробництва" молодшого брата Юрія Жатковича. Це відомість про кількість ремісників у м. Мукачеві й розміри податків, які вони сплачували. Згідно з нею 1891 року в Мукачеві нараховувалося 150 ремісників, 90% з яких сплачували податки в розмірах не більш ніж 10 форинтів на рік. Столяр К. Жаткович сплачував 2 форинти, шевці І. Балаж та П. Червоненко – по 5 форинтів. А власники закладів, що виробляли продукти харчування, М. Кац, Г. Нідерман, Б. Рупп та деякі інші – по 100 і більше форинтів[1].

Ще були, як пише А. Штефан, о. Діонісій Жаткович, ЧСВВ, та Анна Жаткович, учителька. Він же зазначає, що власне Анна й розповіла йому про рід Жатковичів. Особисто А. Штефан знав Юрія Жатковича, Григорія, Теофіла, о. Діонісія та вчительку Анну. Тому у своїх спогадах він небезпідставно зауважив: "*Рід Жатковичів був відомий на Пряшівщині, Мукачівщині і серед закарпатців в Пітсбургщині. Незважаючи на сильні і багаті ворожі сили, Жатковичі працювали за народ і віру, і їх праця була корисною*"[2].

Тепер, власне, про Юрія Жатковича. 1861 року його батьки переїхали з Ужгорода у Великі Лучки, а 1874 р. – у Дравці. 1876 року помирає його мати Павліна, з роду Найманій, а 1881 р. – батько.

Ще до вступу 1867 р. в Ужгородську гімназію Юрій умів читати й писати. Особливо багато читав, навчаючись у гімназії, тим більше, що дома в батька була досить солідна на той час бібліотека.

Скрутне матеріальне становище сім'ї змусило його вже на другому році навчання в гімназії давати приватні уроки за мізерну плату. Але оскільки й цих коштів не вистачало на прожиття, юнак закінчив шостий клас гімназії у Великому Вараді, де, навчаючи приватно малих дітей, він одержував значно вищу плату, ніж в Ужгороді. У 1873-1874 навчальному році Юрій працює приватним вчителем у багатого орендатора у Волівці.

Ужгородську гімназію Юрій закінчив 1876 р. й одразу ж був прийнятий в Ужгородську духовну семінарію. Після закінчення третього класу семінарії його, як кращого учня, направляють у митрополичу семінарію в Остригом. Але слабке здоров'я не дозволило йому там довго навчатися. За порадою лікаря він

---

[1] ДАЗО. – Ф. 116. – оп. 1. – спр. 1259. – арк. 1-13.

[2] Штефан Августин. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1981. – Кн. 2. – С. 236.

повертається до Ужгорода, де 1881 р. закінчує повний курс духовної семінарії, 26 березня того ж року дістає ієрейське посвячення і вирушає працювати парохом у Великий Раковець. Від середини грудня 1885 р. працює на цій же посаді в селі Іза, замінивши там померлого Івана Раковського, а в січні 1887 року його переводять у село Стройне поблизу Сваляви, де служив священиком до кінця свого життя. Того ж року Юрій Жаткович став одноразово письмоводителем Свалявського собору, а 1896 р. посів і посаду благочинного в тому ж соборі.

Вважаю, тут доречно навести уривок із курсового твору студента ієромонаха Сергія (Цьоки М.) Московської духовної академії "Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой воловине XX столетия" (Загорск, 1960), який чи не найкраще характеризує Юрія Жатковича як людину порядну і відповідальну: "*Сразу же после смерти о. Раковского в с. Изу, как вдовствующий приход, в 1886 г. был назначен молодой, энергичный греко-католический священник, по фамилии Жаткович. Хотя о. Жаткович не мог, в полном смысле слова, заменить собою о. Раковского, но все же его деятельность на пастырском поприще была значительной.*

Как говорят даже и в настоящее время старики села Изы, он отличался своей проповеднической деятельностью. Проповедовал не только по воскресеньям и праздникам, но даже устраивал после вечерни в воскресенье или праздник в церкви духовные собеседования с народом на различные богословские темы. Вследствие этого он пользовался среди своих прихожан большим авторитетом, приличным священнослужителю.

Но его деятельность в Изе не могла быть продолжительной, т. к. он был еще молодым и не заслуженным священником и не подходил для такого большого и богатого прихода, а потому он был переведен в Стройны, а в село Изу был назначен священник села Ганичи о. Стефан Полянский, который не мог заменить собою ни о. Жатковича, ни, тем более, о. Иоанна Раковского. О.Жаткович отличался проповеднической деятельностью, а о. Полянский проповеди говорил очень редко, не более 5-6 раз в год"[1].

У лютому 1881 р. Юрій Жаткович одружився з дочкою Андрія Сабова, пароха, благочинного і консисторіального голови у Великому Раковці, Анною. Рано овдовів. Дружина померла в лютому 1890 р., залишивши трьох малолітніх дочок, яких він виховував сам. Помер Юрій Жаткович 25 вересня 1920 року. Як писав о. Нестор Воленський, Юрій Жаткович помер "*...в присутствии своего зятя, о. Іоанна Шелькова, ближайших сродников, друзей и почитателей*".

Після смерті вченого в регіональній пресі з'явилися некрологи, в яких відзначалися заслуги покійного в розвитку національної науки, культури і особливо – етнографії. Назву тут основні: газета "Русин" (Ужгород, 1920, № 11), редактором якої був небіж Ю. Жатковича – Теофіл Жаткович; "Календар" "Нау-

[1] Цей матеріал надав мені дослідник історії православної церкви Закарпаття Юрій Данилець (*О. М.*).

ки" на 1921 рік (Ужгород, 1920. – С. 44-47). На превеликий жаль, цих видань немає в бібліотеках Ужгорода. А згодом з'явилася велика стаття о. Н. Воленського "Георгий Жаткович (1855-1920)" в "Месяцослове" на 1922 год (Унгвар, 1921), матеріали якої я використав у своїй публікації.

Невелика довідка для читачів. Свої літературні та наукові праці, а також листи Жаткович підписував то **Юрій,** то **Коломан.** А річ ось у чому. В уже згадуваній нами "Автобіографії" він з цього приводу писав так: "*Тому, что я два имена, Юрій и Коломан, маю, – ота е причина, что на желаніе мамки мои, латинского обряда шляхтички, я при крещеніи получил имя Коломана, – но так як церковь Возточна не иміеть угодника Коломана, то при священническом посвященіи я избрал собі имя отца моего, Юрія*". Ось така історія, про яку мало хто знає. Зрештою, як і докладну біографію Юрія Жатковича[1].

Тут додам ще один цікавий факт, що стосується Ю.Жатковича. Перечитуючи вкотре його "Автобіографію", я звернув увагу на дві подробиці, на основі яких ризикну зробити таке припущення: батько Юрія – Юрій Григорович Жаткович (?–1881) одружувався двічі. Від першої дружини, ім'я якої, роки життя та походження не відомі, народився син Павло, а від другої дружини – Павліни Найманій (?–1876), "латинского обряда шляхтички", тобто католички, – сини Юрій і Кирило. Таким чином, у трьох братів Жатковичів – Павла, Юрія та Кирила – був спільний батько, але різні матері.

Підставою для такого припущення послугувало ось що. В "Автобіографії" Ю. Жаткович писав, що був "першою дитиною" у своєї матері, Павліни Найманій. Але ж Юрій мав старшого брата Павла. Це по-перше. По-друге, "сімейні обставини", тобто розлучення з першою дружиною, про причини якого також абсолютно нічого не відомо, і повторний шлюб із Павліною Найманій, католичкою, згідно з канонами церкви зачиняли перед богословом, який мав намір стати священиком, двері до подальшої кар'єри. Ці обидва факти містяться, повторюю, в "Автобіографії" Жатковича.

Наводжу цілком це місце із тексту: "*Из мала я дуже бояжливый и, як кажуть, дикий хлопець был. Прийду, бывало, на свята или вакаціи домой, то духом беруся за книги, – а у нас их было богато, бо отець мой такожде отлично окончил был так гимназію, як и богословіе и токмо* ***по семейным причинам*** *не став священником, – и иду во городі или во стодолу и читаю непрестанно так, что сердечна мамка моя, – котра* ***як перву дітину свою*** (Скрізь виділено мною. – *О. М.*) *ачей и надмірно любила мене, – непрестанно нарікать, ож я біжу от людей и от товарищества*".

Очевидно, така подія була екстраординарною у великій родині Жатковичів, а тому, із цілком зрозумілих причин, сімейна хроніка не афішувала цей факт.

Ще під час навчання в гімназії та духовній семінарії Юрій Жаткович виділявся серед ровесників великою працелюбністю, начитаністю, допитливістю,

[1] Псевдонім Ю. Жатковича: Zc.Dénes, atya; Zsatkovics, Dénes.

неабиякою пам'яттю, за що на конкурсах неодноразово одержував різні премії. Так, наприклад, у сьомому класі гімназії дістав одразу дві премії: одну – за історичне дослідження, другу – за переклад з латинської. У восьмому класі, будучи секретарем самоосвітнього гуртка при гімназії, одержує три премії, а саме (як він сам писав про це): за "историческое рассужденіе о царствованіи Ягеллонов в Угорщині", за "рассужденіе о значеніи прибережья Средиземного моря во давних віках", а також премію, "назначенную для найприлежного члена" гуртка. Згодом, як богослов четвертого року навчання і як секретар церковно-літературного гуртка при духовній семінарії, він одержує премію за життєписи отців церкви Василя Великого, Іоанна Златоуста і Григорія Богослова. Показовий, але практично не відомий дотепер факт: навчаючись в Ужгородській духовній семінарії, Юрій Жаткович читав заборонені в Росії праці Михайла Драгоманова і Сергія Подолинського ("Парова машина"), а також інші твори, видані за кордоном і надіслані на Закарпаття Михайлом Петровичем.

У спогадах А. Штефана йдеться про те, що в "Автобіографії", перевиданій у календарі "Собранія" на 1927 рік, Мк Кіспорт, Па., Ю. Жаткович писав:

"*У 1868 р. в Ужгородській гімназії були окремі хори для русинів і для мадярів. Члени руського хору носили кокарду голубо-жовтої барви, а літом носили студентські штани і лайбики (камізельки) жовтої і люстрову куртку (блюзку) синої барви*". Зізнаюся: я не можу ні підтвердити, ні заперечити цей факт. Адже, по-перше, мені, попри всі мої намагання, не вдалося дістати це видання, на яке посилається А. Штефан. А по-друге, я **ніде** (!) не натрапляв на відомості про існування **цієї** "Автобіографії". Я знаю тільки ту, яку написав Ю. Жаткович на прохання В. Гнатюка між 27 жовтня і 5 листопада 1896 р. Її В. Гнатюк використав для реферату в "Академічній громаді" у Львові, прочитаного 24 листопада того ж року, а також для статей у газеті "Діло" та в Літературно-науковому віснику (ЛНВ). Оригінал "Автобіографії" (Ю. Жаткович назвав її "Біографією") зберігається в архіві у Львові, її текст я вперше опублікував у газеті "Фест" (13-19 жовтня 2005 р.).

Однак, якщо бути цілком відвертим, я чомусь сумніваюся в існуванні "Автобіографії" Ю. Жатковича, про яку пише А. Штефан. Підстава: у своїх спогадах А. Штефан писав, що 1897 року у Скотарське, де працював його батько Омелян Штефан, засновник першої "Просвіти" на Закарпатті, приїхав Іван Франко, щоб познайомитися з тим угро-руським священиком, який зважився скомунікуватися зі Львівською Просвітою. Цю тезу автора я переконливо спростував у своїй публікації[1]. Отож, гадаю, А. Штефан знову ж таки заднім числом щось переплутав, зробивши Ю. Жатковича таким "українофілом". Але, можливо, я помиляюся і буду вдячний тому, хто аргументовано спростує мою думку і доведе існування й такого тексту "Автобіографії" Ю. Жатковича.

[1] Олег Мазурок. Чи бував Іван Франко у Скотарському // Новини Закарпаття. – 2006, 29 серпня.

Літературно-перекладацьку діяльність Юрій Жаткович почав дуже рано. Ще 1874 р., працюючи приватним учителем у Волівці, він переклав угорською мовою оповідання І. Тургенєва "Певцы", яке опублікував у газеті "Magyarország" (1874 р., № 20), а також у газеті "Nagy Világ". Цю дату й узяв за основу Володимир Гнатюк як початок літературної діяльності Жатковича, коли 1904 року писав про закарпатського культурного діяча у статті "Два ювілеї".

Юрій Жаткович, який досконало знав латинську, угорську й німецьку мови, а також читав багатьма слов'янськими мовами, – автор численних наукових і науково-популярних розвідок з історії Угорської Русі, а саме: "Князь Федір Корятович", "Кілька слів про руських, що живуть в Угорщині. Історичний нарис", "Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі", "Етнографічний нарис угро-руських" та інших. Йому належить ціла серія статей про мукачівських єпископів І. Брадача, В. Тарасовича, Г. Бізанція, М. Ольшавського, А. Бачинського та інших; єпископів львівських Й. Шумлянського, В. Шептицького, А. Шептицького, Л. Шептицького та інших.

Він є автором цікавої розвідки "Епископы Мараморошские", статей "Краткая история епархии Крижевацкой", "Нечто о епархии греко-католической Крижевацкой", перекладу з латинської мови "Рассужденія протоиерея Іоанна Чурговича: О разводе брака по причине чужеложества" та інших праць, які публікувалися на сторінках журналу "Листок" та у "Месяцесловах", що виходили в Ужгороді. Окрім того, Жаткович написав багато солідних наукових праць угорською мовою: "Історія руської церкви в Мараморощі", "Історія заселення Мараморощa", "Історія історіографії угорських русинів" та інших, опублікованих в історичному журналі "Századok", який виходив у Будапешті. Окремі дослідження Юрія Жатковича друкувалися у Львові, зокрема "Етнографическій очерк угро-русских" (уривки) та його переклад праці Едмунда Еґана "Економічне положення руських селян в Угорщині". Він написав також підручники з історії, географії та цивільної науки (1894 р.), але доля цих рукописів невідома.

На превеликий жаль, мушу констатувати, що й досі не маємо бодай елементарної бібліографії усіх наукових (історичних, етнографічних, краєзнавчих) праць ученого, його літературних творів, перекладів. Значна частина їх виходила на Закарпатті та в Будапешті, оскільки Жаткович співпрацював із десятками газет, журналів, альманахів. Скупі дані, які містяться в епістолярній спадщині Жатковича, дають підстави вважати, що значна частина його праць залишилася в рукописах і можна тільки гадати, де вони.

Про Юрія Жатковича писали переважно як про перекладача або ж культурного діяча Закарпаття, який допомагав Гнатюку в його наукових студіях. В історичній літературі домінувала тенденційна й однобока характеристика його поглядів. У дорадянській літературі праці Юрія Жатковича дістали позитивну оцінку за наявність в них багатого фактичного матеріалу. В новітній час зроблено перші спроби сказати про Жатковича як історика та етнографа Закарпаття. У цій публікації спробую підійти до оцінки Жатковича через призму його сві-

тосприймання, яке проявилося в його листуванні з Володимиром Гнатюком і на яке досі ніхто з дослідників не звернув уваги. Його епістолярна спадщина не використовувалася дослідниками.

Не буде великим перебільшенням, якщо скажу, що "відкрив" Юрія Жатковича українському читачеві, а Жатковичу – українську історію та культуру відомий східногалицький учений, етнограф і фольклорист, молодший соратник Івана Франка – Володимир Михайлович Гнатюк (1871-1926). Це сталося після їх особистої зустрічі у Стройному навесні 1896 року під час другої наукової подорожі Гнатюка Закарпаттям (перша подорож відбулася влітку 1895 року, а третя – через рік), хоч листувалися вони з осені 1895 року.

В. Гнатюк у статті "Д-р Гіядор Стрипський", вміщеній у газеті "Вперед" за 28 січня 1919 р., розповідаючи про свої зв'язки з Ю. Жатковичем, писав: "*В часі другої екскурсії зимою 1896 р. познайомився з о. Ю. Жатковичем, парохом Стройни (коло Сваляви), з яким удержував зносини аж до вибуху війни. Наскільки мав я змогу, висилав йому різні книжки, а результатом того був не тільки ряд перекладів о. Ю. Жатковича з нашої белетристики на мадярську мову, але й ряд його статей по часописах, де між іншим обговорював він і українське питання*".

Відразу зауважу, що В. Гнатюк допустив тут деяку неточність, сказавши, що він познайомився із Ю. Жатковичем **взимку** 1896 року. Насправді це було навесні того ж року. Підставою для такого твердження слугує лист Ю. Жатковича В. Гнатюкові від 18 березня 1896 р., в якому він писав: "*Вы сміло можете пригодити до нас, бо не токмо я прійму Вас радо, но и мои сусіди, священники, оготно приймуть Вас и будуть Вам ко услугам. Вы у субботу можете прийти до Сваляви или у самое полуднє, или по полудню у* $2^{1/2}$ *часа. Там Вы наймете собі фіакр, бо до нас почта не годит*". Отож В. Гнатюк зустрівся з Ю. Жатковичем не раніше ніж 18 березня. Просто того року була холодна весна, а особливо в горах, і у В. Гнатюка створилося враження (запам'яталося), що це була ще зима.

Завдяки Володимиру Гнатюкові та за його активної участі Жаткович встановив ділові контакти з багатьма відомими представниками української, російської, чеської та словацької науки і культури. Численні документи й, насамперед, епістолярна спадщина Жатковича свідчать про те, що він листувався з І.Франком, М.Грушевським, С.Томашівським, М.Кордубою, Є.Перфецьким, Ф.Главачеком, Г.Стрипським, М.Врабелем, С.Цамбелем, О.Ашботом та іншими. Знову ж таки, завдяки Гнатюкові, котрий регулярно надсилав або ж сам привозив Жатковичу книги з історії України і всіляко заохочував його до наукових студій, останній був добре обізнаний із дослідженнями М. Грушевського, В.Антоновича, М.Костомарова, Я.Головацького, М.Драгоманова, Д.Яворницького, Б.Грінченка, С.Томашівського, М. Кордуби, О. Огоновського, О. Пипіна, Д. Іловайського та інших, які він використовував у своїх наукових працях. Юрій Жаткович переклав угорською мовою твори І. Франка, Ю. Федьковича,

Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, І. Тургенєва, А. Чехова та інших, сприяв поширенню в Угорщині творів Тараса Шевченка, знайомлячи через це угорських читачів із передовою українською та російською літературами. За рекомендацією Володимира Гнатюка Юрій Жаткович стає членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (з 1898 року). Мої слова про те, що Жатковича "відкрив" Гнатюк, слід розуміти наступним чином. Ще задовго до знайомства з Гнатюком (а про це переконливо свідчать його листи і наукові праці) Жаткович, так би мовити, підсвідомо, інтуїтивно відчував свою етнічну належність, вважав себе українцем, тобто в даному випадку спрацював генетичний код. А його знайомство з Гнатюком, Франком, творами класичної української літератури, працями українських учених з історії України зробили з нього свідомого українця. Тому твердження деяких дослідників, нібито Жаткович став "українофілом" винятково під впливом Гнатюка, – безпідставні.

Заслуга ж Гнатюка в тому, що він зумів побачити в Жатковичеві справді неординарну постать серед сірятини й ренегатства значної частини представників закарпатської інтелігенції, про що докладно йшлося вище. Поряд із цим слід мати на увазі, що Жаткович не йшов сліпо за Гнатюком. Жаткович і Гнатюк, як це видно з листів, у багатьох питаннях залишалися на своїх позиціях, не зумівши переконати в дечому один одного. Це стосується передусім проблем літературної української мови. Та й хіба ж легко було розібратися в тому хаосі думок і теорій, які існували тоді в цьому питанні не тільки на Закарпатті й у Галичині, але й на Наддніпрянщині!

Тому, гадаю, не слід ідеалізувати стосунки між Жатковичем і Гнатюком у цьому плані. Документи засвідчують, що Гнатюк довго приглядався до свого нового знайомого, з'ясовував його ідейні позиції, доки остаточно не повірив у нього. Заслуговують уваги листи Ф. Главачека до В. Гнатюка, в яких він відповідає на запитання галицького вченого, ділиться з ним своїми міркуваннями щодо закарпатської інтелігенції. Так от, у листі-відповіді Гнатюку з Праги від 10 грудня 1896 р. Главачек писав: "*Спочатку про річ, яка нас обох цікавить, – про Угорську Русь. Трохи мені дивно, що Ви не написали мені більше про свою подорож туди. Де були, яких людей найшли, може, якого, подібного до Жатковича, чоловіка?... Жаткович тепер, здається, дуже діяльний. Та чи він вже став свідомим українцем (власне, русином)? Чи він уже член Товариства ім. Шевченка і т. д.? Я читав у "Ділі" ... про нього, а також його і Ваші речі в "Етнографічному збірнику", – тішить мене, що вони там є, але, знову ж, питання: чи це вже у Жатковича свідоме русинство? Як виглядатиме журнал, що Жаткович хоче видавати? Я читав про нього в "Листку". Що кажуть на це "антифонетики" – Гебей і т. д.?*

Все ще дуже шкодую, що не був у Жатковича і не познайомився з ним особисто. Але, незважаючи на це, вітайте його від мене і повідомте, що буду про нього писати і що його речами в "Етнографічному збірнику" цікавляться і в Празі... Ще відносно цього "Протесту": чому він не був виданий також по-

німецькому і по-угорському? Що говорив Жаткович про мій переклад? Зокрема про те, що я писав усюди "rutének", а в нього було "oroszok"? Отже, на Угорській Русі щось добре налагоджується; але писати так, як галицький "русин з Унгвару" в одному числі "Діла", думаю, надто оптимістично"[1].

Як видно з цього листа, Главачек був докладно поінформований Гнатюком про стан справ на Закарпатті, зокрема про особу Жатковича. Але вже в листі від 9 травня 1897 р. Главачек писав Гнатюкові таке: "*Пишете, що помилились відносно Жатковича, – шкода. Отже, щось у тому було, коли Гебей казав мені, що він (Жаткович – О. М.) мадярон; і крім того, Жаткович не відповів на мого листа з Ужгорода, в якому я питав, чи маю до нього приїхати. Шкода також, що народний часопис мав тоді видаватися макаронщиною. Звичайно, іншого не можна чекати, коли редактором є запеклий "анти фонетик" Сабов*"[2].

Гадаю, що, по-перше, Главачек дещо загострив проблему, а по-друге, помилився й сам Гнатюк, у чому переконують нас листи Жатковича до нього. Це зрозумів згодом і сам Гнатюк, який попри всі недоречності у висловлюваннях свого закарпатського колеги, попри певні непорозуміння, які виникають зазвичай в листуванні, дуже високо цінував Юрія Жатковича як особистість, про що я скажу пізніше. Зрештою, згодом і сам Главачек у своїх спогадах об'єктивно оцінив Жатковича, віддав йому належне у справі поширення в Угорщині творів української літератури, вказав на його сміливість і чітку громадянську позицію. Він зазначав: "*Те, що Жаткович писав до галицьких часописів, було в ті часи в Уграх великою відвагою*", а його переклади "*виконали свою роль: об'єктивні люди серед угорців побачили, що існує видатна українська література... Подібне було і з деякими угорськими статтями Жатковича про угро-руську етнографію*"[3]. Тут же Главачек зазначає, що коли в перших своїх дописах до львівських видань Жаткович писав чистим "язичієм", то поступово його мова наближалася до норм української мови.

А приблизно через три тижні, 27 травня того ж року, Главачек писав Гнатюкові щодо питання співпраці угорських русинів із галичанами: "*Статті про Угорську Русь і про Буковину* (маються на увазі статті В. Гнатюка, опубліковані у Львові. – *О. М.*), *написані дуже зрозуміло, і видно з них, яка існує мішанина понять: угорський патріотизм, москвофільство і національне русинство. Дивовижний цей спір про назву; я гадав би, що найкраще було б вживати "русин", а поряд з цим і "україно-русин". Щодо мови, найбільш мені припало б до вподоби, якби прийняли літературну русинську так, як вона вживається в Галичині, і збагатили її угорськими діалектами*.

---

[1] Сторінки з історії чесько-українських зв'язків (Листи Ф. Главачека до В. Гнатюка) // Радянське літературознавство. – 1971. – № 7. – С. 71-72.

[2] Там само. – С. 73.

[3] František Hlavácék. Moje slyky a spolupráce s Volodymurem Hnatjukem. – Науковий збірник. Музей української культури у Свиднику. – Пряшів, 1967. – Т. 3. – С. 41-42.

Не знаєте, що сказав Жаткович, коли я йому в його перекладі "І ми в Європі" кожне "orosz" міняв на "ruthén" і кожне "magyar" – на "magyarországihazafi" (якщо він взагалі мій переклад бачив)?" Пізніше у своїх спогадах Главачек зазначав: "*Пам'ятаю, що мені Гнатюк відповів, що Жаткович погодився з моїми коректурами*".

Юрій Жаткович брав активну участь у суспільному житті краю й на початку XX століття. Так, у своїй праці "Карпато-Українська держава" П. Стерчо зазначав, що природне тяжіння до українського материка жило не тільки в народі, але й у серцях змадяризованої інтелігенції. Вже від 1916 р. Г. Стрипський, кустос угорського музею в Будапешті, розпочав видавати угорською мовою часопис "Україна", який "*популяризував український національний рух серед мадярської та змадяризованої інтелігенції, кладучи натиск на його відосередню силу в рамках російської імперії*"[1]. У часописі співпрацювали Юрій Жаткович, Степан Семен, Антон Годінка та близько двадцяти угорських науковців. І хоча часопис не був призначений для закарпатських українців, все ж він знайшов до них шлях.

* * *

В архівах і рукописних відділах наукових бібліотек Львова я виявив 89 листів Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка за 1895-1914 рр. З них 65 зберігається в ЦДІА України у Львові і 24 – у Львівській державній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника. Їхній загальний обсяг становить 218 рукописних сторінок різного формату. Всі листи, крім чотирьох, датовані автором. Найбільше листів припадає на 1896 р. – 26, на 1897 р. – 14 і на 1898 р. – 12.

"Розшифровуючи" листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка кілька років (про надзвичайно нерозбірливий почерк Жатковича я вже згадував), я ретельно звіряв датування листів. І ось що виявилося: з 89 листів за період із 1895 по 1914 рік автором не датовано лише 5 листів. Деякі були датовані в архіві, деякі – в Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, а деякі – мною. Усі ці моменти відмічені зірочкою в тексті публікації посторінково.

Цікавою є доля листа від 14 березня 1899 р.: перші дві його сторінки (початок) зберігаються в архіві, де цей лист датовано 19 березня 1899 р. Кінець листа (один аркуш) зберігається в бібліотеці. Там його помилково датували 14 березня 1897 р.

І ще один штрих археографічного характеру. З 89 листів помилково листи датовано (в архіві чи бібліотеці) у 18 випадках, хоч автор їх датував. А все через почерк! Наприклад, лист від 5 листопада 1895 р. помилково датовано 1898 роком; лист від 10 березня 1897 р. – 10 березня 1907 р.; від 2 грудня 1898 р. – 2 грудня 1913 р.; від 8 травня 1900 р. – 8 травня 1903 р.; від 21 липня 1903 р. – 21

[1] Стерчо Павло. Карпато-Українська держава. – Торонто, 1965. – С. 112.

липня 1900 р., й т. д. При публікації листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка я датував їх так, як датував автор.

Крім листів, там зберігаються рукописи статей Жатковича "Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі" (опубліковано в ювілейному збірнику на честь М. Грушевського. – Львів, 1906), а також "Угорські русини а ювілейний рік 1898". Останню Жаткович написав на честь 25-річного ювілею творчої діяльності Івана Франка. У ЦДІА у Львові є рукопис "Автобіографії" Ю. Жатковича. Вона була написана, як ми зазначили вище, на прохання В. Гнатюка і використана ним для реферату, прочитаного 24 листопада 1896 р. в "Академічній громаді" у Львові. Також є рукопис статті "Юрій Жаткович", опублікованої 25 листопада того ж року в газеті "Діло".

Листи – важливе джерело, яке дозволяє грунтовніше і всебічніше вивчити характер культурних і наукових зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями наприкінці XIX – на початку XX століть, дає змогу виявити коло наукових і суспільно-політичних інтересів не тільки їх автора, але й адресата. Листи свідчать про те, як один із представників закарпатської інтелігенції розумів питання про етнічну належність русинів нашого краю. Автор листів порушував питання про соціально-економічне й політичне становище закарпатських українців, писав про стан і завдання дослідження історії та етнографії краю, торкався проблем зв'язків населення всіх українських земель, ділився своїми творчими планами.

Як засвідчують листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка за період 1895-1899 років, а їх є 14, їхній автор жваво цікавився проблемами української мови, її діалектів. Не ставлю собі за мету дати лінгвістичний аналіз епістолярної спадщини Жатковича. Я хочу з'ясувати: що змусило цікавитися питаннями української мови, вивчати мовну ситуацію на Закарпатті наприкінці XIX століття людину, яка мала незаперечне обдаровання вченого-аналітика, але не була фахівцем-лінгвістом.

Аналіз листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка дозволяє дійти висновку, що три основні причини спонукали його торкнутися проблеми української мови, а саме: запитання В. Гнатюка свого кореспондента з цього приводу, опублікування у Львові праці самого Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских" і, нарешті, поширення на Закарпатті галицьких часописів, мова яких не сприймалася закарпатською інтелігенцією як своя, рідна. Зазначу, що, як не парадоксально, але, відстоюючи ідею загальноукраїнської мови, сам Жаткович, як я вже зазначив, писав "язичієм".

У листах Жаткович порушує принципово важливе питання в історичній науці – про автохтонність угорських русинів, вважаючи їх корінними жителями краю. Себе Жаткович уважав українцем. Так, у листі до Гнатюка від 16 грудня 1896 року він писав: "*Вы гощете знати, якого я становища со взором мало-руського вопроса? Я по убіжденію держу себе сыном мало-руського народа,*

того народа, который совсім так отдільный е от велико-русского, як, нпр., от польского или болгарского. В прочем, я ее уже описал и во моей пряці "Етнографическій очерк угро-русских", готя не совсем так явно". А приблизно через три роки, у вересні 1899 р., він знову повторював: "*...Я, як Вам ото уже давно видомо, – русин, т. е. твердо стою при самостойности мало-руського народа и языка, но, однако ж, и я тых думок, со малым взятием, яких е автор письма, поданного 17.5.897 р. ко Вам. Я так вижу, ож коренний и чистий мало-руський язык е тот, котрым писали Шевченко, Вовчок Марк и Федькович, чеи творы наш народ совсім так добрі розуміє, як "Неділю". А сей язык далеко отстоит от языка теперішних Ваших письменников, котрых наш народ и по полу не може зрозуміти. У нас лиш таким языком и такою правописю мож полезно писати, як "Неділя". За фонетику не буду говорити, бо я тои гадки, ож який славлянский язык не гоче придержоватися етимологіи, то найрозумніше перейти на латинску азбуку*"[1].

Найдокладніше свої думки щодо походження мов узагалі й української зокрема Жаткович виклав у великому листі Гнатюкові від 10 березня 1897 р. Застерігаючи свого кореспондента, що він не вважає себе спеціалістом "по части филологіи", Жаткович докладно ділиться своїми міркуваннями щодо літературної мови народу, її діалектів. Він уважає, що утворення будь-якої мови – процес безперервний, динамічний і діалектичний. На його думку, мова живого народу подібна до живого дерева, на якому постійно одні гілки відмирають, а нові, молоді, виростають і розвиваються. Він уважає, що немає у світі такого народу, який би мав одну спільну, загальноприйняту і загальновживану (літературну) мову, оскільки в мові кожного народу існує багато діалектів, які тією чи іншою мірою близькі один до одного, історично пов'язані один з одним, мають один спільний історичний корінь.

Юрій Жаткович переконаний, що кожний народ повинен мати свою загальнонародну (загальнонаціональну) літературну мову, створену на основі практично всіх діалектів мови цього народу: літературна мова має увібрати з кожного діалекту ті риси, які найбільше відповідають духові цієї мови. Якщо ж, продовжує Жаткович, виникне потреба у збагаченні мови, то вона може поповнюватися елементами з тієї мови, яка є на даний час найрозвиненішою і є одного кореня з мовою, що на даному етапі формується і розвивається.

У листах Жаткович висловлюється і з приводу української мови, її вживання; шкодує, що й тепер іще не існує загальноприйнятої української граматики. Ця обставина, зазначає він, обмежує знайомство читачів Угорської Русі з творами класиків української літератури. Наприклад, у листі від 6 грудня 1896 року він писав: "*Мні дуже и дуже подобаться мало-руська письменность особенно тому, что она кріпкого національного духу е, не так, як письменность і*

[1] Тут і далі листи Ю.Жатковича до В.Гнатюка цитуються за виданням: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород, 2008. – С. 351-421.

прочих европейских народов, котра сим часом совсім интернаціональна. Токмо ото жаль, что мало-руська письменность еще и до днесь не иміет постоянной и всіми признанной правописи, что весьма трудным чинить чтеніе мало-руських творов".

Як уже зазначалося, Ю. Жаткович завдяки В. Гнатюку регулярно одержував твори представників української демократичної літератури, частину яких перекладав угорською мовою. Добре знав галицькі та буковинські часописи, а тому в листах до Гнатюка часто ділився своїми враженнями про мову творів цих письменників, порушував питання про загальноприйнятий український правопис, не схвалював мову галицьких видань. Цікавим у цьому плані є його лист від 26 лютого 1897 р., в якому він писав: "*По желанію Вашему сдісь отсылаю Вам обратно Котляревского. Дуже и дуже сподобав ся он мині и лиш ото жалую, чого не пишуть мало-руськи письменники и нині такым языком и с таков ортографіов, як писали Котляревский и его сверстники. Тогды бы діло мало-руських о много лутше ширилося и много больше прихильников мало, як нині, коли таким поганым языком и таков безсмысленнов ортографіов пишуть, что и читати погано здорового смаку чоловіку*".

Як розумів практичне використання української мови Жаткович, видно з такого випадку. Обговорюючи в листах питання про те, якою ж мовою писати свій твір "Етнографическій очерк угро-русских" і вказуючи на те, що на Закарпатті ніхто не пише "фонетиков", Жаткович сповіщав, що буде вживати "етимологическу правопись". А в лютому 1896 р., надсилаючи рукопис праці Гнатюкові, зазначав, що писав такою мовою, якою розмовляє зі своїми вірниками. Одержавши опублікований текст, що з'явився того ж року у Львові, він дуже шкодував, що праця вийшла галицьким діалектом, або, як він висловився, "испольщенным язиком".

Разом з тим епістолярна спадщина Жатковича розкриває нам причини того становища, коли найкращі представники інтелігенції Закарпаття визнавали за свою українську мову, але практично не знали її на рівні тодішніх уже повною мірою викристалізованих загальнонародних норм. Так, у листі від 30 жовтня 1895 р. Жаткович застерігав Гнатюка, щоб той не дивувався, що деякі закарпатські священики позавертали пакети з книгами і газетами, що виходили у Львові. Жаткович писав: "*Вы дивитеся, что никотори священники наши позавертали пакеты со книгами и газетами общества им. Шевченка. Но не будете над сим дивитися, если будете знати, что между нами есть богато священников, особенно кончивших гимназіальный курс во послідных роках, которы ледви знають читати Требник, но розуміти по-русски не розуміють ничего... Есть немало и таких священников, котори знают горошо по-русски, но "страха ради"... не сміют русску книгу взяти во руки, кромі Требника... У нас ото біда, что наилутші писателі и найучениши люде не токмо самі приліпляются упорно ко велико-русскому литературному языку, но и народ сим языком желают просвіщати. И, понеже, великорусскій язык мало людей розуміет, и знает, то изданія*

их не иміют читателей". Така ж проблема порушується і в листі від 5 червня 1897 р.

Розглядаючи питання української літературної мови, Жаткович докоряє національній інтелігенції за брак у неї почуття патріотизму та відповідальності перед своїм народом. Якби, на його думку, і дотепер так залишалося, як у часи Котляревського, коли всі русини були одного духу й одного ума, бо не роз'єднували їх ані правопис, ані мова, "*то днесь інтеллигенція руськая не тратила бы марно силы на боротьбу за правопись и за язык, но всю силу свою могла бы повертати против врахов своих и на умственну и моральну пользу народа своего, который народ днесь та розеднана межи собов интеллигенція лиш паморочит*".

Заслуга Юрія Жатковича й у тому, що він відстоював право на вивчення на Закарпатті карпаторуської мови, яка, на його думку, була одним із діалектів української мови. Тому закон 1879 року, № XVIII, згідно з яким угорська мова стала обов'язковою в народних школах краю, вважав антируським. Він засуджував позицію вищого уніатського духовенства, яке всіляко сприяло втіленню цього закону в життя, бо тоді, коли закон "*еще и на думці не быв нікому, русски епископи, особенно же Василій Попович, епископ Мукачевский (1837–1864) приказали были учити мадьярский язык у народных школах єпархіи своїй*"Аналіз змісту листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка і публіцистичних праць останнього дозволяє зробити висновок про те, що з цих листів Гнатюк брав значну частину фактів для висвітлення економічного і політичного становища русинів Закарпаття. Він часто згадував у своїх публікаціях особу Жатковича, хоча, правда, не завжди називав його справжнє прізвище. Так, наприклад, у статті "Найновіші вісті з Угорської Русі" ("Діло", 8 (20) квітня 1896 р.), розповідаючи про свою другу подорож Закарпаттям, зустріч із М. Фатулою у Стройному, від якого записав багато творів усної народної творчості, а також порушуючи питання про нагальну потребу налагодження постійних зв'язків галичан і закарпатців, він писав: "*...Один чоловік піднявся доброго діла: познайомляти мадярів з положенням русско-українського народу і з русско-українською літературою через переклади дотичних утворув на мову мадярську. Незадовго має появитися з друку знана брошура "Порабощаемый народ" (о тяжком положеню русско-української мови і літератури в Росії), а потом той сам чоловік возьмеся до перекладу новел др Франка, деяких оповідань Федьковича і Марка Вовчка на мову мадярську. Може вконці довідаються про нас мадяри, бо до тепер нічого не знають*".

Хотілося би спинитися ще на одному сюжеті, який характеризує Жатковича як людину душевну, доброзичливу і сміливу. З листів довідуємося, що Юрій Жаткович багато зробив не тільки в справі популяризації творчості Ю. Венеліна (в нього є стаття про свого земляка), а й брав активну участь у влаштуванні життєвих проблем сім'ї Гуців-Венеліних, які проживали на Закарпатті. Так, він зібрав і вислав Гнатюкові матеріали з історії родини Венеліних (виписки з мет-

рикальної книги, зроблені священиком із Тибави Миколою Балтовичем, дані про склад і стан родини Венеліних тощо), які Гнатюк використав для своїх наукових розвідок про закарпатського вченого.

Коли ж 1902 року Гнатюк опублікував статтю "Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна)", в якій не тільки розповів про внесок вихідця із Закарпаття у світову науку, але й повідомив, що в рідному селі Венеліна Велика Тибава у неймовірних злиднях живе 84-річний брат Юрія Венеліна – Іван, то в Росії було зібрано 200 корон, і Михайло Грушевський переслав ці гроші Юрію Жатковичу, а той передав їх Іванові Гуці.

Але на цьому справа не скінчилася, цей факт став відомий угорським властям, які кваліфікували його як антидержавний вчинок. Було дано наказ арештувати Гнатюка, який навесні 1903 р. здійснював чергову фольклористичну подорож комітатами Угорщини, заселеними русинами, а також виявити особу, котра передала гроші Іванові Гуці. У статтях, що з'явилися в офіційній пресі, Гнатюка називали московським агентом і звинувачували у підривній діяльності. "*Здавалося би,* – писав згодом Гнатюк про ці події у статті "Мадярська свобода", – *що такий чисто гуманітарний поступок не може викликати ні в кім нічого більше, крім співчуття. Та мадяри дивляться на такі речі інакше... Таким чином виаванжував я на москаля і московського пропагандиста, що сипле грішми та став загрожувати "мадярській свободі". Та й бідна ж та свобода, коли вона дрожить перед такими як я пропагандистами, та й перед такими сумами, жертвованими бідному селянинові, який певне не розуміє ні пропаганди, ні панславізму, ні загалом ніяких ізмів та ідей, які підкопували б Мадярорсаг*"[1].

Юрій Жаткович, дізнавшись про все це, в ряді листів до Гнатюка попереджав його про небезпеку, яка йому загрожувала, хоч сам мав через те значні неприємності: на той час його, сільського пароха, вже двічі допитували представники місцевої влади (листи від 28 березня та 14 липня 1903 року). Проте це не злякало Жатковича. Восени 1907 р. він звертається до Гнатюка з проханням організувати матеріальну допомогу єдиному синові Івана Гуци – Федору, який залишився зі старою немічною матір'ю (лист від 12 листопада 1907 р.). Цей лист ще раз підтверджує мою думку про те, що Жаткович був людиною великої душі і доброго серця, безкорисливим гуманістом, і близько приймав до душі чуже горе й життєві невдачі (згадаймо: рано втратив дружину, сам виховував трьох дочок, будучи хворим).

Вважаю, що читачам буде цікаво довідатися, як же склалася доля Федора Гуци, племінника Юрія Венеліна, за якого так клопотав Жаткович. Із особистої розмови з нащадками Федора Гуци я дізнався: Гуца Федір Іванович (1885-1940), племінник Юрія Венеліна, одружився того ж 1907 року з жителькою села Тибава Ганною Кошелею (1886-1961). Вони мали трьох синів: Івана (1909-1940), Федора (1914-1945) та наймолодшого – Андрія, 1922 року народження, який

[1] Гнатюк В. Мадярська свобода // ЛНВ. – 1905. – Т. 32. – Кн. 11. – С. 149-150.

(середина 1990-х років) живе в селі Тибава Свалявського району з дружиною Розалією Федорівною. У них шестеро дітей: Марія, 1948 року народження, мати двох дітей; син Василь, 1952 р. н., батько трьох дітей; дочка Ганна, 1954 р.н., має одного сина; дочка Віра, 1957 р. н., мати двох дітей; син Андрій, 1964 р.н., та син Іван, 1969 р.н., які також мають свої сім'ї. Отже, живе і процвітає рід Гуців-Венеліних, про предка яких – Федора – так клопотав Юрій Жаткович далекого тепер 1907 року.

"…НАЙБІЛЬШ УЧЕНИЙ І НАЙБІЛЬШ КОМПЕТЕНТНИЙ В ЕТНОГРАФІЧНИХ СПРАВАХ СВЯЩЕНИК-РУСИН У ЦІЛІЙ УГОРЩИНІ"

(Зв'язки Ю. Жатковича з І. Франком та Ф. Вовком)

Безперечно, біографія Юрія Жатковича як ученого й людини була б неповною, якби не сказати про його зв'язки з Іваном Франком, про особисті контакти з українським етнографом та антропологом Федором Вовком та істориком Євгеном Перфецьким.

Про зв'язки Івана Франка з Закарпаттям я писав неодноразово[1]. В даній публікації практично вперше докладно йтиме мова про творчі зв'язки закарпатського історика, етнографа та перекладача Юрія Жатковича з Іваном Франком, які започаткувалися стараннями Володимира Гнатюка.

Під час другої подорожі Закарпаттям навесні 1896 р. Володимир Гнатюк приїхав до Стройного, де вперше зустрівся з Юрієм Жатковичем (а не влітку 1895-го, як про це писав Ю. Качій, і не взимку 1896-го, як вважає М. Яценко), хоча листувалися вони ще з осені 1895 року – після першої подорожі Гнатюка в наш край влітку того ж року.

У Стройне Гнатюк привіз багато галицьких періодичних видань, твори українських письменників (Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Ю. Федьковича та інших), а також збірку оповідань Івана Франка "В поті чола", видану у Львові ще 1890 року. Під час цієї зустрічі, судячи з листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка, опублікованих мною, останній знайомив свого закарпатського колегу з творчістю українських письменників, історією української культури та літератури, обговорював з ним мовну проблему, проблему етнічної належності закарпатських русинів; вони говорили про роль місцевої інтелігенції в культурному і політичному житті краю. Гнатюк заохочував Жатковича до співпраці у галицьких виданнях, цікавився історією та етнографією Закарпаття.

Очевидно, вже тоді під впливом розмов із Гнатюком у Жатковича виникла ідея взятися за переклад творів українських письменників угорською мовою і в такий спосіб ознайомити угорських читачів з прогресивною українською літературою. А, враховуючи те, що практично вся інтелігенція Закарпаття володіла

[1] Мазурок О. С. Роль наукового товариства ім. Т. Шевченка у вивченні історії Закарпаття // CARPATICA – КАРПАТИКА. – Ужгород, 1992. – Вип. 1; Його ж: Іван Франко і Закарпаття // Новини Закарпаття, 10 липня 1993; Його ж: Голос сумління і обов'язку / До 100-річчя "Протесту" галицьких русинів // Новини Закарпаття, 15 червня 1996; Його ж: Лист Михайла Павлика в редакцію "Карпата" // Карпатський край. – 1997. – № 6-10; Його ж: Як народжуються легенди / З приводу так званого "неодноразового" перебування Івана Франка на Закарпатті // Новини Закарпаття, 1997, 22 листопада; Його ж: Те ж саме // Науковий вісник УжДУ. – Серія Історія. – Вип. 3. – 1999; Його ж: Обережно: чергова патріотична фальсифікація // Ужгород. – 2006, 5 серпня; Його ж: Чи бував Іван Франко у Скотарському? // Новини Закарпаття. – 2006, 29 серпня.

угорського мовою, то, таким чином, і вона могла читати твори письменників Наддніпрянської України, які до того часу не були відомі на Закарпатті.

На основі епістолярної спадщини Жатковича можна простежити буквально по днях, як він працював над цими перекладами і, зокрема, над перекладом збірки оповідань Івана Франка "В поті чола". Перший лист, в якому Ю. Жаткович ділиться з В. Гнатюком своїми планами щодо перекладів названих творів угорською мовою, датований 13 червня 1896 р. В ньому Жаткович писав: "*Прочитав я всі повісти Вовчка, Федьковича и Франка и вот что досудил. Я гочу насам перед перевести весь том "В поті чола", так як повісти Франка суть a la Zola наймодерніши и так найинтересантніши для мадьарской публики. Но ко сему мні нужно получити соглашеніе автора, которое я не знаю як пріобрісти? Если сей том появится, тогды, если поживу и здоров буду, гочу перевести на один том по 2-3 повісти М. Вовчка, Федьковича, и, если достану от Вас, Нечуя и других мало-руських писателей*". Як бачимо, Юрій Жаткович оцінив літературні достоїнства передусім художніх творів Івана Франка.

У цьому ж листі Жаткович повідомляє свого кореспондента про те, що у львівському журналі "Зоря", якого йому прислав Гнатюк, він прочитав біографію Франка і дуже здивувався, що редактор помістив "*так примітивну і на нич не годну путаницу*". На жаль, мені не вдалося встановити, про яку саме публікацію йде мова, хоча я ретельно опрацював бібліографічний покажчик до "Зорі". Однак важливим є такий факт: на той час Жаткович був уже добре обізнаний із біографією Франка і мав свою власну думку з цього питання.

За кілька днів, 17 червня 1896 р., Жаткович повертає Гнатюкові збірку "В поті чола", привезену останнім, як вже зазначалося, у Стройне, і при цьому дякує за новий примірник цієї збірки, присланий йому Володимиром Михайловичем зі Львова з дарчим написом Івана Франка. Тут же Юрій Жаткович повідомляє, що повісті Франка перекладе одразу начисто, і що сьогодні, тобто 17 червня, напише Франкові й попросить у нього дозволу на переклад його творів угорською мовою.

І справді, того ж дня Жаткович пише листа Франкові (львівську адресу письменника дав йому Гнатюк) такого змісту:

Высокопочтенный господине!

Так як я решился перевести на мадьарский язык Ваши драгоценные повісти, собранные п[од] з[аглавіем] "В поті чола" – то покорно прошу ко сему Ваше милостивое соизволеніе.

Имію честь разом щиро благодарити Вас за подарованный Вами екземпляр помянутого труда Вашего, который я получал путем г[осподина] Гнатюка, который первый вызвал было вниманіе мое на Ваши труды и Вашу удивленія достойну діятельность.

В прочем с отличным почтеніем пребываю во Стройні (Malmos, l[oco] p[osta] Szolyva) 896 юня 17-го.

Ваш ко услугам готов Юрій Жаткович[1].

Я глибоко переконаний, що Іван Франко відповів Юрію Жатковичу, давши згоду на переклад своїх творів. Але, на жаль, Жаткович, як я неодноразово пересвідчувався з його листування з Володимиром Гнатюком, практично не зберігав листів своїх кореспондентів.

У листах Гнатюкові від 21 жовтня, 14 листопада та 6 грудня 1896 р. Жаткович сповіщав, що ще на початку жовтня того ж року вислав повний переклад збірки "В поті чола" редакторові дуже авторитетної і популярної в Угорщині газети "Budapesti Hirlap", який обіцяв опублікувати ці переклади. Наприкінці грудня 1896 р. в цій же газеті з'явилося повідомлення про публікацію найближчим часом оповідання Івана Франка "Грицева шкільна наука". На жаль, не всі твори Івана Франка з цієї збірки побачили світ у перекладі угорською мовою, хоча Жаткович постійно писав про це редакторові "Budapesti Hirlap". Але про це – трохи згодом. Певною мірою ситуацію прояснює лист Жатковича Гнатюкові від 8 травня 1897 р., в якому він, відповідаючи на запитання Гнатюка про долю збірки, писав: "*Ож коли появится мой перевод "В поті чола", – не могу знати, так як редактор "Budapesti Hirlap" в перед гоче помістити нісколько повістей из него в "Budapesti Hirlap", чтоб так публика заинтересовалася цілим томом др. Франка*".

Світло на дальший перебіг подій проливають ось які факти. На початку 1950-х років доцент Празького університету Іван Панькевич надіслав на адресу кафедри української мови Ужгородського державного університету посилку, в якій містився зошит із рукописами перекладів Юрія Жатковича збірки оповідань Івана Франка з таким надписом угорською мовою характерним почерком Жатковича: ""В поті чола". 1 зошит, 1 оповідання з життя робітників, писав Іван Франко. З дозволу автора переклав Калман Жаткович".

В цьому зошиті, загальний обсяг якого сягає 90 сторінок, вміщено переклади угорською мовою восьми оповідань (усього Жаткович переклав 19 оповідань з названої збірки), а саме: "Лесишина челядь", "Два приятелі", "Муляр", "Малий Мирон", "Грицева шкільна наука", "Олівець", "Schönschreiben" та "На дні". Текст перекладу останнього оповідання не повний. Можна допустити, що закінчення перекладу є в зошиті № 2, який, на жаль, не знайдено. У ньому мали би бути також тексти перекладів решти одинадцяти оповідань зі збірки "В поті чола".

[1] Текст листа друкується на основі оригіналу, який зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури. – Ф.3. – Спр. 1613. – Арк. 505. На жаль, текст цього листа друкувався з масою неточностей і помилок. Див.: Качій Юрій. Історія одного подарунка // Жовтень. – 1969. – № 5. – С. 61; Данилюк Дмитро. Історична наука на Закарпатті. – Ужгород, 1999. – С. 199.

У зошиті № 1 міститься "Передмова" Юрія Жатковича, в якій він досить докладно характеризує життєвий і творчий шлях Івана Франка. Основою для написання цієї біографії Каменяра угорською мовою послугувала "Автобіографія" І. Франка, а точніше – лист-автобіографія Івана Франка Михайлу Драгоманову від 26 квітня 1890 р. Її текст уперше було опубліковано як додаток до передмови М. Драгоманова у книзі: Франко І. В поті чола. – Львів, 1890. – С. IV-XVI.

Юрій Жатковнч у своїй передмові, спираючись на вищеназваний документ, прагне познайомити угорських читачів не тільки з постаттю письменника, а й якоюсь мірою і з українською літературою. У статті Жатковича йдеться про дитячі та юнацькі роки Франка, його навчання у школі, Дрогобицькій гімназії, Львівському університеті, дуже докладно описуються історія арештів Франка, тюремні поневіряння, його літературна і громадська діяльність, співробітництво в різних часописах Галичини, зокрема в демократичному журналі "Друг". Там же йдеться про важкі матеріальні умови, в яких жив і працював Іван Франко, заробляючи на життя тяжкою літературною працею.

У передмові до цієї збірки Жаткович, звертаючись до угорськомовного читача, писав: "*Угорські читачі, майже всі без винятку, вважають, що існує лише одна російська література, та, яку вони знають за творами Пушкіна, Гоголя, Тургенєва. Толстого і т. д. Насправді ж, крім цієї російської, існує ще малоруська (українська, русинська) література. Безумовно, що сьогодні найбільш здібним, багатогранним і разом з тим найбільш плідним представником цієї літератури є автор пропонованих оповідань др. Іван Франко*". Із 19 перекладених оповідань Івана Франка зі збірки "В поті чола" побачили світ лише п'ять: "Грицева шкільна наука", "Schönschreiben", "Історія моєї січкарні", "Домашній промисел" та "Хлопська комісія". Вони були опубліковані в газетах "Kárpati Lapok", "Kelet", "Bereg", "Görög katholikus Szémle".

Найпершим, як вище зазначено, з'явилося оповідання "Грицева шкільна наука", про що Юрій Жаткович з радістю сповіщав Володимира Гнатюка у листі від 2 січня 1897 р. Він, зокрема, писав: "*В первостепенной политической газеті "Budapesti Hirlap" с дня 30-го декабря* (1896 р. – *О. М.*) *появилася повість др. Франка "Грицкова школьна наука" с слідующим поясненіем: "Грицкова школьна наука" – новий наш роман почнемо первого дня нового року сообщати. Между сим подаемо мы обширніші статі в нашем фелетоні. Днесь подаемо мы мало-руську повість др. Ивана Франка, который понині есть найвидатніший представитель мало-рускои писменности и которого труды уже переведено на больше европейски языки. Мадьарский переводчик его есть К. Жатковнч, г[реко]-к[атолическій] священник и намістник, который цілий том перевел на бесподобный язык наш. Сдается, что сей том неубавки найдет своего издателя. Литературни прикметы др. Франка суть совсім модерни, но дух и напрям его совсім самостоятельный; с благородным оружием борется он про слово без того, чтоб се шкодило цикавости".*

Розуміется, что я к переводу "В поті чола" приложил не токмо біографію, но и характеристику литературнои діятельности др. Франка".

А вже в наступному листі Гнатюкові від 28 січня 1897 р. Жаткович писав, що, висилаючи назад чотиритомник праці Я. Головацького, двотомник творів М. Драгоманова, вкладає в посилку той номер угорської газети "Budapesti Hirlap", в якому було опубліковано оповідання І. Франка "Грицева шкільна наука". Невдовзі після цього в журналі "Зоря", який видавався у Львові в 1880-1897 рр., в якому активно співпрацював Іван Франко і примірники якого через Гнатюка одержував Жаткович, у другому номері за 1897 рік у розділі "Хроніка літературного і культурного життя" було вміщено замітку Володимира Гнатюка під назвою "Переклади Ю. Жатковичем творів І. Франка угорською мовою".

Чому ж так сталося, що з усієї збірки "В поті чола" (19 оповідань) було опубліковано лише п'ять, перерахованих вище? Дослідник Я. Штернберг причину цього вбачав у тому, що угорські панівні класи боялися соціалістичних поглядів і революційної діяльності Івана Франка, їх бентежили "оповідання з життя робітників" великого українського письменника, революціонера-демократа, які вперше зазвучали угорською мовою в перекладі Жатковича. Однак, на мою думку, все було значно прозаїчніше: просто не було кому їх видати, не знайшлося на це коштів. Так, у своїй короткій статті, присвяченій 40-річчю письменницької діяльності Івана Франка, під назвою "Мадярські переклади творів Івана Франка", текст якої публікую, Жаткович, перераховуючи назви п'яти опублікованих оповідань зі збірки "В поті чола", зазначав: "*але усієї збірки не міг надрукувати, бо не знайшов на неї накладця*".

Та чи не найбільше світла на цю проблему проливав лист Юрія Жатковича Володимирові Гнатюку від 13 липня 1898 р., в якому він, інформуючи свого кореспондента про стан справ із публікацією угорських перекладів творів українських письменників, писав: "... *Во мадьарском листі* (тобто газетах Угорщини – *О. М.*) *такі повісти и праці люблять поміщати во перекладі, в которых готь містами е який упоминок про Угорщину и про мадьар. Се е причина тому, ож, наприклад, "В поті чола", повісти М. Вовчка и Федьковича, "Про домашне огнище" и до теперь не могол я помістити*".

Юрій Жаткович настільки був захоплений творчістю Івана Франка, що, завершивши переклад збірки "В поті чола" (початок жовтня 1896 р.), взявся до перекладу його драматичних творів. Уперше про це йдеться в листі Гнатюкові від 21 жовтня 1896 р., в якому Жаткович писав: "*Ви обіщали заслати мні для переводу драматическіе сочиненія др. Франка. Прошу таже си сочиненія*". А через тиждень, 27 жовтня того ж року, він знову нагадує про це: "*Но прошу чім скоріе заслати мні "Учителя" и други драматическіе твори др. Франка, обы я ото еще до нового року мог заслати во переводі для Національного театра, бо если до нового року не сділаю, то "Учитель" или другое драматическое сочиненіе не могло бы скоріе на сцені появитися, як токмо на весні рока 1898-го*".

Одержавши драматичні твори Франка, Жаткович вирішив перекласти насамперед драму "Украдене щастя" (лист від 5 листопада 1896 р.), і вже в середині листопада того ж року надіслав її директорові "Народного (національного) театру" в Пешті для оцінки й рекомендації до постановки, про що сповіщав Гнатюка в листі від 25 листопада: "*Днесь получил я лист от директора Мадьарского національного театра, во котором увідомляет мене, что переведену мною драму "Украдене счастье" др. Франка передал для розсмотренія критичной комиссіи театра и чим скоріе увідомит мене о решеніи сей комиссіи*". У листі від 6 грудня 1896 р. Жаткович інформував Гнатюка про те, що напередодні вислав п'єсу Франка "Кам'яна душа" директорові "Комічного театру" в Пешті, а в червні 1897 року сповіщав, що взявся до перекладу комедії Франка "Quem Di odere", текст якої опубліковано в журналі "Житє і слово".

Крім оповідань Франка зі збірки "В поті чола", вищеназваних п'єс Жаткович перекладав і інші прозові твори Франка, які друкувалися у Львові. Так, у листі від 4 грудня 1897 р. він писав, що з радістю візьметься за переклад угорською мовою повісті "Для домашнього огнища", яка друкувалася в журналі "Житє і слово" частинами. Підтримавши цю ідею, Гнатюк надіслав Жатковичу окремий відбиток цієї праці, над перекладом якої останній працював до лютого 1898 року. А вже в листі від 13 лютого того ж року Жаткович писав до Львова Гнатюкові: "*Навертаю Вам "Про домашне огнище", которого переклад я доперва днесь покончив. Ож где и коли появится сей переклад – пока еще не могу знати, но во свой час отпишу Вам*".

Влітку 1898 р. Жаткович переклав оповідання Франка "Гриць і панич", яке з'явилося угорською мовою лише 1902 р. А в листі від 11 грудня 1900 р., дякуючи Гнатюкові за надіслані книги, сповіщав, що візьметься до перекладу твору "Перехресні стежки", щойно будуть опубліковані вже перекладені ним твори Франка. Але цим не обмежилося ознайомлення Жатковича із творчістю Франка: він читав і наукові розвідки Івана Яковича "Варлаам і Йоасаф" та "Іван Вишенський", а також "Апокрифи і легенди з українських рукописів, зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко" (Т.1. Апокрифи старозавітні. – Львів, 1896), про публікацію яких дізнався з галицьких каталогів, що їх регулярно йому надсилав Гнатюк.

Восени 1899 р. Жаткович на пропозицію Гнатюка перекладає з угорської мови українською працю відомого на Закарпатті громадського діяча та економіста Едмунда Еґана (1851-1901) "Економічне положеня руських селян в Угорщині", яка вийшла друком у Львові 1901 року і з якою був добре обізнаний Франко.

Будучи захоплений творчістю Каменяра, Юрій Жаткович охоче відгукнувся на пропозицію Володимира Гнатюка написати коротку розвідку до "Альманаху", присвяченого 25-річному ювілею письменницької діяльності Івана Франка, який мав відбутися у Львові в жовтні 1898 р. Вперше про це йдеться в листі Жатковича Гнатюкові від 3 листопада 1897 р., в якому він зазначав: "...*Я*

дуже рад написати дашто во юбилейний альманах Франка, лиш ото біда, ож не знаю, о чем писати и як довга може быти моя статья. Прошу якои от Вас порады во сем ділі".

Володимир Гнатюк проконсультував Жатковича про те, якою має бути його стаття про Франка, бо в листі-відповіді від 4 грудня того ж року Жаткович, виявивши, як завжди, максимум скромності, зваживши всі обставини і свої власні можливості, а також почуваючи величезну відповідальність перед постаттю Франка, писав Гнатюкові: "*Таку розправу написати у "Альманах" Франка, як Вы потребуете, я не могу написати. Раз по тому, что я еще николи не писав естетични розправи и не розуміюся на них, а другий раз, я, як Вы слушно назначили, не упознаю всю літературну діятельность др. Франка на только, оби я и краем оту оцінити могл. Скорші ачей написав бы я невеличку розвідку под заглавіем "Др. Франко и угорски русини", у которой поговорив бы я о том неотрадном явленіи, ож др. Франка и по имню пока не упознают на Угорской Руси, и што угорски русини хиба лиш из мадьарских перекладов твори др. Франка будут знати што за него*".

Власне, таку статтю й написав Юрій Жаткович. І хоч її текст, як свідчить лист Жатковича до Гнатюка від 1 квітня 1898 р., не зовсім задовольнив останнього, вона залишилася в початковому варіанті. Судячи з автографу статті, текст якої я публікую, її текст було переписано з оригіналу Жатковича кимсь із знайомих Гнатюка і частково правлено Гнатюком.

І хоча статтю Жатковича про Франка до згаданого "Альманаху" вже було надіслано до Львова, він продовжував обговорювати з Гнатюком питання про місце Каменяра в європейській літературі. Показовим у цьому плані є його лист до Гнатюка від 16 липня 1898 р., в якому Жаткович із здивуванням писав: "*Дуже дивлюся тому, што Вы за др. Франка и за ненависть поляков пишете, бо я до теперь ото думав, ож поляки як не любити, то, бодай, чествовати мають др. Франка, так як Франко не лиш руский, но и польский литератор е разом?!*"

"Альманах" зі своєю статтею Жаткович одержав у середині липня 1898 р., а 2 грудня того ж року, тобто вже після ювілейних урочистостей на честь Івана Франка, які відбулися 30 жовтня у Львові, писав Гнатюкові: "*Дуже дивуюся, ож за Ваши ювілейні празднества ни словечка не было написано у мадьарских газетах*". Влітку 1912 р. Юрій Жаткович сповіщав Гнатюка, що написав ще одну розвідку про Франка, присвячену 40-річчю письменницької діяльності Івана Яковича (її текст публікую).

Деякі дослідники, розповідаючи про відзначення 25-річного ювілею письменницької діяльності Івана Франка, писали, що на цих урочистостях міг бути і Юрій Жаткович. Маю на увазі ось що. Закарпатський краєзнавець Ю. Качій, пишучи про переклад Жатковичем оповідань Франка угорською мовою, зазначав: "*Можна висловити припущення, що в 1898 році вони навіть зустрілися у*

Львові – на ювілейному вечері, присвяченому двадцятип'ятиріччю письменницької діяльності І. Франка, куди перекладач виїхав під вигаданим прізвищем"[1].

Що ж послугувало підставою для появи такої версії? Звернемося до документів. Відомий літературознавець і франкознавець Михайло Мочульський (1875-1940) у своїх спогадах "З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896-1916)", розповідаючи про святкування 25-річного ювілею І. Я. Франка, яке відбулося у Львові 30 жовтня 1898 р., і перераховуючи поважних гостей, присутніх на вечорі (Ю. Романчук, О. Барвінський та інші), писав: "*А з священиків з'явилися тільки два: о. Балабан з Закарпатської України і галицький о. Олекса Волянський*"[2].

Отже, згідно з припущенням Качія, а саме цей документ він мав на увазі, Юрій Жаткович чомусь поїхав до Львова під вигаданим прізвищем Балабана. А як усе було насправді? Вичерпну та однозначну відповідь на це запитання дають знову ж таки листи Жатковича до Гнатюка. Як видно з них, Юрій Жаткович давно мріяв побувати у Львові. Це бажання особливо посилилося після знайомства з Гнатюком, творами українських письменників і насамперед – творами Івана Франка. Вперше про це йдеться в листі Жатковича Гнатюкові, писаному 5 листопада 1895 р.: "*Я от давна любыл бы быти во Львові, но пока еще не удалося, но надіюся, что весной 1896-го года будеме ся видіти у Львові*". А приблизно через рік – 18 вересня 1896 р. – він знову пише своєму кореспондентові: "*Здоровля мое готя й помалу, однакож с дня на день поправляется и надіюся, что коло св. Николи буду у Львові, если тым часом буде у Вас театр*".

Тому цілком зрозумілим було бажання Жатковича бути у Львові на ювілеї Франка у жовтні 1898 р. У зв'язку з цим найбільший інтерес у цьому плані становить його лист Гнатюкові від 12 жовтня 1898 р., писаний напередодні відзначення 25-річного ювілею Франка. У ньому Жаткович із жалем констатував: "*Моя хвороба все ще не дае мині годити, и так, на жаль, и не могу быти концом сего місяця на Ваших празднествах у Львові. Исидор Мустянович, бывши у мене минулого тижня, говорив, что он из нісколько товаришами своими наміряет у Львові быти на Ваших празднествах*".

Тут ідеться про Ісидора Мустяновича, закарпатського письменника, який тривалий час працював у селі Кушниця, а згодом – писарем Ужгородської консисторії. Хай би як там було, але цей лист Жатковича – незаперечний доказ того, що в жовтні 1898 року він у Львові не був. Очевидно, і Мустянович також не їздив до Львова. Що ж стосується особи отця Балабана, то це, ймовірно, міг бути представник духовенства зі Східної Словаччини.

Не втрачав Жаткович надії відвідати Львів і на початку XX століття. Так, у листі Гнатюкові від 8 травня 1903 р. він писав, що збирається до Львова "на зелені свята". Цим мріям теж не вдалося здійснитися. Тяжка хвороба серця, ма-

[1] Качій Юрій. Історія одного подарунка. // Архіви України. – 1967. №4 – С. 119.
[2] Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 427.

теріальні нестатки, сімейні обставини (на руках у Жатковича після ранньої смерті дружини залишилося троє дочок) не дозволяли йому їздити далі Ужгорода, та й то не часто.

У свою чергу, Іван Франко користувався деякими матеріалами, надісланими йому Юрієм Жатковичем. Так, наприклад, у "Додатку" до праці "Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв." під назвою "Дві карпаторуські переробки "Олександрії" з XVIII в." він зазначав, що цей твір надіслав "*нам о. Жаткович із Північної Угорщини в рукописі (180 карток малої 8-ки без початку і кінця), зладженім десь на початку XVIII в.*". Цим твором користувався і Володимир Гнатюк. "Александрія" – легендарна повість про життя О. Македонського, яка виникла в Єгипті, була перекладена грецькою мовою у II-III століттях і в численних варіантах поширювалася також і в Україні. Збереглася в перекладах XVII-XVIII століть. Цей твір, який належав селянинові з Келечина Андрійові Буцку, Юрій Жаткович надіслав до Львова ще в жовтні 1898 р.

У другій половині листопада 1904 р. відзначався 30-літній ювілей літературної діяльності Юрія Жатковича. Певну роль у цьому відіграв Володимир Гнатюк. По-перше, власне він у своїй статті "Два ювілеї" визначив, що початком літературної діяльності Жатковича слід вважати переклад ним ще 1874 р. угорською мовою оповідання І. Тургенєва "Певцы", вміщеного в газеті "Magyarország" (1874, № 20), а також у газеті "Nagy Vilag". По-друге, дякуючи Гнатюкові, Франко дізнався про цей ювілей і написав Жатковичу теплого вітального листа такого змісту:

Львів, 20 листопада 1904 р.

Високоповажаний Отче добродію!

Прилучаючися духом до празника – ювілею Вашої 30-літньої письменницької діяльності, позволю собі й від своєї особи висловити Вам подяку за ту часть Вашої праці, яку Ви поклали на знайомлення мадярської, а тим самим і угро-руської публіки з творами загірнього українсько-руського письменства, в тім числі й моїми. Вважаючи таку працю дуже важною для витворення між сусідніми а так глибоко одна від одної розрізаними націями чистої атмосфери духовного розуміння і зближення. Бажаю Вам, високоповажаний Отче, здоров'я і сили для дальшої праці і якнайкращих її успіхів[1].

[1] Франко Іван. Зібрання творів у 50 томах. – Т. 50. – С. 255. Перший публікатор листа Я. Штернберг помилково прочитав слово "загірнього" як "загального", що докорінно змінює смисл думки Франка. Див.: Штернберг Я. І. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову // Наук. записки УжДУ. – Ужгород, 1957. – Т. XXV. – С. 128. В. Микитась повторив цю помилку, додавши ще масу неточностей. Див.: Микитась Василь. З ночі пробивалися. – Ужгород. 1977. – С. 62-63.

У цьому виданні публікую дві статті Юрія Жатковича, присвячені відповідно 25-ти і 40-річчю письменницької діяльності Івана Франка, опубліковані в 1898 і 1916 роках. Відтоді вони ніде не передруковувалися.

Я переконаний, що примітка "Від редакції", а також літературна правка цих статей зроблені Володимиром Гнатюком, який неодноразово писав Жатковичу про цей ювілей Франка. Підпис "ЖАТКОВИЧ" передано факсимільним способом характерного почерку Юрія Жатковича.

* * *

УГОРСЬКІ РУСИНИ А ЮВІЛЕЙНИЙ РІК 1898

Історія угорських русинів, перекази старих людей і мій власний досвід вказують мені, що давнішими часами Угорська Русь не була так відрізана духовно від Галицької Русі, як за останніх 20-25 літ. Не говорячи вже про давно минулі століття, ще і в нашому віці до 70-х років богослови з Угорської Русі женилися в Галичині, а галицькі на Угорщині, руська молодіж з Галичини училася в Унгварі, Кошицях, Пряшеві, Бардієві і подібно, та й таким робом зносилися з угорсько-руською молодіжжю. Також і се відомий факт, що до відкриття желізних шляхів простий руський народ з Угорщини густо-часто бував у Галичині або фірманкою, або гонячи туди худобу. З тої же причини угорські русини давнішими часами більше відали про Львів, Перемишль, а через те і про галицькі діла, як про Пешт, Претсбург (Братіславу – *О. М.*) *та про угорські діла.*

Сьому всьому, виразно мушу тут зазначить, – зробила кінець москвофільська преса з Галичини; вона вчинила те, що нині "Угорська Русь відрізана від Галичини більше, ніж Австралія від Європи". (Це вислів Михайла Драгоманова – *О. М.*). *Дивно воно, але й правдиво, що з її підмогою угорські русини забували про галицьких своїх братів. Аж до найновіших часів ніхто на Угорщині не чув і не знав про національний рух і письменство русько-українського народу, бо на Угорській Русі читалися лише "Слово", "Пролом", "Галичанин" et cotp. Коли після 1868 року мадярське правительство почало добачувати, що ті русскі газети і книжки, які з Галичини приходять на Угорську Русь, пахнуть панславізмом і москвофільством, гляділо вовком на каждого, що кормився сими "духовними плодами". От тут то угорські русини, аби стати в очах правительства "благонадежными", покинули, відреклися зовсім деяких газет і книжок, які діставалися з Галичини, та й так зірвали всякі духовні зносини з галицькими русинами.*

А що угорські русини не знали, що се "русска", а що "русько-українська" література, та що сеся остання москвофільству ворожа, – то й не могли правительству і мадяронській пресі показати сесю ріжницю, яка існує між тими двома літературами не тільки по мові, але й по іншим прикметам. Так, отже, твори русько-української літератури замість смілого і безпечного розповсюдження натрапили на різні ворожі заборони та безглузді толки.

Не дивно, що угорські русини лише в останніх двох-трьох роках зачали потрохи знайомитися з малоруським письменством, та в числі інших малоруських письменників з його сучасним труженником Іваном Франком. За се знайомство угорських русинів з малоруським письменством і з Іваном Франком треба подякувати Володимирові Гнатюкові, що, збираючи етнографічні матеріали на Угорській Русі в роках 1895 і 1896, намагався по змозі познайомити угорських русинів з народними справами і з літературними відносинами галицьких русинів.

Завдяки заходам, а, почасти й матеріальними жертвами пана В. Гнатюка, зважився і я написати для мадярської публіки коротку розвідку про малоруське письменство та перекласти брошурку "Порабощаемый народ"; завдяки заходам пана В. Гнатюка переклав я до тепер на мадярську мову з творів Івана Франка: "В поті чола", "Учитель", "Кам'яна душа", "Украдене щастя", "Для домашнього огнища". Я, мабуть, не помилюся, вірячи, що як др. Іван Франко буде обходити 50-літній ювілей своєї літературної діяльності, – то не лише вся Угорська Русь, але й мадяри братимуть живу участь при обході сього ювілею. Щасть Боже!

Юрій ЖАТКОВИЧ
Стройна (на Угорщині)

* * *

МАДЯРСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА

В 1896 р. довелося мені перший раз познайомитися з творами Ів. Франка, коли то я прочитав збірку його оповідань п[ід] н[азвою] "В поті чола". Я почав зараз їх перекладати на мадярську мову і вже 30 грудня 1896 р. надрукував поважний і розповсюджений дневник "Budapesti Hirlap" у своїм фейлетоні оповідання "Грицева шкільна наука" з дуже прихильним відзивом і про самий твір, і про переклад. Опісля надрукував я ще кілька оповідань, як: "Schönschreiben", "Моя січкарня", "Домашній промисел", "Хлопська розправа" – в отсих мадярських часописах: "Kelet", "Kárpáti Lapok", "Bereg", "Görög katholikus Hirlap", але усеї збірки не міг надрукувати, бо не знайшов для неї накладця.

В роках 1898 і 1899 переклав я два драматичні твори Ів. Франка: "Учитель" та "Украдене щастя", але й досі не вдалося мені довести до того, щоб їх виставлено де на мадярській сцені.

По сім переклав я історичне оповідання Ів. Франка "Гриць і панич", яке видало 1902 р. окремою книжечкою літературне товариство ім. св. Стефана.

В кінці переклав я й повість Ів. Франка "Перехрестні стежки", яку має видрукувати у своїх фейлетонах дневник "Alkotány".

Так, отже, Іван Франко був першим українським письменником, якого твори читала мадярська публіка. Крім нього читала вона ще з української літератури "Задля загального добра" М. Коцюбинського і "Сестру" Марка Вовч-

ка, в моїм перекладі, та, наскільки мені відомо, кілька оповідань В. Потапенка та А. Чайковського в перекладі о. Петра Волцная та о. Августина Гегедюша.

Щоби поінформувати хоч дещо мадярську публіку про українську літературу, про яку вона зовсім нічого не знала, зладив я на підставі праці д-ра Омеляна Огоновського коротенький нарис сеї літератури і надрукував його в 26 числі журналу "Magyar Szemle" за 1900 р.

ЖАТКОВИЧ

Від редакції:

1. Нам відомо, шо о. Микола Матей переклав деякі поезії Т. Шевченка, але, мабуть, не дуже щасливо; деякі оповідання Ів. Франка, М. Коцюбинського і Марка Вовчка перекладав і друкував у фейлетонах часописей (між іншим семигородських) д-р Гіядор Стрипський.

2. Перед двома роками надруковано у видавництві про східні літератури невеликий, але гарний нарис української літератури ювілята п. н. Kisoroszak irta Franko Ivan.

* * *

Жаткович переклав угорською мовою і твори М. Коцюбинського, Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Тургенєва, А. Чехова, В. Потапенка. А відносно недавно я виявив його переклади угорською мовою творів Л. Андреєва, О. Купріна, В. Кохановського, здійснені вже на початку 20-х років XX століття. Гадаю, що вони були завезені на Закарпаття російськими політичними емігрантами. Працюючи над перекладами, Жаткович прагнув докладно вивчити не тільки біографії авторів, твори яких перекладав, але й історію української літератури. Жвавий інтерес до української мови й літератури спонукав його ознайомити угорськомовного читача з історією української літератури. Вперше про це йдеться в його листі Гнатюкові від 25 червня 1896 р. Для свого дослідження, окрім різних матеріалів, Жаткович використав працю професора Львівського університету О. М. Огоновського (1833-1894) під назвою "Історія літератури руської". А вже 21 жовтня того ж року він писав Гнатюкові: "*Туй вертаю Вам "історію" Огоновского, из которои я выписал краткий очерк русскои литературы до нашествія татар, и мало-русскои литературы от Котляревского, сіи мои очерки небавом появлятся во первостепенной газеті "Magyar Szemle"*"".

На жаль, друкування цієї статті Жатковича затягнулося, бо в листі Гнатюкові від 1 квітня 1898 р. він зазначав: "*Розвідка моя о мало-русской литературі уже 1 1/2 рока там е у редакції "Magyar Szemle", хотя и редактор сеи часописи дуже похвально писав быв мні про ню*". Забігаючи наперед, скажу, що це дослідження Жатковича пролежало в редакторському портфелі ще два роки й побачило світ лише 1900 року. Крім того, припускаю, що в редакції значно скоротили текст статті Жатковича.

Цікаво зазначити, що, працюючи над історією української літератури, Юрій Жаткович за дорученням Угорської Академії наук збирався перекласти угорською мовою працю російського історика літератури, академіка Петербурзької АН, представника культурно-історичної школи О. М. Пипіна (1833-1904) "История русской литературы" в чотирьох томах, а також працю російського історика літератури О. Д. Галахова (1807-1892) "История русской словесности, древней и новой". На це, як зазначав Жаткович, йому потрібно буде близько двох років. Він навіть вислав до львівської книгарні 14 золотих, щоб одержати твір Пипіна. На жаль, досі відсутні будь-які відомості про ці переклади Жатковича. Можливо, вони зберігаються або в архіві Угорської АН, або ж у редакції якогось часопису, що виходив у Будапешті.

Окрему сторінку в творчій біографії Юрія Жатковича посідають особисті контакти з Федором Вовком, які розпочалися влітку 1905 р. Але спочатку подам стислі відомості про цього українського вченого, ім'я якого за радянських часів було непопулярним. Це дозволить читачам краще зрозуміти ту високу оцінку, яку дав Ф. Вовк Ю. Жатковичу як етнографу і праці якого потім публікував у престижних етнографічних журналах Франції та Німеччини.

Федір Кіндратович Вовк (Волков, Сірко), відомий український учений-антрополог, етнограф, археолог, історик, публіцист народився 17 березня 1842р. на Полтавщині. Освіту здобував спочатку в Ніжинській гімназії, згодом – у Новоросійському та Київському університетах. Разом з М. Драгомановим, В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Чубинським як член київської "Громади" плідно працював на розвиток українського національного руху: брав активну участь в організації недільних шкіл, збиранні етнографічних матеріалів, виданні книг українською мовою.

Ф. Вовк – член НТШ у Львові, член Історичного, антропологічного товариства в Парижі та багатьох інших наукових товариств Європи, автор численних праць з української етнографії та антропології. Через переслідування властей 1879 р. виїжджає за кордон. Вивчає етнографічні матеріали, що стосуються історії слов'ян, у музеях Відня, Рима, Неаполя, Флоренції, Берна, Женеви, Цюріха, Парижа. Постійно проживає в Парижі. Бере активну участь у редагуванні відомого часопису "Антропологія" (французькою мовою), що виходив у Парижі, й одночасно редагує "Матеріали до україно-руської етнології", яка видавалася у Львові.

Наприкінці 1905 р. Ф. Вовк переселився в Петербург, де читав лекції у вищих навчальних закладах столиці. Досліджував Галичину, Буковину і Закарпаття. Організовані ним експедиції мали на меті не лише вивчення культури й побуту народу, але і збирання етнографічних колекцій. У 1908-1911 рр. він вивчав Волинську, Чернігівську та Херсонську губернії, Кубань і півострів Тамань. Неодноразово був за кордоном – у Румунії, Угорщині, Скандинавії. Помер Ф.Вовк 30 червня 1918 року.

Світове визнання вченому принесла опублікована спершу в Болгарії, а потім у Парижі праця "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", яка базувалася на широкому джерельному матеріалі з використанням новаторських ідей і концепцій французької антропології та етнографії.

Важливим здобутком ученого став висновок про те, що українці – це окремий, відмінний від інших слов'янських народів, антропологічний тип, який має цілком оригінальні антропологічні особливості. Українська ж етнографія, яка до того часу являла собою простий опис особливостей народу, вибудуваний переважно на лінгвістичних та фольклорних матеріалах, з появою праць Федора Вовка набула принципово нової якості, наблизившись до передових на той час європейських зразків.

Для нас становить інтерес праця Ф. Вовка "Антропологічні досліди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. І. "Гуцули"", опублікована 1908 р. в Харкові й перевидана у Львові 1999 р., в якій ідеться про перебування дослідника на Закарпатті.

Ще 1903 року НТШ доручило Вовку антропологічні студії в Галичині, а у Львів він був делегований Паризьким антропологічним товариством. Галицький уряд прихильно поставився до нього. Свою експедицію він почав із Перемишля. 1904 року в експедиції брав участь І. Франко. Результат – праця Івана Яковича "Етнографічна експедиція на Бойківщину". До речі, обидва вчені були давно особисто знайомі. Їхнє листування почалося 1879 року і тривало протягом майже всього життя. У Львові Ф. Вовк познайомився з В. Гнатюком, який на той час здійснив уже три подорожі на Закарпаття, і, власне, останній рекомендував Вовку Юрія Жатковича як талановитого етнографа.

Нижче публікую два листи В. Гнатюка до Ф. Вовка.

В. ГНАТЮК – Ф. ВОВКУ

Криворівня, 28.06.1905 р.

Високоповажаний Добродію!

Шкода, що Ви не говорили зі мною у Львові, бо тепер я не знаю, чого Вам саме буде треба і куди Ви хочете поїхати: чи на захід, чи на схід і т. д. Як маєте ще час, то напишіть подрібніше, як ні, то по дорозі до Будапешту висядьте у Сваляві (Szolyva), кілька станцій за Лавочним (але не Кіль–Szolyva, бо й така є перед Свалявою), там найміть собі віз і кажіть завезти себе до Стройни (Malmoś) до пароха Жатковича (Zsatkovics Georg). Я його повідомлю про Ваш приїзд. До Стройни мабуть 6 кілометрів зі Сваляви. Там уложте собі плян екскурсій і дістанете рекомендації. Опісля їдьте до Будапешта і зголосіться на адресу: Egyetem utcza, 4, редактор "Неделе" Михаїл Врабель – але лише перед полуднем, бо потому його нема. Він також дасть Вам деякі ін-

формації. Думаю, що від них дізнаєтеся і дістанете все, що Вам треба знати, щодо інтелігентних русинів, а в Будапешті старайтеся ще прорекомендуватися до мадярів.

Здоровлю щиро
В. Гнатюк.

В. ГНАТЮК – Ф. ВОВКУ

Криворівня, 2.08.1905 р.

Високоповажаний Добродію!

Як бачу з Вашого пляну, то Ви хочете бути головно в двох комітатах: Марамороши і Березі. В такім разі вистануть Вам у повні інформації отця Жатковича і його рекомендації, але Ви поверніть до нього конечно перед Будапештом, а не з поворотом. Я до нього і до Врабеля написав уже[1].

* * *

Готуючись в експедицію на Закарпаття, Ф. Вовк поїхав 1905 р. до Будапешта, де був дуже прихильно прийнятий міністром народної освіти Лукачом. Останній не тільки дав йому офіційний дозвіл на подорожі Закарпаттям і проведення антропологічних вимірів, але й право вільного проїзду всіма залізницями Угорщини терміном на три з половиною місяці.

На думку Ф. Вовка, угорські гуцули не були на той час науково досліджені ні з антропологічного погляду, ні навіть докладно з етнографічного. Для обмірювання (зріст, колір волосся, очей, форма голови, носа, рота, очей, вух і т. д.) брали осіб, не молодших 18 років для чоловіків і 16 років для дівчат. Домінували особи віком у сорок років.

Подорож Ф. Вовка Закарпаттям розпочалася влітку 1905 р. Із Станіславова (нині Івано-Франківськ) він поїхав у Надвірну, Пасічну, Зелену. А далі, як він сам пише у своїй праці, "…*спустившись залізницею до Ясіня угорського (Körösmező), я побував у Чорній Тисі, зробив чимало помірів у самім Ясіню, а опісля – у Богданах, Рахові, Білому Потоці (Feier Patak) і Требушанах, після чого подався знову вздовж Карпат на Сигот, де зробив кілька помірів у тамошньому шпиталі, до Новоселиці (Neresnica), Золотарьова (Ötvösfalva), Лисичева (Rókameső), і Сваляви (Szolyva) і Стройни (Malmos), де не один раз відвідав вельми шановного о. Ю. Жатковича, безперечно, найбільш ученого і найбільш компетентного в етнографічних справах священика-русина у цілій Угорщині*"[2].

На жаль, через бездоріжжя і глибоку осінь ученому не вдалося побувати на Тячівщині – у Красногорі, Мокрій і Брустурах.

---

[1] Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком. – Львів-Київ, 2002. – С. 51-52.

[2] Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія. – Львів, 1999. – Т. 1. – С. 537.

Цікаво зазначити, що Ф. Вовк і Ю. Жаткович були знайомі заочно ще з середини 1890-х років через одну спільну справу. А було це так. Навесні 1895 р. Ф. Вовк надіслав І. Франкові до Львова рукопис брошури Б. Грінченка "Порабощаемый народ", яку влітку того ж року було там анонімно опубліковано журналом "Житє і слово". Тоді ж Франко переклав її німецькою мовою, а навесні 1896 р. В. Гнатюк надіслав її Ю. Жатковичу, який переклав її угорською мовою. Зокрема, в листі Гнатюкові від 8 березня 1896 р. Жаткович писав: "*Я радо переведу сю брошуру на мадьярский язык и если автор еи позволит, постараюсь об изданіи ея*". Так воно і сталося. Завдяки Ф. Вовку етнографічні праці Ю. Жатковича були відомі в Німеччині та Франції.

Щодо результатів антропологічних експедицій Ф. Вовка Українськими Карпатами, де проживали гуцули, то вони були такими: у галицькій Гуцульщині зроблено поміри 187 осіб, буковинській Гуцульщині – 46 осіб і на Закарпатті –51 (36 чоловіків і 15 жінок), а саме: в Ясінях –16 осіб, у Богдані – 21, у Требушанах і Білому Потоці – 12, у Бистрій – 1, Лугах – 1. У вказаній мною книзі Ф. Вовка вміщено фотографії (фас і в профіль) 12 осіб, зокрема: у Богдані – Миколи Зварича, Івана Шорбана, Гната Щерби, Марії Черниш, Досі Шорбан, Гафії Никирки. В Ясінях: Василя Борканюка, Василя Поповича, Василя Попадюка, Івана Миколинчука, Досі Клемпатюк, Олени Копанчук. Переконаний, що їхні нащадки й досі живуть у цих місцях.

Результати багаторічних антропологічних дослідів Федора Вовка дозволили йому зробити такий важливий у науковому плані висновок: "*Оглядаючи ж усі наші поміри гуцулів, ми найперше бачимо, що нічого особливо виключного порівняно з іншими українцями гуцули не мають, бодай у таких основних мірах, як головний показник, зріст, барва волосся. Таким побитом знищується усяка можливість думати, що вони не належать антропологічно до української групи. Цілком навпаки, ми вбачаємо у всіх помірах надзвичайну одноманітність, яка вказує на суцільність етнічного типу і дуже незначні расові домішки*"[1].

Плідною була співпраця Юрія Жатковича з українським істориком, уродженцем Холмщини, випускником історико-філологічного факультету Петербурзького університету Євгеном Юліановичем Перфецьким (1888-1947), який влітку 1912 року побував у гостях у нашого славетного земляка в Стройному. Перфецький – автор численних праць з історії Закарпаття. Перебуваючи в еміграції, ще сім разів відвідав наш край, а саме: двічі 1923 року, а потім – у 1925, 1928, 1929, 1931 і 1932 роках.

Є всі підстави стверджувати, що Ю. Жаткович консультував Є. Перфецького при написанні ним відомого дослідження "Обзор угрорусской историографии" (1914), оскільки на той час опублікував свою оригінальну працю "Історія історіографії угорських русинів" (1890). Показово, що праці Жатковича і Перфецького починаються майже однаковим твердженням, що досі фактично

[1] Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – С. 584.

не написано наукову історію Угорської Русі. Більше того, обидва дотримуються аналогічних думок в оцінці праць тих, хто писав про Угорську Русь, і це притому, що Юрій Жаткович не був професійним істориком та й не мав вищої освіти. Однак мав талант дослідника від Бога, знав досконало історію та етнографію регіону. Його публікації з історії Угорської Русі, як на мене, заклали основу вивчення минулого краю.

Віддаючи належне Жатковичу як історику та етнографу, водночас вважаю, що не слід перебільшувати наукового значення його досліджень, оскільки місцева історіографія того часу ще не вийшла за рамки простого накопичення фактів, описовості, ще не виробила власних філософсько-теоретичних і наукових принципів. А тому Є. Перфецький, віддаючи належне закарпатському вченому, у вказаній вище праці писав: "*...всі статті Жатковича відзначаються жвавістю і читаються з великим інтересом. Володіючи значним художнім відчуттям, він зумів представити в цих своїх статтях досить яскраві образи історичних осіб і подій, але викладав, головним чином, зовнішній хід подій і давав оцінку історичним фактам досить таки поверхово, а у викладі його не завжди помітна повна послідовність*"[1].

На завершення своєї оповіді наведу думку людини, яка найкраще знала Юрія Жатковича, його кореспондента – Володимира Гнатюка. У статті, опублікованій у львівській газеті "Діло" від 25 листопада 1896 р., він писав: "*Зважаючи на те, що Жаткович виховався і придбав собі освіту в такому малому місті як Ужгород, зважаючи на те, що з часу закінчення богословських студій він все проживає вдалині від міста і бодай малої бібліотечки, та що він від давнього часу терпить на ревматизм, а мимо всіх тих перешкод розвиває таку широку літературну діяльність, – треба признати, що він справді незвичайний угорсько-руський священик, а чоловік міцної волі і великої праці.*

Нашим галичанам належало б звичайно з ним і йому подібними ввійти у ближчі зносини, бо лише спільними силами, при взаїмній підмозі, можливе духовне відродження Угорської Русі. Сей факт я акцентую сильно і звертаю на нього увагу всіх щирих русинів. Чей-же не дадуть загинути півмільйонній масі наших рідних братів!"

У статті "Два ювілеї", вміщеній в ЛНВ за 1904 рік, зазначаючи, що 24 листопада 1904 р. Жаткович відзначає 30-ліття своєї літературної діяльності, Гнатюк писав: "*Ю. Жаткович головно історик. Правда, коли б до його праць приложити остру мірку нової критики, то можна б їх сильно покалічити. Коли одначе візьмемо на увагу, що ювіляр, як бідний сільський парох, не мав змоги бувати по центрах науки і познайомитися докладно і безпосередньо з усіма її вимогами, що все зроблене доконав на селі, в глибоких горах, не розпоряджаючи бібліотекою, ані більшими матеріальними засобами на купно книжок, а при тім тяжко хоруючи, то мусимо признати, що серед таких важких відносин, як*

[1] Перфецкий Ю. Обзор угрорусской историографии. – Петроград, 1914. – С. 26-27.

автодидакт, він зробив багато і, певна річ, що історик Угорської Русі не обійдеться ніяк без його праць. Він перший з між угорських русинів успів вибитися з поза вузького кругозору тамошніх інтелігентів. Він переклав також на мадярську мову брошурку "Нарід в неволі" (тобто "Порабощаемый народ" – *О. М.*), *що не дуже було до вподоби угро-руським і москвофілам. Ю. Жаткович відносився взагалі щиро до нашого руху, а через те й заслужив собі на признання. Можна б лише побажати, щоб він між молодшим поколінням знайшов гідних наступників, які раз піднятій справі не дали б упасти*". Це – висока оцінка внеску Юрія Жатковича у справу пробудження русинів Закарпаття.

ГОЛОС СУМЛІННЯ І ОБОВ'ЯЗКУ

(З історії написання відомого протесту галицької інтелігенції "І ми в Європі" (1896 р.))

Заохочуваний Гнатюком, одноразово з літературними творами Франка Жаткович перекладав угорською мовою праці публіцистичного характеру, до видання яких був причетний Іван Франко. Так, наприклад, влітку 1896 р. він переклав угорською мовою анонімну брошуру "Порабощаемый народ" – про переслідування української культури в царській Росії. Її автор – Б. Д. Грінченко. Брошуру було видано редакцією журналу "Житє і слово" (Львів, 1895). Того ж літа Жаткович переклав німецькою мовою відомий "Протест" галицьких русинів, одним із авторів та ініціаторів якого був Франко; навесні наступного року Жаткович переклав "Протест" також угорською мовою.

А було це так. 1896 р. угорський уряд розгорнув активну діяльність для відзначення тисячоліття Угорської держави. Ця подія набула загальнодержавного масштабу, підкреслювалася, якщо так можна сказати, культуртрегерська місія держави стосовно всіх націй і народностей, які проживали в Угорщині. Проте ні слова не було сказано про існуючі в країні соціальні та національні проблеми. Мовчали офіційні кола і про тяжке становище корінного населення Угорської Русі. Тому 15 червня 1896 р. група галицьких прогресивних діячів – І. Франко, В. Гнатюк, М. Павлик, А. Павлик, О. Терлецький та інші, разом 24 особи – підписали відомий своїм демократичним спрямуванням документ "І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття", виданий редакцією журналу "Житє і слово", а також окремою брошурою.

Звертаю увагу на такий суттєвий момент: документ підписано від імені "Русько-української молодіжі академічної, Комітету для справ угро-руських". Цей комітет очолював Іван Франко[1]. У листі до НТШ (кінець грудня 1898 р.) Іван Франко, як голова угро-руського фонду, писав: "*Метою того задуманого фонду було запомагання наукових студій над Угорською Руссю. Відповідно до тої мети я видав тоді ж* (1895 р. – *О. М.*) *д. Гнатюкові на його поїздки на Угорську Русь 100 корон, на друк і розсилку брошури в часі угорського ювілею під заголовком "І ми в Європі" звиш 100 корон, і на поїздку руської співацької дружини на Угорщину 40 корон*". У "Протесті" розвінчувалася колонізаторська політика угорського уряду щодо трудящих Закарпаття, внаслідок якої, як указувалося в документі, "*...обезсилено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можливість промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоб кри-*

[1] Докладніше про це: Мазурок О. С. Роль наукового товариства імені Т. Шевченка у вивченні історії Закарпаття // Carpatica – Карпатика. – Ужгород. – 1992. – Вип. 1. – С. 111-134.

ком розпуки, стогоном потоптаної і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття мадярської єдності і слави"[1].

Автори "Протесту" засуджували ренегатство закарпатських єпископів, які не тільки не знали української мови, але й навіть бажали "знівечити її з лиця землі", таврували ганьбою нижче духовенство, яке, переважною більшістю, було слухняним слугою існуючого режиму. У цьому документі І. Франко, В. Гнатюк та інші, використовуючи достовірні факти, стверджували, що Закарпаття – українська земля, а закарпатські українці – "*...і походженням, і традицією історичною та літературною, і з погляду на тип етнографічний та усну словесність... частина того українсько-руського народу, що заселює східну частину Галичини і полудневу часть Росії...*".

Ідея, проголошена в "Протесті", була принципово важливою та актуальною, і тому він викликав жвавий відгук на Закарпатті. Маю на увазі ось що. Перебуваючи влітку 1896 р. в нашому краї (вже втретє), Володимир Гнатюк знайомив місцеве населення із "Протестом" і мав змогу спостерігати за реакцією, викликаною цим документом. Зокрема, в листі І. Франкові від 23 липня 1896 р. з села Тур'ї Ремети (тепер Перечинський район) він писав так: "*Протест робить попросту фурор між тими, що його вже читали... Видно, отже, що він* ("Протест". – *О. М.*) *не хибив своєї цілі... "Budapesti Hirlap"* ("Будапештські новини" – угорська газета. – *О. М.*), *подаючи коротку телеграфічну звістку про протест, здивувалася дуже, що протест має вийти по-мадярськи, і поставила коло того слова знак питання, себто: а куди їм до мадярського!*"

Що ж мав на увазі Володимир Гнатюк? Мова йшла про переклад "Протесту" Юрієм Жатковичем німецькою та угорською мовами! Більше того, Жатькович не тільки здійснив переклад цього документа, а й подав Гнатюкові адреси ужгородських та пряшівських знайомих, які б узялися розповсюдити його.

А тепер спробую на основі листів Ю. Жатковича та Ф. Главачека до В. Гнатюка, спогадів Главачека, листів І. Франка до представників східногалицької інтелігенції максимально точно, у хронологічній послідовності відтворити (реконструювати) історію створення, підписання, публікації та розповсюдження "Протесту" у Східній Галичині та на Закарпатті, з'ясувати роль Ю. Жатковича в написанні тексту цього документа та його перекладі угорською і німецькою мовами. Буду максимально обережним у своїх припущеннях і висновках. Тільки факти.

Так от, ще наприкінці 1895 р. у зв'язку з наближенням ювілею в Угорщині було намічено ряд заходів (на рівні уряду та імператора) про відзначення 1896 року Мілленіуму – 1000-ліття віднайдення угорцями батьківщини. Цей план було оприлюднено, і кожен із учасників цієї акції мав конкретне завдання і

[1] Докладніше про це: Олег Мазурок. Голос сумління і обов'язку (До 100-річчя "Протесту галицьких русинів") // Новини Закарпаття. – 1996. – 19 червня.

термін його виконання. Офіційно реалізація урочистостей розпочалася на Різдво 1896 р.

На той час В. Гнатюк уже побував на Закарпатті – влітку 1895 р. Допускаю, що вже тоді в нього виникла ідея (під впливом побаченого й почутого в нашому краї) скласти такий документ, який згодом дістав назву "Протест". Після приїзду із Закарпаття до Львова він поділився своїми планами з Іваном Франком, який охоче підтримав свого молодшого колегу.

У другій половині березня 1896 р. Гнатюк вдруге відвідує Закарпаття і вперше зустрічається у Стройному з Ю. Жатковичем, хоч, як я вже зазначав, листувалися вони ще з осені 1895 року. Ось саме тоді Гнатюк розповів Жатковичу про намір скласти "Протест". Юрій Жаткович не тільки підтримав цю ідею, а й навіть подав Гнатюкові деякі матеріали до документа, а найголовніше, погодився перекласти "Протест" угорською та німецькою мовами, про що свідчать його листи Гнатюку до Львова, уривки з яких подаю нижче. Десь, очевидно, наприкінці квітня 1896 р., тобто після їхньої зустрічі у Стройному, Гнатюк надсилає Жатковичу зі Львова брошуру з текстом "Протесту" для перекладу, як було домовлено. Цей переклад Жаткович повернув Гнатюкові у Львів 22 травня того ж року.

Звертаю увагу читачів на такий момент: у цьому ж листі Жаткович сповіщає свого кореспондента про те, що, на жаль, через невідкладну роботу – нагальну потребу написати історію заселення Марамороша, він не зможе більше допомагати йому в наданні матеріалу до "Протесту" і радить звернутися до Є. Фенцика та І. Сільвая. Радить також переглянути номери газети "Слово" та інших галицьких видань, які виходили після 1867 року, тобто після утворення дуалістичної монархії, оскільки, як пише Жаткович, там є багато матеріалів про Угорську Русь – дописи з Угорської Русі. Цікавий факт: виходить, Жаткович або читав ці кореспонденції, або ж знав про них від своїх земляків-закарпатців, які дописували до цих видань.

Від себе додам, що найбільше у львівських виданнях, зокрема у "Слові", публікувався А. Кралицький. Так, наприклад, у "Слові" за 1869 рік, № 29, було надруковано його статтю "Из Мукачева. Программа русского депутата на угорский сейм бл. г. Ивана Пастелия"; у "Слові" за 1872 рік, №№ 118-120, – статтю "Народный бунт в Верхней Угри 1831 года"; за 1884 рік, № 34, – статтю "Из границ Угорской Руси: Бедственное положение угро-русского народа. Кровавыя выборы в Ясене", і т. д.

Із листа від 25 червня того ж 1896 р. довідуємося, що Жаткович висилав текст "Протесту", який мав вийти окремою брошурою, перекладений ним угорською мовою. Але не це головне. Головне те, що, як видно з листа, йому пропонували підписатися під текстом "Протесту"! Йому повірили! Йому довіряли! Ю. Жаткович відмовився. Вважаю, що, судячи з аргументів про причини непідписання, його позиція була архікоректною і мудрою! Чому? Бо, симпатизуючи українській ідеї, а про це свідчать не тільки його листи до В. Гнатюка, а й чис-

ленні його вчинки (про що я згадував, знайомлячи читачів із біографією Ю.Жатковича), він залишався патріотом своєї батьківщини, підданим держави, на території якої проживав.

Лист від 30 червня того ж року свідчить, що Жаткович не тільки переклав "Протест" угорською та німецькою мовами, а й розмірковував над тим, скільки потрібно примірників брошури з "Протестом".

Далі подаю уривки з листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка, в яких ідеться про "Протест".

1

22 травня 1896 р.

"Во ділі Вашей брошури, жаль, но я не могу Вам більше послужити, так як я на днях пріял на себе труд описати заселеніе Марамороша, который труд до конца місяця юля должен готовый быти, итак я не могу до другого діла братися, пока сей труд не окончу.

Оберніться так просто ко Фенцику, особенно же ко Сильваю. Добре буде для Вашей брошюри, если пересмотрите всі числа "Слова" и прочих Ваших газет от 1868-го рока и там мае быти богатый материал для брошюри Вашей у корреспонденціях от нас".

2

25 червня 1896 р.

"*Сдісь отсылаю перевод брошюры Вашей и готов пріятися и за корректуру.*

Я ни нужным, ни удобным не считаю моей подписі на брошюрі, так як у заглавіи уже сказано е, ож она писана от Галицийских русинов. Одна помилка е во брошюрі. Президент Мадьярской Академіи наук не граф Зичи, но барон Етвеш, сын того самого Етвеша, о котором и во брошюрі упоминаться".

3

30 червня 1896 р.

"*500 екземпляров совсім доста буде мадьярской брошюри, но ачей 100 буде мало німецькой*".

* * *

У наступних чотирьох листах Ю. Жатковича до В. Гнатюка, уривки з яких подаю, мовиться про відзначення Мілленіуму на Закарпатті, а також про переклад Жатковичем "Протесту" угорською мовою та публікацію його в газетах "Kelet" ("Схід") та "Budapesti Hirlap".

4

18 вересня 1896 р.

"*Нового у нас лиш только, что по поводу отбывшихся милленарных празднеств у Мукачеві и на Бескиді, всі часописи мадьярскі почали обширно заниматися со ділами русинов и непрестанно воззивают публику и правительство, чтоб занималися со положеніем, которое дуже різко описуют, русинов и спишили помагати сему вірному, но крайне убогому и темному народови*".

5

26 лютого 1897 р.

"*Сеи минуты получил я Ваш лист с "Протестом". Я на Вас не гнівался и не могу гніватися, навпаки, я Вам до смерти благодарный за услуги, что Вы мні сділали.*

"Протест" я духом переведу и сділаю все, чтоб в якой-небудь газеті появился. Правда, ож жидовско-мадярски газети, як "bratku" поляков не дуже сготять помістити "Протест", но у нас, греко-католиков, е своя мадярска газета "Kelet", при которой я состою головным соработником, так, если не инде то во "Keleti" и должен буде "Протест" появитися".

6

10 березня 1897 р.

"*Я перевел "Протест" Ваш и разослал во всі часописи, но пока еще ни во одном не появилися*".

7

22 березня 1897 р.

"*Вы ачей уже получили до теперь оти числа "Keleta" и "Budapesti Hirlap", в которых появился Ваш "Протест", которому оба редакторы подали заголовок "Обновленіе Вавеля'*"".

* * *

Вважаю, що Юрій Жаткович, беручи активну участь у складанні тексту "Протесту", його перекладі, і сприяючи його поширенню, в даному випадку симпатизував не тільки, а може, не стільки В. Гнатюкові, І. Франкові, М. Павликові та іншим підписантам, скільки ідеї, проголошеній у цьому документі. І, перш за все, ідеї про етнічну належність русинів Угорської Русі до українців (русинів), які проживали у Східній Галичині, Північній Буковині та в Підросійській Україні. Він щиро симпатизував усім угорським русинам, які прагнули кращої долі, бо вони її заслужили: обдаровані, працьовиті, щирі, доброзичливі, довірливі… Адже саме такими він їх змалював у своєму надзвичайно талановитому й досі неперевершеному за багатством архіцінного в науковому плані ма-

теріалу, стилем викладу, неповторним колоритом зображуваного предмета унікальному "Етнографическом очерке угро-русских".

Тепер висловлю свої міркування з приводу того, хто ж був основним (головним) автором "Протесту", адже його підписали 24 особи. Я цілковито поділяю думку Івана Данькевича про те, що ним був Володимир Гнатюк. Докази? Аналіз листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка від травня 1896-го до березня 1897 року (а таких листів збереглося шість), а також статей Гнатюка про Угорську Русь, написаних під впливом вражень, під час подорожей Закарпаттям, дозволив дійти висновку, що на час написання "Протесту" ніхто з підписантів не знав так докладно ситуацію в Угорській Русі, як він. Уважно читаючи текст "Протесту", просто відчуваєш присутність Володимира Гнатюка. Це сюжети про "забескидського священика", випадок на залізничній станції, переклад угорською мовою власних імен русинів та назв сіл Закарпаття, засилля євреїв у краї, мадяронство частини служителів культу й т. д.

Пам'ятаймо: на час написання "Протесту", тобто літо 1896 р., В. Гнатюк уже двічі побував у нашому краї, зустрічався з Ю. Жатковичем, назбирав багато цінного фактичного матеріалу, який незаперечно свідчив про політику денаціоналізації русинів правлячими колами Австро-Угорщини.

Проте ці факти аж ніяк не применшують ролі Івана Франка в написанні та публікації "Протесту". Навпаки, роль Каменяра тут була незаперечною, визначальною. Що маю на увазі? 1896 року В. Гнатюкові виповнилося тільки 25, і він лише починав кар'єру вдумливого і відповідального дослідника, який виховувався за активної участі Івана Франка. А Іванові Франкові на той час було 40 років, його знали не тільки в Галичині й Буковині, але й на Наддніпрянщині, у Європі як талановитого поета і письменника, знали як безкомпромісного борця за свободу простого люду, авторитетного громадсько-політичного діяча, діяча на ниві національного пробудження. І ось саме тут відіграв свою роль авторитет Каменяра. Знав він добре і про те, що діється на Закарпатті. Наведу лише два приклади.

На підставі кореспонденцій з Угорської Русі, які друкувалися у львівських виданнях, із розмов з Михайлом Павликом та інших джерел Іван Франко був добре поінформований про стан справ на Закарпатті, зокрема знав позицію закарпатських москвофілів і мадяронів, об’єктивно оцінював їхню роль і вплив на культурний розвиток краю. І хоч він був на три роки молодший від Михайла Павлика, проте краще орієнтувався в ситуації, в можливостях і перспективах розумного діалогу, творчих і ділових контактів із представниками закарпатської інтелігенції, такими як редактор газети "Карпат" Микола Гомичков. Тому й не дивно, що, отримавши статтю М. Павлика "Царство Антихриста и второе пришествіе Христово", надіслану з Женеви для пересилки в "Карпат", Франко наклав своє авторитетне вето на її висилку до Ужгорода, вважаючи це справою марною і безперспективною.

У листі М. Павликові в Женеву, написаному наприкінці червня 1879 р., тобто відразу ж після одержання названої статті-листа, І. Франко, розповідаючи про стан громадського життя в Галичині й можливості контактів із Закарпаттям, писав: "*Що Ви, чоловіче божий, з пантелику збилися та завдали собі труду писати статтю до "Карпата"? Хіба Ви подумали хоч на хвилю, що він її помістить? Як так, то Ви, видно, зовсім не знаєте наших сервілістичних газет. Я своєю самодержавною волею конфіскую Вашу статтю і не шлю її до "Карпата", се скажу Вам відверто і заказую на будуще під такою ж карою: не смійте тратити дурно часу, паперу і атраменту, вдаючись в яку там будь распрю з гівноїдами. Ось Вам уся недовга. А, ще одно. Маємо надію, що з двох боків наша газета*[1] *піде в угри: і через Жидовського*[2] *від Лемківщини… і через Синевидсько*[3]*. Де, може, приладимо деяки зв'язки. Впрочім, друге хто знає, як буде, але перше певніше, і о то тим ліпше, що штука просто почнеться від люду, а не від гівноїдів*[4]. (Підкреслено автором листа. – *О. М.*).

Другий приклад. Ще в листопаді 1886 р. галицький дослідник і письменник Василь Лукич (Левицький Володимир Лукич, 1856-1938) надіслав Іванові Франку свою працю "Угорська Русь" (чернетку) і просив Івана Яковича прочитати її й за потреби додати нові матеріали. І. Франко, уважно прочитавши працю, суттєво доповнив її статистичними даними, які стосувалися угорських русинів (чисельність, райони розселення й т. д.). Ці дані він узяв із дослідження австрійського статистика Карла Черніга (1804-1889) "Die Etnographie der Österreichischen Völker", про яке Лукич не знав. Твір Лукича було опубліковано 1887 року в Тернополі в альманасі "Ватра". Таким чином, ще задовго до 1896 р. Іван Франко знав багато про Угорську Русь. Уже не кажу про його дослідження з цього предмета в наступні роки.

Тож коли настав завершальний етап у складенні "Протесту", Франко особисто звертається з листами до відомих громадсько-політичних і культурних діячів Львова і Східної Галичини з проханням підписати цей документ, а якщо буде потреба – й доповнити його. Нагадаю, що, крім підпису Івана Франка, там є підписи ще двадцяти трьох осіб.

Так ось, у листі до А. Я. Чайковського[5] від 18 червня 1896 р. Франко писав: "*Шлю Вам проект протесту проти Угорщини і бажав би-м мати на нім підпис наших поважніших людей, народовців і радикалів. Прочитайте якнайширокому кружкові і телеграфуйте (Lwów, Kastelówka, Franko), кого можете підписати. Протест вийде в "Житю і слові" (новім), а також осібно по-руськи, німецьки і мадьярськи. Підписи товаришів, особливо політичних, мужиків, жінок пожа-*

---

[1] Йшлося про газету "Нова основа", яка мала виходити у Львові. Її планували поширювати й на Закарпатті.

[2] Жидовський Степан – студент Львівського університету.

[3] Синевидсько – тепер село Верхнє Синевидне Сколівського району Львівської області.

[4] Докладніше про це: Мазурок Олег. Лист Михайла Павлика в редакцію "Карпата" // Карпатський край. – Ужгород, 1997. – № 6-10. – С. 76-85.

[5] Чайковський Андрій Якович (1857-1935) – український письменник.

дані. В разі будете мати якісь поправки або додатки, шліть листовно, але живо, бо хотів би-м якнайшвидше видати. Рівночасно шлю проспект "Житя і слова"".

Такого ж приблизно змісту й лист І. Франка В. Ю. Охримовичу[1], писаний того ж дня:

Дорогий друже!

Шлю на Ваші руки проект протесту проти мадяр. Прочитайте, а також уділіть д-ру Олесницькому[2] (не посилаю йому осібно, бо не знаю, чи його застане посилка дома) і кому ще знаєте і зателеграфуйте мені, чи і хто згодиться сей проект підписати. Я бажав би мати підписів небагато, але важних, головно нашої молодшої генерації, хоч, звісно, не виключу нікого і з старших, і овшім, просити буду Романчука[3], послів, селян і видніші товариства львівські (народні). Підписи товариств, особливо політичних, далі селян, жінок також пожадані. Протест буде уміщений в книзі "Житя і слова", а потім більшим числом підписів вийде по-руськи, німецьки і мадярськи.

Цілую Вас.

Д-р Ів. Франко

А тепер зверніть увагу на такий момент: в опублікованому тексті "Протесту" сказано, що він підписаний 15 червня 1896 року. Але, як засвідчують вищенаведені листи Франка до Чайковського та Охримовича, його ще не було підписано навіть 18 червня – підписи лише збиралися. Чому сталося саме так? Дозволю собі висловити певні міркування з цього приводу, спираючись знову ж таки на документи. Отож, як я вже згадував, відзначення Мілленіуму в Угорщині почалося на Різдво 1896 року повсюдними дзвонами в храмах. Скрізь по країні відбувалися урочистості.

2 травня того ж року Франц-Йосиф відкрив виставку в Будапешті.

8 червня, в неділю, – урочиста служба Божа в соборі св. Матяша. По всій країні – карнавали. А рівно через тиждень, 15 червня, також у неділю, підписано "Протест". Чи випадково це? Гадаю, що ні.

Вже зазначалося, що основний текст "Протесту" було складено у травні 1896 р.; його ж перекладав Ю. Жаткович. Таким чином, напрошується думка про те, що автори "Протесту" чекали потрібного моменту, щоб його оприлюднити. Таким приводом став виступ перед членами Угорської академії наук її президента графа Зічі з нагоди відкриття кімнати, присвяченої пам'яті Йоганна Ґете. Повторюсь: 8 червня – служба Божа, а рівно за тиждень – "Протест"! Чим не вираження протесту?!

---

[1] Охримович Володимир Юліанович (1870-1931) – український етнограф, мовознавець.
[2] Олесницький Євген (1860-1917) – громадський діяч, перекладач, журналіст.
[3] Романчук Юліан Семенович (1842-1932) – громадський діяч Галичини.

"Протест" було опубліковано в журналі "Житє і слово" (1896 р., том 5, книга 1). Знову невеличка деталь: літературно-науковий і громадсько-політичний журнал "Житє і слово" виходив у Львові в 1894-1897 роках за редакцією Івана Франка раз на два місяці. Але з липня 1896 р. – щомісяця. Отож том 5, книга 1 з "Протестом" з'явилася лише в липні 1896 року! Текст займав 1-9 сторінки. Того ж року документ вийшов у Львові окремою брошурою обсягом 36 сторінок. І ще одне. **Угорською мовою** в перекладі Жатковича цей документ з'явився лише в березні 1897 року в газетах "Kelet" та "Budapesti Hirlap", про що наш земляк сповіщав В. Гнатюка в листі від 22 березня 1897 р., надіславши львів'янину номери цих видань. Відомостей про його публікацію німецькою мовою, як планувалося (що й робив Жаткович у квітні 1896 р.), не виявлено.

І насамкінець. У "Протесті" допущено фактичну помилку: президентом Угорської академії наук був не граф Зічі, а барон Етвеш Лорант (1848-1919), міністр освіти Угорщини, а з травня 1889 р. – президент Угорської академії наук. Він був сином Етвеша Йожефа (1813-1871), угорського письменника і громадського діяча, який згадується в "Протесті". На цю неточність вказав Ю. Жаткович у листі В. Гнатюкові від 25 червня 1896 р., надсилаючи разом із листом свій переклад "Протесту". На жаль, франкознавці досі не знають про цю неточність.

А тепер, шановні читачі, увага: до 2009 року у своїх публікаціях, там де йшлося про цей документ, я за усталеною традицією писав, власне, так, як Ви щойно прочитали, що "Протест" підписали І. Франко, В. Гнатюк, М. Павлик та інші – всього 24 особи. При цьому я посилався на текст "Протесту", вперше опублікований 1986 року в ювілейному виданні творів Івана Франка у 50-ти томах (Т. 46, кн. 2), де у "Примітках" сказано (також уперше), що авторами цього документа були Іван Франко і Володимир Гнатюк. Дослівно там сказано: "*Вперше надруковано в журналі "Житє і слово", 1896, т. 5, кн. 1, с. 9, за підписом "Русько-українська молодіж академічна, комітет для справ угро-руських" (далі вказано прізвище І. Франка і ще 23 прізвища). За свідченням М. Павлика, текст протесту написали І. Франко і В. Гнатюк (Див.: Павлик М. Опис творів Івана Франка. Львів, 1898, с. 106). Подається за першодруком*".

Але, ознайомившись відносно недавно з текстом "Протесту", виданого у Львові Ставропігійським Інститутом 1896 року і перевиданого факсимільним способом 2001 р., де перераховувалися прізвища тих, хто підписав цей документ, я, як то кажуть, навіть неозброєним оком побачив, що підписантів було "трохи" більше, ніж 24 особи. Але мене вразила не стільки кількість прізвищ, що стояли під документом, скільки "якість": серед підписантів не значилося прізвище Володимира Гнатюка, безсумнівного ініціатора та автора основного тексту "Протесту" (разом з Юрієм Жатковичем), про що я докладно писав вище.

І щоб Вас більше не інтригувати, дослівно подаю вміщений під "Протестом" текст, набраний курсивом.

"Львів, дня 15 іюня 1896.
Русько-українська молодіж академічна у Львові.
За комітет для справ угроруських:
Др. Іван Франко, Михайло Павлик, Вячеслав Будзиновський, Володимир Охримович.
Юліан Романчук, посол до Ради державної.
Др. Теофіл Окуневський, Степан Новаковський, Дмитро Остапчук, посли на сойм крайовий.
***Др. Є. Олесницький (Стрий); Др. Роман Яросевич, Др. Михайло Дорундяк, Др. Еронім Калитовський (Борщів); Др. Кирило Трильовський, ред. "Громади", Др. Олекса Кульчицький (Коломия); Іларій Герасимович (Станіславів); Ол. Бурачинський, Михайло Крикливець, Іван Дутчак (Снятин); Дмитро Германюк (П'ядики); Василь Хиданецький (Печеніжин); Іван Бородайкевич (Бортники); Др. Сев Данилович (Кути); Др. Лонгин Озаркевич, Олеся Озаркевичева (Городок); Др. Михайло Олійник, Др. Яків Невестюк (Мости Великі); Др. Корнило Чайківський (Бориня); Др. Андрій Чайківський, Лонгин Глібовицький, Богдан Лепкий (Бережани); Др. Андрій Кос, Др. Іван Куровець, Антін Герасимів, Петро Боднарчук, Ярослав Коритовський (Калуш); о. Ол. Миронович, Антін Стахевич, Павло Демчук, Павло Чубатий (Тернопіль); Анна Павлик (Чернівці); Остап Терлецький, Михайло Струсевич, ред. "Діла", Др. Микола Шухевич, Др. Лагодинський; Ольга Франко (Львів); Наталія Кобринська (Болехів)*"[1].

Дозволю собі висловити деякі міркування з приводу цього. Про "Протест" писали ще до 1986 року, зазначаючи, що його підписали І. Франко і ще 23 представники прогресивної галицької інтелігенції. Але до того року **ніде** не вказувалося, що автором документа є І. Франко. Не віриться, що літературознавці (радянські), а тим більше франкознавці не читали "Протест" за першодруком (1896), а отже, не бачили прізвищ усіх підписантів.

То можливо, текст цього документа не друкували аж до 1986 року, через те що справді, як я вже зазначав, Франко не був безпосереднім автором "Протесту", або ж їх бентежили прізвища підписантів, хоча "Протест" можна було опублікувати так, як це було зроблено 1986 року – без переліку прізвищ підписантів? До речі, в ювілейному виданні **вперше** було опубліковано листи І. Франка до окремих осіб Галичини, яких раніше вважали представниками українських буржуазних націоналістів. Тексти цих листів я подав у цьому виданні.

Візьму для прикладу хоч би Юліана Романчука, якому Франко через рік після "Протесту" присвятив поезію "Сідоглавому", в якій, як пише О. Мороз, Каменяр "розвінчує продажність псевдопатріотів – українських буржуазних на-

[1] До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – поч. XX ст.) // Упоряд. Кобаля Й. В.; Передм. Худанича В. І. – Ужгород: Карпати-Ґражда, 2001. – С. 89.

ціоналістів"[1]. Автор біографії Івана Франка І. Басс, згадуючи про події 1897 року, коли Франко написав статтю про А. Міцкевича та передмову до збірки своїх творів, що вийшли польською мовою ("Дещо про себе самого"), а також про реакцію на публікацію цих творів частини польської та української громадськості, писав : "*Удари посипались на Франка зо всіх сторін. Шаліли "народовці", шаліла польська шляхта. На сторінках "Діла" з'явилася редакційна стаття під заголовком "Смутна поява" (№ 97), писана лідером "народовців" Ю. Романчуком. В журналі "Житє і слово" Франко відповів досить гостро – "Декілька афоризмів в альбом "Ділу"", а Романчукові написав сатиричний вірш-відповідь "Сідоглавому""*[2]. До речі, у виданні "Довідник з історії України" (Київ, 2001) у статтях, присвячених Ю. Романчуку та І. Франку (автор Я. Грицак), немає жодної згадки про цей вірш, жодного натяку на стосунки цих осіб в означений період (С. 667-668; 1003-1004).

Щодо відсутності підпису В. Гнатюка, то можливо, це описка з чисто технічних причин, але це малоймовірно. Вочевидь, це зроблено з тактичних міркувань: саме тоді В. Гнатюк збирався в чергову подорож на Закарпаття, під час якої роздавав закарпатцям текст "Протесту". Так, у листі І. Франкові від 23 липня 1896 р. з Тур'їх Реметів він писав, що "Протест" викликав просто фурор поміж тих, хто його вже читав (про це я писав вище). Крім того, пізніше В. Гнатюк здійснив ще три подорожі в Угорську Русь: у 1897, 1899 і 1903 роках він відвідав Бачку (Південна Угорщина), Східну Словаччину та Списький комітат, тобто території, де проживали русини.

[1] Мороз О. Н. Іван Франко. Семінарій. – К., 1977. – С. 147.
[2] Басс І. І. Іван Франко. Біографія. – К., 1966. – С. 199.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Прикрі й негативні за своїми наслідками речі трапляються іноді у світі науки: поза увагою вчених тривалий час залишаються цікаві й цінні публікації, які нерідко започатковують розробку якоїсь важливої для науки проблеми. Така доля спіткала, на жаль, і оригінальне дослідження Юрія Жатковича, актуальність якого свого часу важко було переоцінити і яке не втратило своєї наукової актуальності й нині. Маю на увазі його працю "Історія історіографії угорських русинів", опубліковану ще 1890 року. Нею він започаткував важливу в науковому плані проблему: проблему наукового рівня розробки історичного минулого цього регіону, досягнень і хиб у цій галузі. Ознайомившись із статтею Юрія Жатковича, читач переконається, що ціла низка питань, порушених у ній автором, залишаються актуальними й нині.

Аби краще зрозуміти внесок Юрія Жатковича у вивчення історії історичної думки краю, необхідно хоча би стисло спинитися на характеристиці стану дослідження історії та історіографії колишньої Угорської Русі взагалі й Закарпаття зокрема в новітній час. Слід зазначити, що в цьому плані вже дещо зроблено: зібрано і систематизовано (вслід за В. Францевим, Є. Перфецьким, О. Петровим, Ю. Яворським та іншими) певний історіографічний матеріал, здійснено спробу узагальнити досягнення тих, хто розробляв історію Угорської Русі, досліджував історичне краєзнавство, етнографію, фольклор, археологію.

Але це лише перші, несміливі й, на жаль, не завжди вдалі кроки. Зокрема, безпідставно применшується значення історіографічних праць вищевказаних авторів. І робиться це неаргументовано і непрофесійно. Вважаю, що, як для свого часу, це були вагомі, а найголовніше – перші дослідження з історії історичної думки Угорської Русі. Це стосується насамперед праць Є. Перфецького, О. Петрова, Ю. Яворського.

Візьмемо для прикладу працю Євгена Перфецького "Обзор угрорусской историографии" (1914). Я переконаний, що більшість аналізованих ним праць учений читав особисто. Однак брак місця змусив його, особливо в останній частині дослідження, подати свої міркування у вигляді коротких тез. Перфецький прекрасно володів методом історіографічного аналізу джерел: він не переказував змісту аналізованої ним праці, не цитував без міри і потреби, а підкреслював головне – історичну концепцію автора, його позицію при оцінюванні тих або інших історичних явищ, його вміння зрозуміти закономірність історичного процесу, здатність критично опрацьовувати історичні джерела.

Висока теоретична підготовка дала змогу Перфецькому **вперше** зробити спробу визначити **основні етапи розвитку історичної думки в регіоні**, дійти правильного висновку про те, що аж до початку XX століття про будь-яку істо-

ричну науку в Угорській Русі не може бути й мови. Можна тільки пошкодувати, що праця Перфецького – бібліографічна рідкість. Звичайно, з погляду завдань сучасної історичної науки в ній можна знайти й певні вади, про які говорив ще свого часу О. Петров. Однак вони аж ніяк не применшують значення цього дослідження в плані розробки історії історичної думки на Закарпатті. Я далекий від того, щоб ідеалізувати праці названих авторів, але великий гріх – недооцінювати їх[1].

На жаль, ще досі, враховуючи вимоги часу, не визначені й науково не обґрунтовані етапи розвитку історичної думки на Закарпатті з найдавніших часів хоч би до 1918 року. Не показано переконливо процес переростання історичних **знань** у **науку**, не простежено, як поглиблювалося й розширювалося розуміння нашими попередниками окремих сторін історичного розвитку Угорської Русі в складі Угорщини (Австро-Угорщини), як, попри всю наївність та примітивність їхніх історичних поглядів і схем, удосконалювалися методи історичного та історіографічного дослідження, як, хоч і повільно, але все ж таки вводилися в науковий обіг історичні та історіографічні джерела, як їхня публікація стимулювала подальшу розробку крайової історії та історіографії, яку роль відіграли ці твори в процесі формування національної свідомості закарпатських українців, які соціальні функції виконувала історична думка впродовж тривалого і непростого розвитку, якого впливу вона зазнавала з боку історіографії метрополії, з боку німецької, французької історичної науки (якщо, звичайно, такий вплив був), яке її співвідношення з іншими галузями знань – філософією, літературознавством, релігією, політикою і т. д., яку роль вона відіграла в поширенні історичних знань, формуванні історичної пам'яті. Тільки давши відповіді на ці та ще цілий ряд інших важливих і принципових запитань, можемо створити повну, об'ємну і науково достовірну картину розвитку історичної думки на Закарпатті в указаний період, зрозуміти її специфіку та особливість, визначити внесок кожного дослідника в розробку історії регіону.

З огляду на це і спробую показати внесок Юрія Жатковича в розробку історії історичної думки на Закарпатті наприкінці XIX – на початку XX століть.

Тут розгляну лише дві праці Юрія Жатковича, присвячені історії історичної думки на Закарпатті, а саме "Історію історіографії угорських русинів" (1890), текст якої публікую, та "Етнографическій очерк угро-русских" (1895), академічне видання якого здійснено 2007 року.

Як довідуємося з першої праці – стислого історіографічного нарису, Жатковичвважає, що історію будь-якого народу можна написати лише тоді, коли дослідник добре оволодіє історіографічною спадщиною своїх попередників, здатний об'єктивно, по-науковому оцінити і творчо використати її. На його думку, історіографія історії угорських русинів бере початок із середини XVII

[1] Докладніше про це: Мазурок Олег. "…Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано…". – Ужгород, 2009. – С. 38-51.

століття і пов'язана з іменем Михайла Андрелли. Зазначу, що, не будучи професійним істориком, Юрій Жаткович правильно розуміє значення терміна "історіографія" в контексті теми написаної ним статті, адже, на превеликий жаль, і досі деякі дипломовані історики дуже часто сплутують, наприклад, поняття "Українська історіографія (Закарпатська історіографія)" в розумінні історії історичної думки на території вказаних регіонів з "Історіографією історії України (Закарпаття)" в розумінні сукупності наукових публікацій з історії України чи Закарпаття. Виходячи з останнього визначення, Жаткович у своїй "Історії історіографії" обмежується аналізом праць лише десяти дослідників (а шкода!), які писали про Угорську Русь, а саме: М. Андрелли, Д. Бабиловича, А. Дейчі, І. Базиловича, І. Баттяні, К. Швартнера, М. Лучкая, К. Мейсароша, Г. Бідермана та І. Дулішковича.

Зверну увагу читачів на такий цікавий факт: аналіз листів Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка, що публікуються, дає підстави стверджувати, що Перфецький, якщо й не читав цієї статті Жатковича (що найімовірніше, адже він не володів угорською мовою), однак під час свого перебування в гостях у Жатковича в середині вересня 1912 р., тобто саме тоді, коли він збирав матеріал для свого "Обзора угрорусской историографии", про який я вже згадував вище, вони неодмінно повинні були торкатися даної проблеми, оскільки Жаткович уже тоді майже на чверть століття випередив Перфецького в дослідженні цього важливого питання.

На підтвердження своєї думки вкажу на такий момент: Євгеній Перфецький, констатуючи, що досі немає наукової історії Угорської Русі, починає свою працю майже дослівно так, як писав Юрій Жаткович ще 1890 року. У Жатковича стаття починається так: "*Серед шанувальників історії загальне незадоволення викликає те, що до сьогодні ще не написано узагальнену історію нашої батьківщини в такій формі й у такому обсязі, як цього вимагає епоха і як це вже є в цивілізованих народів… Написання узагальнюючої історії нашої батьківщини на рівні вимог сучасної епохи утруднює і не лише утруднює, але й унеможливлює той факт, що досі ще не зібрано весь матеріал, з якого можна звести будову узагальненої історії нашої батьківщини, яка базувалася б на міцному науковому фундаменті*". У вступній частині праці Перфецького читаємо: "*Наука історії Угорської Русі далеко не може задовольнити усіх вимог сучасної історичної науки як з боку обсягу, так і з боку методу історичного дослідження. Перепоною з боку обсягу слугує головним чином те, що матеріал, з якого можна було б створити будову угроруської історіографії, недостатній, ще не весь зібраний*".

Отакою була схема вивчення історії Угорської Русі, запропонована Юрієм Жатковичем в його цікавому дослідженні "Історія історіографії угорських русинів" (1890). Запам'ятаймо: це перша праця історіографічного характеру, присвячена минувшині регіону! **Перша!** Потім з'явилися праці В. Францева (1900), Є. Перфецького (1914), Ю. Яворського (1928), О. Петрова (1930) і т. д.

Як сумлінний і добросовісний дослідник історії Угорської Русі взагалі й Закарпаття зокрема, Жаткович був глибоко переконаний, що без залучення максимальної кількості історичних та історіографічних джерел, їхньої наукової класифікації, критичного опрацювання, без вироблення наукової концепції історії регіону не можна написати його справжню, вичерпну і науково обґрунтовану історію. На думку Жатковича, історію угорських русинів буде написано на належному рівні лише тоді, коли буде подано переконливі й науково обґрунтовані відповіді на п'ять вузлових питань: 1) Чи є угорські русини автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди? 2) Коли і з яких причин князь Федір Корятович переселився в Угорщину, яку роль він тут відігравав; якими були його сімейні стосунки і, нарешті, як довго він відігравав тут провідну роль? 3) В якому політичному становищі перебували тут угроруси в період феодалізму? 4) Від кого й коли прийняли угроруси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри? 5) Коли і ким засновано Мукачівську греко-католицьку єпархію?

Як бачимо, Юрій Жаткович, ставлячи ці запитання, вже досить добре усвідомлював (а можливо, відчував це підсвідомо), що історія історичної думки є однією з найважливіших форм самопізнання людського суспільства.

До речі, вперше подібну концепцію історії Угорської Русі сформулював Адам Франтішек Коллар (1718-1783), священик, член ордену єзуїтів, відомий вчений, діяч словацького національного пробудження раннього періоду. 1748 року він вийшов з названого ордену, став кустосом, а згодом – директором придворної бібліотеки у Відні, радником імператриці Марії-Терезії. Для обґрунтування прав греко-католицьких священиків на автономію Мукачівської єпархії проти зазіхання на неї угорського єпископа він написав працю "Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenical" (1749).

Хоча працю присвячено історії власне Мукачівської єпархії, автор визначив у ній головні напрями історичного розвитку Закарпаття. Він висунув п'ять основних тез, які наводжу нижче.

1. Русини проживали в басейні Дунаю ще в I столітті н. е.

2. Мукачівську єпархію було засновано в VI столітті.

3. Русини були охрещені до Кирила й Мефодія, а, можливо, навіть братами у IX столітті.

4. Незалежне "Руське князівство" існувало ще на початку IX століття.

5. Чимало руських колоністів з'явилося ще й пізніше, серед них був і князь Федір Корятович з Поділля, засновник Мукачівського монастиря на Чернечій горі (1360).

Спираючись на ці твердження, проголошувалося, що русини та Мукачівська єпархія існували в басейні Дунаю ще до приходу угорців 896 року. Ці ос-

новні положення через сорок років повторив І. Базилович[1]. По-своєму тлумачив їх і Ю. Жаткович.

Звичайно, з позицій сучасної історіографії деякі питання, сформульовані Жатковичем, звучать дещо наївно. Однак він, ставлячи ці питання на порядок денний історичної думки Угорської Русі, дивився, як кажуть, у корінь, оскільки, на жаль, значну частину цих проблем, що зберігають актуальність і до сьогодні, не розв'язано. Так, наприклад, український дослідник історіографії історії Закарпаття епохи Середньовіччя Микола Олашин, розглядаючи проблему автохтонності населення цього краю, його етнічної та державної належності в IX–XIII століттях у працях українських та російських істориків, підкреслює, що висвітлення історії Закарпаття доби Середньовіччя прийнято розпочинати з розгляду питання про заселення та племінну належність населення краю, його входження до певного державного утворення, оскільки це дає змогу відповісти на ряд кардинальних запитань. Серед них, на його думку, слід виділити такі: чи були жителі краю автохтонним населенням, чи належав цей регіон до складу Давньоруської держави – Київської Русі, на якому рівні розвитку перебувало місцеве населення на час приходу угорців і т. д. Ці та інші проблеми, зазначає він, протягом століть хвилювали багатьох істориків, і дуже часто їхнє розв'язання мало ідеологічне забарвлення[2].

Аналізуючи праці своїх попередників, присвячені давній історії Угорської Русі, Юрій Жаткович розкриває нам моральні, ідейні, психологічні та інші мотиви, які визначили проблематику, розроблювану авторами рецензованих творів, їхню позицію в оцінці тих чи інших подій не тільки як науковців, дослідників, але й просто як людей, своїх одноплемінників. Такий момент, на мою думку, є досить суттєвим, оскільки дозволяє краще зрозуміти дух епохи, в якій виник цей твір, її специфіку, чіткіше уявити собі особу автора твору. У зв'язку з цим виникає якась особлива атмосфера довіри до того, про що пише Жаткович. У нього текст викладено простою мовою, мовою роздумів, значно доступніше і зрозуміліше, я б сказав – поетичніше, ніж у Перфецького, професійного історика.

Наприкінці стислого огляду історіографії історії угорських русинів Юрій Жаткович слушно зауважує, що, крім опрацьованих ним, ще є чимало досліджень, які хоч і не завжди відповідають високим запитам історичної науки, проте містять настільки багато цінних і цікавих даних, що без них просто неможливо обійтися тому, хто висвітлює історію цього регіону. До них, на його думку, належить віднести монографії комітатів і сіл, де проживають русини,

---

[1] Поп Иван. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2006. – С. 216; Магочій Павло-Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С. 21.

[2] Олашин М. В. Проблеми автохтонності населення Закарпаття, його етнічної та державної приналежності (IX-XIII ст.) у працях українських та російських істориків // Наук. зб. молодих учених УжДУ. – Ужгород, 1994. – Т. 2. – С. 11.

зведення імен і назв Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких єпархій, в яких містяться цінні матеріали з історії церкви.

Наукове кредо Жатковича проявилося в заключній частині його дослідження. Так, завершуючи **першу** спробу історіографічного аналізу літератури, присвяченої історії угорських русинів, він зауважив, що, очевидно, багато хто, читаючи все, написане ним, скаже: автор марно витрачає час і місце, аналізуючи те, як кожний окремий дослідник відповів на п'ять спірних питань. А зробив він це тому, що глибоко переконаний: на основі відповідей на ці п'ять запитань можна судити про результати копіткої праці того або іншого автора, про вагомість і науковість його висновків. Суть його другого зауваження полягає ось у чому: історичну роль угрорусів найкраще виявити у церковній сфері, у зв'язку з чим при розробці їхньої історії належить приділяти багато уваги церковним відносинам.

Так виглядає в цілому концепція історії Угорської Русі Юрія Жатковича в його історіографічному нарисі. До теми про історіографічну спадщину своїх попередників Жаткович повернувся 1895 р. в праці "Етнографическій очерк угро-русских", на аналізі якої я спинюся докладніше, оскільки вона маловідома читачам. І хоча це дослідження присвячене в основному етнографії Закарпаття, проте в ньому міститься багато суто історичного та історіографічного матеріалу – перші вісім параграфів із двадцяти восьми, – який засвідчує коло наукових інтересів автора, рівень його історичного мислення, оцінювання ним минулого краю, його роздуми та міркування над проблемами, які він вперше порушив у праці "Історія історіографії угорських русинів". Розмірковуючи над проблемою походження угорських русинів, їхньої автохтонності, етнічної належності до українців, які проживали на сході від Карпат, Жаткович намагається дати відповіді на ті п'ять вузлових питань, сформульованих у першій праці.

Таким чином, майже 120 років тому Ю. Жаткович правильно зрозумів своє завдання як автора праці з історіографії й не вдавався до примітивного переказування змісту публікацій своїх попередників А. Дейчі, М. Андрелли, І. Базиловича, М. Лучкая, І. Дулішковича та інших. Він їх аналізував, вказуючи на позитивні риси праць, а також хиби та причини цих хиб! Чому він так робив? А тому, що добре знав історію угорських русинів, не гірше від своїх попередників і, таким чином, мав власну думку з приводу якоїсь проблеми. Не забуваймо також, що Жаткович досконало володів латинською, угорською, німецькою мовами, не кажучи вже про слов'янські. І це притому, що не закінчував історичного факультету на початку XXI століття. За ним – Ужгородська гімназія (1876) і Ужгородська духовна семінарія (1881). Але Бог дав йому талант дослідника, неймовірну працьовитість і відповідальність за написане. Багато питань, порушених Ю. Жатковичем у згаданій праці, не розв'язано й досі.

Звичайно, праця Є. Перфецького "Обзор угрорусской историографии" (1914) написана на значно вищому науковому і теоретичному рівні. Але два такі факти свідчать на користь Жатковича. Перший: Є. Перфецький закінчив іс-

торико-філологічний факультет Петербурзького університету (1912), де здобув ґрунтовні фахові знання, зокрема з теорії та методології історії. Другий: Є.Перфецький в основу своєї праці поклав дослідження Жатковича (1912 року він гостював у Жатковича в Стройному, і той дав йому багато цінних порад, що стосувалися історіографії історії Угорської Русі). І, насамкінець, працю Ю.Жатковича було опубліковано в авторитетному журналі Угорського історичного товариства "Századok", який виходить у Будапешті з 1872 р. Дослідження Ю.Жатковича, крім того, використав М. Грушевський у своїй праці "Історія України-Руси" в розділі "Історична література Угорської Руси"[1]. Хіба це не визнання авторитету автора та наукового рівня його дослідження! Хіба таке безкорисливе служіння науці та своєму народові може не викликати у нащадків глибокої поваги до нашого славного земляка, не стати взірцем для них? Та чи для всіх?[2]

Готуючи до публікації твори Юрія Жатковича, в яких порушуються надзвичайно важливі в науковому плані проблеми, що стосуються історії Угорської Русі взагалі й території історичного Закарпаття зокрема, які не втратили своєї актуальності й сьогодні, а також історії історичної думки регіону, я весь час розмірковував над тим, якою ж повинна бути справжня, наукова історія нашого краю з його самобутньою і непростою минувшиною, враховуючи в першу чергу поліетнічний склад місцевого населення. І дійшов висновку, що проблему міжнаціональних відносин, а отже, й історію різних народів, які проживали і проживають на Закарпатті, належить висвітлювати без гніву, войовничого "фобства", без наполягання на національній винятковості, але й без принизливого для людської гідності рабського сервілізму.

Для мене класичним взірцем мудрого і виваженого описання міжнаціональних відносин на Закарпатті слугує праця Юрія Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских" – 26-й параграф. Сподіваюся, що освічені та незаангажовані читачі правильно зрозуміють і Юрія Жатковича, і автора цих рядків. Цитую.

"*Русин, як знаеме, из мадьярами, из товтинами, из волохами и из поляками живе у сусідстві и так из сими народами сгодиться май бульше. Из сих народув русин май читавыми держить мадьарув, за сими себе, а за собов волохів и товтинув, а май ледаякими держить полякув так, ож кедь дакого похвалити гоче, ото каже: "такий, ги мадьар", а кедь дакого усміяти или потупити гоче, ото му каже: "Ты товтине, ты поляку".*

Окремішнее и дуже даже забавное е ото оношеніе, у якум русин из жидами живе. Знаемое е діло, ож ота часть Угорщины, у котрув русине живуть, е истинное гніздо угорских жидув и ож на Угорской Руси суть не лиш вароши, но и прости села, у котрух бульше жидув живе, як християн. И так як жиди не

[1] Див.: Грушевський Михайло. Історія України-Руси. – К., 1992. – Т. ІІ. – С. 581-582.

[2] Докладніше про це: Мазурок Олег. "…Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано…". – Ужгород, 2009. – С. 38-51.

под зад рук, но из гандлю живуть, то есть корчмы, бовти (лавки) держать и гроши дауть на пожет, за ото непрестанное діло мауть из народом.

Русин жида из цілои души ненавидить и мерзиться ним, и за ото не гоче віровати, ож и жида так сотворив Бог, як його и ож и жид таку безсмертну душу мае, як овун.

Но як глубоко презирать и ненавидить русин жида, совсім не годен жити без жида, и у каждум ділі до жида иде не лиш за грушми, но и за порадов, так як русин ніякий важный поступок не чинить без поради жида".

Далі Ю. Жаткович розповідає, як євреї, даючи позичку русинові, наживаються на цьому, тобто займаються лихварством, зауважує: "*Правда, ож закон проти лихвы запретив сяки ґешефти, лиш ото жаль, ож русин не може сим законом пользоватися и то по той простой причині, ож кромі жида никто му не поможе, кедь у нужді е, и кобы дав у право жида за великий пожет, може ож жид бы утратив право, но русин бы бульш не дустав и крейцарь ни ут одного жида и видомно бы треба му из голода или студени погинути*"[1].

У цій фразі не знайти почуття зневаги, зверхності або спроби когось образити, принизити. Тут – саме життя! Це своєрідна формула, яку належить розшифрувати, наповнивши цей сюжет історичними фактами, подіями і т.д. Тут не обмежишся "архівом". То, спитаю, хто із сучасних дослідників історії Закарпаття розшифрує цю формулу, опише життя **всіх закарпатців**, а не лише **закарпатських русинів**, у такому ключі?

На завершення своїх роздумів з приводу написання наукової історії Закарпаття зауважу: власне українські історики повинні показати взірець справді наукового підходу до висвітлення історії Закарпаття з найдавніших часів до наших днів, показати, в якому ключі належить розробляти цю важливу, актуальну, але непросту проблему.

[1] Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских. – С. 134-137.

ЛІРИЧНА ПОЕМА ПРО СВІЙ НАРОД

(З історії написання та публікації "Етнографического очерка угро-русских")

Унікальне, фундаментальне дослідження Юрія Жатковича з етнографії русинів Закарпаття я би назвав **ліричною поемою про свій народ**. Для розуміння читачами того, що являє собою цей науковий твір, спробую спочатку реконструювати історію його написання та публікації. На підставі матеріалів, які є в моєму розпорядженні, і в першу чергу, листів Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка, можна дійти висновку, що Жаткович почав працювати над ним із середини 1880-х років, тобто з часу призначення його парохом у с. Ізу, і продовжував досліджувати цю проблему, перебуваючи на такій же посаді в с. Стройному. Як людина ерудована і надзвичайно працьовита, як людина, котра щиро любила свій край і народ, переймалася їх проблемами, він розумів, що з плином часу, особливо ж під впливом нових віянь у культурі, побуті, звичаях (що природньо і неминуче), будуть назавжди втрачені національні риси, притаманні закарпатським русинам, і тому вирішив максимально точно і докладно описати ці звичаї і традиції. Власне, у своїй передмові до "Очерков" (тексту українською мовою, написаного на прохання В. Гнатюка і висланого до Львова) він писав з цього приводу так:

"*Видячи, ож цівилизація, котра уже желізницьов и телеграфом годить, неубавки совсім изотре оти черти, котри так різко розділяли един народ от другого, учени люде уже ут давна указали ото желаніе, обы описати и увіковічити образ тых чертув, котри розділяут еден народ ут другого.*

Се желаніе повело и мене на ото, обы я описав образ жизни и нравов угорских русняков. Образ, который я написав, ачей не е совершенный во всіх его частях, но ож вірный е, ото могу сміло казати, так як я из сього народа родився, як священник межи сим народом живу и так все ото, што у моюм труді написано, я из самого и ут самого народа, то есть як кажуть, из первих рук дустав.

Ож я не попильновав[1] *из изданіем мойого труда, – покажеся ачей из того, ож я лиш послі десять рочного ислідованія и изученія отважився издати труд мой*".

Думаю, що такого ж змісту передмова була й у первинному тексті праці Жатковича угорською мовою, про який скажу докладніше. Первинний (початковий) текст праці Ю. Жатковича угорською мовою (12 друкованих аркушів) мав назву: "A magyarországi oroszok etnográfiai magánrajza" ("Етнографічний опис угро-руських"). Його доля досі невідома. Нестор Воленський у статті,

[1] Так в оригіналі. Очевидно, треба розуміти "не попиловав", тобто "не поспішив" (*О. М.*).

присвяченій пам'яті Ю. Жатковича (1920), писав, що із цією етнографічною працею ще в рукопису був ознайомлений Едмунд Еґан (1851–1901), відомий угорський економіст, керівник так званої "Верховинської господарської акції" на Закарпатті в 1897-1901 роках, автор популярної свого часу праці "Економічне положення руських селян в Угорщині", яку в перекладі Ю. Жатковича з угорської мови українською стараннями В. Гнатюка було видано у Львові 1901 року.

Аналіз змісту цього твору Е. Еґана, листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка, а також його "Очерков" свідчить про те, що погляди обох на економічне становище русинів Закарпаття були ідентичними. На цій основі вони й підтримували дружні стосунки. Так от, Е. Еґан під час однієї із зустрічей з Ю. Жатковичем у Стройному взяв цей рукопис і повіз до Будапешта з наміром надрукувати. Але його раптова і загадкова смерть перешкодила планам обох опублікувати цей унікальний твір цілком. Він з'явився в журналі Угорської академії наук "Budapesti Szemle" ("Будапештський огляд") 1895 р. під назвою "Vázlatok a magyarországi oroszok életéből" ("Нариси з життя угорських руських") – у скороченому варіанті (приблизно ¼ тексту оригіналу). Відтоді цей текст не перевидавали. Я опублікував його (вперше після 1895 року) мовою оригіналу, тобто угорською.

Подальша ж доля цього твору була такою. Володимир Гнатюк, перебуваючи вперше на Закарпатті влітку 1895 року, довідався від шуринів Ю. Жатковича, тобто братів його дружини Анни, про "Очерки". В листі до Жатковича Гнатюк, який на той час уже зібрав багато етнографічного матеріалу в нашому краї, що полонив його своїм духовним багатством і самобутністю, пропонує перекласти це дослідження українською мовою і надіслати до Львова, щоб там видати коштами Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Юрій Жаткович охоче погодився на цю пропозицію. Свідченням того, наскільки був захоплений цим перекладом Жаткович, є той факт, що із 32 його листів до Гнатюка за період з листопада 1895 р. до лютого 1897-го, – у 21 листі йдеться про цей твір. Більше того, Жаткович навіть відмовився від пропозиції видавців написати історію східної церкви в Марамороші та пропозиції товариства св. Василія Великого в Ужгороді скласти для народу коротку історію Угорської Русі. Я твердо переконаний, що Ю. Жаткович, передавши через Е. Еґана чистовий варіант "Очерков", залишив собі чернетку, з якої й робив переклад українською мовою, оскільки текст, надісланий до Львова Гнатюкові, як видно з його факсиміле, писався практично набіло.

Нижче подаю тексти двох листів Ю. Жатковича до В. Гнатюка, в яких ідеться про роботу Жатковича над перекладом "Очерков".

Ю. ЖАТКОВИЧ – В. ГНАТЮКОВІ

Стройна, 5. XI. 1895 р.

Почтенный господине!

По рекомендаціи шуринов моих изволили Вы писати мні о переводі моего мадьярского сочиненія "Етнографическій очерк Угро-Русских". Я готов перевести сіе сочиненіе на наш угро-русский язык, если токмо обеспеченый буду об изданіи его. Прошу тоже, извольте отписати мні, при яких условіях было бы наклонно товарищество им. Шевченка издати сочиненіе мое. Понеже у нас еще никто не пишет фонетиков, то я не знаю так писати и во переводі я бы употреблял етимологическу правопись.

Ю. ЖАТКОВИЧ – В. ГНАТЮКОВІ

Стройна, 10. 02. 1896 р.

Почтенный господине!

Сдісь посылаю Вам мой труд и нетерпиво ожидаю Ваше мнініе о нем. Я писал его такым языком, якым я со вірниками моими говорю, вірники мои и с ними одна часть русинов (смотри 38 страницу моего труда) вмісто кореннои самогласнои буквы "о" говорять такий звук, як німецькои "ü", и за ото я сам звук так означил, что на звук "у" положил дві точки "ÿ".

Рукопись мою, особенно як я нездоровый, мало кто знае горошо читати, но так як Вы ачей уже приучилися читати, то покорно прошу, будьте ласкави, рукопись мою и где нужно будет и ортографію исправити и разом за корректуров надзирати, ибо если Вы не будете надзирати над корректуров, то из печати уйдет на нич не годна путаниця. Будьте разом ласкови упросити для мене от товарищества им. Шевченка нісколько почетных екземплярей из моего труда.

Мой труд во мадьярском мало обширніший е, так як для мадьярских читателей много нужно было толковати такого, что русски читатели сами горошо знают.

Мой труд по-мадьярски еще не появився, готяй уже третий срок изходит.

* * *

Як бачимо, на початку січня 1896 р. переклад завершено, і 10 лютого того ж року рукопис "Очерка" надіслано Володимирові Гнатюку до Львова. У супровідному листі Жаткович підкреслював, що свою працю писав такою мовою, якою розмовляє зі своїми вірниками, прохаючи Гнатюка виправити, де потріб-

но, орфографію, а також вичитати коректуру. До речі, у своєму рукопису, як це видно з тексту факсиміле, Жаткович на кожному слові поставив наголос, щоб читачі за межами Закарпаття могли дізнатися, як саме вимовляється це слово на Закарпатті. У грудні 1896 р. Жаткович одержав гонорар за свою працю, а в середині лютого наступного року й саму працю під назвою "Замітки етнографічні з Угорської Руси". Власне, не всю працю, а лише уривки з неї, опубліковані В. Гнатюком в "Етнографічному збірнику" (Львів, 1896. – Том 2).

На превеликий жаль, підкреслюю ще раз, працю Жатковича українською мовою не було видано у Львові цілком, про що докладніше трохи нижче. Оригінал рукопису форматом 17 × 20 см займає 135 сторінок дрібного почерку – приблизно 5 друкованих аркушів, тоді як опублікований Гнатюком текст (власне – уривки з тексту оригіналу) займає лише 38 сторінок у часопису, тобто майже втричі коротший від тексту оригіналу. Весь текст рукопису, як побачить читач, Жаткович розділив на 28 неоднакових за обсягом параграфів, які не мають назв. Кожен параграф присвячений якійсь одній проблемі з історії та етнографії Угорської Русі. Текст же "Заміток", опублікований Гнатюком, розбитий лише на 11 параграфів, кожен з яких має назву, дану йому публікатором, а саме: Поділ русинів; Звідки русини діставали церковні книги; Народний календар; Весілля; Уродини; Похорони; Одіж; Пожива; Управління ріллі, годівля худоби, садівництво; Чужеродці між русинами; Дещо з усної літератури русинів. І хоч у цілому структура друкованого тексту збігається зі структурою оригіналу, проте навіть чисто зовнішнє їх зіставлення дозволяє зробити висновок: Гнатюк багато вилучив із тексту оригіналу.

Що ж випустив Володимир Гнатюк і чому? Аналіз обох текстів засвідчив: по-перше, Гнатюк цілком зняв передмову до "Очерка", яка, на мою думку, відіграє важливу роль для розуміння позиції автора, оскільки в ній Жаткович пояснює мотиви написання праці, висловлює своє ставлення як науковця до необхідності збирання і збереження історичного та етнографічного матеріалу, що стосується Угорської Русі. По-друге, найбільшого скорочення зазнав текст оригіналу (знято понад 35 сторінок), присвячений власне історії Угорської Русі, опису етнографічних кордонів русинів, характеристиці міжконфесійних відносин, матеріал про відомих діячів науки і культури Закарпаття і т. д. По-третє, публікатор зняв у багатьох випадках цілі речення, а то й абзаци, якщо вони, на його думку, надто докладно описували предмет чи, навпаки, були далекі від теми даного параграфу. Часто вилучалися окремі речення, які через винятково нерозбірливий почерк автора Гнатюк не зміг прочитати. І, нарешті, зазначу, що "Очерк" було опубліковано українською мовою, вживаною в Галичині, або ж, як казав сам Жаткович, "фонетикою", а не одним із закарпатських діалектів, чи, як просив Жаткович, "етимологією".

Якою була реакція Жатковича на це, свідчить його лист Гнатюкові від 16 лютого 1897 р., де він писав: "*Получил я одбыток моеи праці, но не знаю, что чинити с нею. Гиба же даром роздам простим людьом, так як наши интелли-*

гентни люде и читати не готять такое, что фонетиков е писано. Уже и теперь нарікают на мене, ож я гочу завести фонетику и писати, як они говорять, изпольщенным языком, готяй Вы горошо знаете, что я етимологіиов и на нашем народном языкі заслал был Вам мою працу и не розумію, чому появилася она на Вашем нарічіи и фонетиков". А на власному примірнику "Етнографічного збірника", в якому було опубліковано його працю, Жаткович написав угорською: "*Працю було написано нашою угро-руською мовою, і, на моє велике здивування й обурення, з'явилася вона галицько-руською мовою, до того ж фонетикою. Автор*".

Чому все так сталося? Гадаю, що Гнатюк, виходячи з конкретних умов, зокрема поліграфічних можливостей НТШ, та бажаючи ознайомити якомога ширше коло читачів усіх українських земель із працею закарпатського історика та етнографа, вирішив друкувати текст саме в такому варіанті. Проте ідея твору, основний фактичний матеріал, що ілюстрував думку автора, дух епохи і регіону, – все це було в цілому донесено до читача. І в цьому безсумнівна заслуга Гнатюка як публікатора. Водночас відзначу, що поза увагою читачів залишилося багато цінних історичних, етнографічних та лінгвістичних матеріалів, які мають принципове значення при вивченні історії та етнографії Закарпаття.

Отож, при порівнянні обох текстів – тексту Ю. Жатковича і тексту, опублікованого В. Гнатюком, – бачимо, що, без сумніву, останній багато втратив. І не лише значну частину фактичного матеріалу, що вже саме по собі дуже важливо і принципово, оскільки порушувалася струнка схема оповіді автора. Не менш серйозним є й те, що втрачалася мова оригіналу, втрачався той неповторний колорит закарпатського діалекту, який ніколи й нічим не можна замінити, ні з чим порівняти, втрачалася жива мелодія цього унікального твору. З утратою мови оригіналу втрачався дух, живий і неповторний дух епохи та специфіки регіону, який так яскраво й талановито зумів відтворити Юрій Жаткович! Недарма ж, нагадую, він працював над "Очерком" понад десять років! Вдумаймося – десять років! Хто ще, крім Жатковича, так досконало знав найтонші нюанси того, що він описував? А додаймо сюди загальновизнаний вроджений талант Жатковича як літератора і дослідника!

Разом з тим, порівнюючи обидва тексти, я переконаний, що В. Гнатюку довелося добряче попрацювати над рукописним оригіналом "Очерков" не тільки через надзвичайно нерозбірливий почерк Жатковича, але через колосальну зайнятість: або ж наукові подорожі, або ж – опрацювання зібраних матеріалів та їхня публікація. Належало ж вибрати головне! Володимир Гнатюк цією публікацією праці Жатковича познайомив не лише галичан та буковинців, а й жителів Наддніпрянщини з культурою, побутом, звичаями та віруваннями, і навіть з історією своїх побратимів на сході від Карпат. "Текст Гнатюка", який я опублікував (уперше з 1896 р.), цікавий тим, що сучасний читач дізнається, якою мовою розмовляли в Галичині наприкінці XIX століття.

У тексті ж "Очерков", опублікованих 1895 р. в журналі "Budapesti Szemle", який подано після "тексту Гнатюка", відсутні важливі матеріали про походження назви "русин", про їх чисельність та автохтонність, район розселення, зовнішній вигляд; немає даних про розвиток освіти у русинів, їхніх діячів культури, відсутні народний календар, матеріал про звичаї і традиції русинів, про їхню господарську діяльність, стосунки з іншими народами й т. д. Таким чином, цей текст суттєво відрізняється не тільки від тексту, опублікованого мною 2001 року на основі рукописного оригіналу українською мовою, але й від тексту, опублікованого В. Гнатюком у Львові 1896 року в "Етнографічному збірнику". Однак угорськомовний читач мав (і тепер знову має) змогу ознайомитися з основними фактами, які стосуються історії та етнографії закарпатських українців.

Дивує той факт, що в листах до В. Гнатюка Ю. Жаткович ні словом не обмовився про публікацію частини своєї праці в журналі "Budapesti Szemle". Ні найменшого натяку! Навпаки, писав, що його праця досі ще не побачила світ. Про це йдеться, зокрема, в листі від 10 лютого 1896 р., текст якого наведено вище.

Хоча працю Жатковича в цілому присвячено етнографії Закарпаття, вона містить багато матеріалу суто історичного характеру, оцінку автором непростого минулого краю, його роздуми над тими або іншими проблемами, порушеними ще 1890 р. у праці "Історія історіографії угорських русинів". Як не прикро, але Гнатюк, публікуючи витяги з праці Жатковича, опустив, власне, ту, чи не найважливішу в теоретичному плані, частину дослідження, де автор розмірковує над проблемами етнічного походження угорських русинів, їх автохтонності, історичних зв'язків з іншими західноукраїнськими землями та Наддніпрянщиною.

У своєму дослідженні Жаткович, не погоджуючись із відомим австрійським істориком Бідерманом, досить ґрунтовно розглядає спірне питання про розподіл угорських русинів на групи залежно від місця проживання. Багато уваги приділено питанню про ступінь релігійності русинів, зокрема, підкреслюється думка про те, що релігія і мораль тісно взаємопов'язані між собою. Великий науковий та пізнавальний фактичний матеріал містить та частина "Очерка", в якій ідеться про народний календар, різні обряди, народну медицину, вірування і т. д., про казки, пісні, коломийки, приповідки та інші твори усної народної творчості русинів, про міжетнічні відносини тощо.

Представляючи читачам дослідження Юрія Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских", зазначу, що окремі історичні та етнографічні матеріали про угорських русинів містяться у працях українських та російських дослідників Я. Головацького, І. Срезневського, Г. Де-Воллана, О. Петрова та інших, які писали свої твори на основі короткочасного знайомства з краєм. Дослідження Юрія Жатковича, на мою думку, має принципово інший характер. Поступаючись перед дипломованими істориками та етнографами рівнем теоретичної підготовки, Жаткович перевищив їх на кілька щаблів вродженим талантом, пре-

красним знанням предмета дослідження. Його праця – результат власних багаторічних спостережень, роздумів, переживань, це – частка його власного життя, частка життя його народу. І не тільки тому, що для її написання, як уже зазначалося, потрачено понад десять років, а насамперед тому, що сам автор був невід'ємною часткою цього народу, цього казкового краю, про які писав, часткою епохи, в якій жив і яку зафіксував у своєму "Очерку". Усе написане ним пройшло не тільки через його свідомість як ученого, а й через його серце, його поетичну душу.

Як людина допитлива і спостережлива, він бачив і відчував (і, переконаний, зумів передати читачеві) такі нюанси й відтінки з історії та етнографії русинів, яких не могла побачити стороння, хоч і талановита людина. В цьому плані Юрій Жаткович був, так би мовити, поза конкуренцією. Він писав портрет свого народу, ліричну поему про свій народ, писав з болем у серці за його тяжке матеріальне становище, політичне безправ'я, не ідеалізуючи його, навіть дорікаючи іноді йому за легковажність, але писав завжди з любов'ю і глибокою повагою до нього, до його багатої, але непростої історії, самобутньої культури, переживаючи разом з ним його успіхи і невдачі, радощі й горе. Юрій Жаткович пишається своїм народом, його чесністю, природними талантами, працелюбністю, правдивістю. "Етнографическій очерк угро-русских" – праця щирого патріота, вдумливого вченого, філософа і гуманіста. Вона заслуговує уваги не тільки етнографів, істориків, літературознавців, а й широкого загалу читачів, усіх, хто цікавиться минулим краю.

Д. Данилюк вважає, що О. Митрак також написав цікаву працю з етнографії закарпатських русинів[1]. Мушу сказати, що це – явне перебільшення і незнання предмета. Не маючи наміру применшити внесок О. Митрака в розвиток національної культури краю, скажу, що йдеться про чотири невеличкі замітки, опубліковані в різний час на сторінках "Листка" і вміщені у виданні "Избранные сочиненія Александра Митрака" (Унгвар – Ужгород, 1942. – 31 с.). Статті займають 10 сторінок указаного видання кишенькового формату. Вважаю, порівнювати ці речі з етнографічною працею Ю. Жатковича щонайменше некоректно. До речі, Ф. Потушняк навіть не згадує про них.

Дослідження Юрія Жатковича широко використовувалося науковцями ще за його життя. Так, наприклад, 1913 р. в Будапешті вийшла книга Ореста Сабова (1867-194?), юриста, високопоставленого чиновника в Угорщині, русинофіла проугорського напряму, голови Спілки угорських греко-католиків (з 1903 р.) і секретаря Міністерства внутрішніх справ Угорщини (з 1913 р.), під назвою "A magyar oroszokról (ruthenek)" – 300 сторінок. У передмові автор, характеризуючи джерела, які лягли в основу книги, прямо заявляє, що цю основу склав рукопис праці Ю. Жатковича "A magyarországi oroszok etnográfiai magánrajza". Автор рецензії на книгу О. Сабова Павло Яцко висловив думку про те, що цей ру-

[1] Данилюк Дмитро. Історична наука на Закарпатті. – С. 200.

копис Ю. Жатковича зберігається в архіві Угорського історичного товариства, додаючи: "*Як видиме, згадане товариство не спішило з публікацією цінної праці Жатковича*"[1].

Окремі уривки з названого дослідження Ю. Жатковича публікувалися в газеті "Kelet" ("Схід"), у "Карпатських листках", "Греко-католицькому огляді" тощо.

Етнографічні праці Ю. Жатковича були відомі в Росії, Німеччині, Франції. Зокрема, ними зацікавилося французьке Етнографічне товариство. Так, у журналі "Extrait des Bulletins de la Sociaté d'Etnographie" з'явилася значна частина його досліджень із ґрунтовною і доброзичливою передмовою Федора Вовка, котрий, як я згадував вище, був особисто знайомий із нашим славним земляком.

Науковою етнографічною спадщиною Ю. Жатковича вчені цікавилися і в другій половині XX століття. Так, відомий дослідник старожитностей Закарпаття Ф. М. Потушняк, лекції якого я слухав ще студентом історичного факультету Ужгородського державного університету, у своїй праці "Закарпатська українська етнографія", над якою він працював (підготував до друку в 1952-1957 рр.), писав про Ю. Жатковича так: "*Одним з відомих закарпатських дослідників був Ю. Жаткович, який збирав не лише народні пісні, а й етнографічні матеріали... Зокрема у статті "Замітки етнографічні з Угорської Руси" він висвітлив розселення українців Закарпаття, обґрунтував їх приналежність до східних слов'ян, їх внутрішній етнографічний поділ, розташування сіл, внутрішній інтер'єр житла. Автор не давав їх детального опису, а точно визначав призначення кожного з описуваних предметів. Так само стисло він описав землеробство, скотарство та інші заняття закарпатських українців. У другій частині статті Ю. Жаткович подав опис весілля, хрестин, похорон і забав. Цей загальний етнографічний опис до сьогодні залишається найповнішим і найточнішим, бо Ю. Жаткович добре знав народне життя, сам жив серед народу, розумів його помисли та потреби. На етнографічні праці Ю. Жатковича звернули увагу В. Гнатюк та І. Франко. (Жаткович був членом НТШ у Львові)*"[2].

Від себе додам, що Ф. Потушняк не знав про існування тексту "Очерка" українською мовою, котрий, як вище згадано, значно більш великий, аніж текст, опублікований В. Гнатюком, на який він посилається. Далі, вказуючи на велике наукове значення етнографічних праць Ю. Жатковича, Ф. Потушняк зазначає, що 1920 року в газеті "Русин" (ч. 2) опубліковано етнографічну замітку Жатковича "Рождественні звичаї на Верховині". До речі, головним редактором "Русина", який виходив в Ужгороді в 1920-1921 роках двічі на тиждень – у середу й суботу, був Теофіл Жаткович (1892-1938), племінник Ю. Жатковича, брат першого губернатора Закарпаття Григорія Жатковича.

---

[1] Яцко П. О книге Сабо Ореста "Рутени" // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1926. – С. 68.
[2] Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. – Ужгород, 2005. – С. 179.

"Очерк" – унікальний документ: це частка тієї тепер уже далекої епохи, в якій жили в радощах і в печалі, в щоденному тяжкому селянському труді наші пращури. Не знаю як хто, але я, "розшифровуючи" "Очерк" упродовж майже року, а потім готуючи його до друку частково в "Новинах Закарпаття", а згодом цілком у виданні 2001 року, десятки разів перечитував текст, переносився думкою в ті часи, відчував і розумів усі нюанси талановито описаного сюжету. Бо ж я – селянський син, і багато обрядів, зокрема народний календар, добре знав від своїх батьків, особливо від мами, Надії Михайлівни, з її унікальною пам'яттю, яка досконало знала всі народні прикмети. Я ніби переселився на мою рідну Холмщину[1], а згодом – Рівненщину, пригадував до найдрібніших подробиць, як ми на Великдень біля церкви розпалювали багаття на всю ніч і для його підтримки цупили дерев'яні паркани в односельців, які жили поблизу церкви. Було дуже весело, цікаво і – урочисто. Відтоді сплинуло майже 60 років, а здається – було вчора. І все це пригадалося мені завдяки талантові Юрія Жатковича, так вдало реалізованого ним в його "Етнографическом очерке угро-русских".

Оригінал праці Юрія Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских" зберігається у Відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України. – Фонд 29-2. – Спр. 27. – Арк. 1–135. На титульній сторінці рукою Володимира Гнатюка написано: "*Передано до бібліотеки* (тобто бібліотеки НТШ – *О. М.*). *Виїмки сеї праці надруковані в II томі Етн. збірника. В. Гнатюк*".

А тепер докладніше про зміст цієї наукової праці Ю. Жатковича.

Перший параграф "Етнографического очерка" присвячений питанню про те, хто ж такі русини. Розуміючи принципове значення відповіді на це питання, Ю. Жаткович пише: "*На Угорщині еще и днесь, кромі учених людей, русином називают каждого греко-католического чоловіка, котрый не е волошин по народности. Сему же ота е причина, што самый коренный мадьяр русином называть себе, кедь он греко-католической віри е. Мы туй под словом "русине" тіх обывателей розуміеме Угорщины, котри принадлежат ко малорусскому народу, живущему во Галлиціи, Буковині и Южной Россіи и котри исповідуют греко-католическу віру, – так выключаеме из них не лиш инородных греко-католиков Угорщины, но разом и инородных русинов сеи краины, бо иновірни русини Угорщины уже давно утратили свои народны свойства*".

Таким чином, Жаткович, критично розглядаючи думки європейських, зокрема угорських та німецьких, учених щодо етнічної назви "русин", "рутен", "орос", не вважав русинами змадярщених греко-католиків. Він підкреслює також, що русини Угорщини, так само як і їхні галицькі й південноросійські

[1] Докладніше про землю моїх пращурів: Салюк І. Й., Гарний М. М. Історична Холмщина в описах, дослідженнях і спогадах. – Львів, 1996. – 166 с.; Гарний Михайло. Українці Холмщини і Підляшшя. Видатні особи XX століття. – Львів, 1997. – 664 с.; Вишневська Галина, Левчук Петро. Холмщина і Підляшшя. (Історія, культура, назви поселень). – К., 2008. – 190 с.; Холмщина і Підляшшя (Історія, культура, спомини. Обереги пам'яті) / Упоряд. Галина Вишневська. – К., 2010. – 336 с.

"сродники", віддавна відокремлюють себе від великоросів, котрих, як він пише, "москалями зовут". У своїх працях, листах до Володимира Гнатюка, написаних у середині 90-х років XIX століття, для визначення етнічного статусу українського населення Угорської Русі Жаткович уживає термін "русский народ Угорщины", "русин", "русска". Термін "руснаки", яким користуються угорці, вважає образливим, і тому, на його думку, вчені люди його не використовують.

Докладно спиняється автор "Очерка" й на такому важливому питанні, як ареали розселення русинів в Угорщині. Він пише, що, окрім задунайських територій, навряд чи є комітати, де б не проживали русини. Проте в указаній праці він докладно описує лише ті території, де русини становили більшість. Серед восьми комітатів Північно-Східної Угорщини він виділяє Мараморський, Березький, Угочанський, Ужанський, Земплинський та Шариський.

Далі, відповідаючи на поставлене ним ще 1890 р. запитання, Жаткович зазначає, що "*...одним из май запутанных вопросов е тот, ож теперішні русини суть ли коренни жителі Угорщины, то есть, ци сперед мадьарами, ци из мадьарами, ци лиш послі мадьаров прийшли в Угорщину*". Оскільки на час приходу мадяр на території сучасної Угорщини і Семиграддя проживали слов'янські народи, і оскільки ніде немає відомостей про те, що вони звідси кудись виселилися, то "*ясное діло,* – продовжує він, – *ож одна часть их помішалася из мадьарами, а друга часть до днесь поддержала народность свою и бесіду. Ид сим послідним причисляеме и русинов*". Юрій Жаткович не вважав русинами змадярщених греко-католиків.

Розглядає Жаткович і традиційне питання в тогочасній історіографії, відповідь на яке, на його думку, визначало позицію дослідника у вивченні минулого Угорської Русі: про прихід на Закарпаття князя Федора Корятовича, а також про міграційні процеси в регіоні Карпат, про зростання чисельності русинів. Він вважає, що цей нечисленний народ аж до XVIII століття збільшувався за рахунок тих дружин, які приходили з Галичини, а у XVI-XVII століттях – і за рахунок тих, які тікали з Польщі, ховаючись від утисків шляхти та грабунку євреїв. Особливо зросло число русинів, гадав він, наприкінці XIV століття, "*коли Феодор Коріатович замінив свое Подольское княжество из Людовідом Великим на княжество Мукачевское и Маковецкое на Угорщині*". Однак він ставить під сумнів твердження тих авторів, які писали, що Корятович привів із собою дуже багато людей – сорок тисяч душ або навіть сімей.

У своєму "Очерку" Жаткович порушує питання і про запровадження унії в Угорській Русі, вважаючи, що коли мадяри прийшли на територію сучасної Угорщини, то автохтонні слов'янські народи, зокрема предки русинів, уже давно були християнами. Він погоджується з тими дослідниками, які дотримуються думки, що "*мадьаре не от чужих проповідників, но от коренных жителей Угорщины приняли віру Христову*".

Значне місце в дослідженні відведене й питанню про правовий статус русинів. Жаткович вважав, що у XVI–XVII ст. русини користувалися певними привілеями, оскільки, як він зазначає, "*о сих привілегіях явно говорять царски и княжески грамоти из краинскими законами*". Основна причина безправного становища селян у XVIII-XIX століттях – недосконалість законодавства, яке охороняє інтереси багатих, зловживання місцевої адміністрації, чиновництва. Свідченням того, що селяни боронили і продовжують боронити свої права, зазначає автор "Очерка", є той факт, що й донині русини Березького комітату "правотяться" з графом Шенборном.

З великим інтересом читаються ті сторінки "Етнографического очерка", в яких ідеться про представників науки й культури Закарпаття XVII-XIX століть. Тут Жаткович, на відміну від "Історії історіографії угорських русинів", подає стислі дані про понад тридцять осіб, аналізує науковий доробок кожного з них. Там знаходимо відомості про М. Андреллу, І. Базиловича, А. Бачинського, М. Лучкая, Ю. Венеліна, В. Довговича, І. Дулішковича, Г. Тарковича, І. Раковського, М. Балудянського, І. Сільвая, О. Митрака, О. Духновича, М. Гомичкова, Є. Фенцика, К. Сабова, В. Кимака та інших. У своїй праці Жаткович називає І. Базиловича "Геродотом угорських русинов", М. Лучкай для нього – "один з найтрудолюбивых и глибокоученых писателей угорских русинов", Ю. Венелін своїми науковими працями "придбав славу на всю Європу", і т. д. Тут же подається коротка історія виникнення та практичної діяльності товариства св. Василія Великого в Ужгороді. Таким чином, ця частина праці Юрія Жатковича – це стислий нарис історії історичної та суспільної думки на Закарпатті протягом майже трьох століть. Це продовження розв'язання тих проблем, які він порушив в "Історії історіографії угорських русинів".

Отже, при своєму вродженому талантові дослідника, гострій науковій інтуїції, але через недостатню професійну підготовку Юрій Жаткович швидше вгадував актуальні питання з історії та історіографії Закарпаття, ставлячи їх не тільки перед своїми сучасниками, але й перед прийдешніми поколіннями науковців, ніж сам відповідав на них. Проте загальновідомо, яке важливе значення в науці має порушення дослідником нової проблеми, хоч би вона й не була ним розв'язана. Велика заслуга дослідника, в даному разі Юрія Жатковича, – у спробі привернути увагу наукової громадськості до цієї проблеми. Вказуючи на ці заслуги Юрія Жатковича, я, водночас, далекий від ідеалізації його постаті, перебільшення його внеску в розробку історії та історіографії регіону. Як і інші дослідники того часу, він припускався помилкових суджень, робив іноді хибні висновки, почасти не бачив головного в історичному процесі, був непослідовним.

На завершення наведу думку Є. Недзельського про закарпатського вченого: "*Специального образования в области истории и этнографии Жаткович не получил, однако это нисколько не умаляет его ученых трудов. Он был исследователем по натуре; скромный, осторожный в суждениях, любящий рыться в пыли библиотек, записывать и систематизировать, Жаткович являет образ ученого нового времени. Он не стремится воспользоваться историческими данными для патриотических целей, но считает патриотизмом самый факт постепенного изследования родного края, его истории и быта*"[1].

Цілковито поділяю оцінку Ю.Жатковича як дослідника історії та етнографії Закарпаття, висловлену Є. Недзельським.

[1] Недзельский Е. Очерки карпаторусской литературы второй половины XIX в. – Ужгород, 1929. – С. 245.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ ПРО ЕТНІЧНІ КОРДОНИ УГОРСЬКИХ РУСИНІВ

Питання етнічних кордонів і чисельності русинів, які проживали в Угорщині (Австро-Угорщині), віддавна цікавило українських та російських етнографів, істориків, громадських діячів: Я.Головацького, М.Драгоманова, І.Срезневського, І.Франка, С.Томашівського, О.Петрова та багатьох інших. Ця проблема не втратила своєї актуальності й у наші дні. Особливо багато уваги приділив їй Володимир Гнатюк. У листах до Юрія Жатковича він неодноразово просив свого адресата подати докладні відомості про етнографічні кордони угорських русинів. Юрій Жаткович охоче допомагав йому в цій справі.

Аби краще зрозуміти суть проблеми, яка порушується в листуванні Володимира Гнатюка з Юрієм Жатковичем, зокрема в листі від 27 липня 1898 р., нагадаю читачам маршрути, якими Гнатюк пройшов Закарпаттям, визначаючи чисельність та етнографічні кордони угорських русинів. Власне, на Закарпатті Володимир Гнатюк побував тричі: влітку 1895 р. (разом з Осипом Роздольським) та навесні й улітку 1896 р. Згодом, у 1897, 1899 і 1903 рр. він здійснив ще три подорожі – в Бачку (Південна Угорщина), Східну Словаччину та Списький комітат, де проживали русини.

У своїй капітальній праці, яка є результатом тривалих наукових досліджень, – "Етнографічні матеріали з Угорської Русі" (Том 1, Львів, 1897), Гнатюк досить докладно описав маршрут своїх мандрівок Закарпаттям. Так, улітку 1895 р. він разом із Роздольським зі Львова приїхав до Лавочного, далі через Волосянку до Ляхівця, звідти – до Старого й Нового Голятина, Майдана, Соймів, Волового, Вучкова, Нижньої Бистрої, Березова, Горінчова, Ізи, Хуста. В Хусті вони сіли в поїзд і через Королеве, Батьове, Мукачеве, Лавочне повернулися до Львова[1].

1896 р. Гнатюк приїхав зі Львова через Лавочне до Сваляви, звідти дістався до Стройного, де вперше зустрівся з Юрієм Жатковичем; зі Стройного Гнатюк поїхав у Дусину, Керецьки, Кушницю, Броньку, Довге, Заднє, Лукове, Імстичеве, Великий Раковець і через Батьове та Мукачеве повернувся до Львова.

І нарешті, влітку 1896 р. маршрут Володимира Гнатюка пролягав так. Зі Львова до Сваляви – залізницею, звідти – до Стройного, потім до Солочина, Плоского, Оленьова, Порошкова[2], Тур'їх Реметів і Ворочева, а далі – залізницею до Ужгорода. Пробувши кілька днів у нашому місті, Гнатюк відвідав Великий Березний, Ублю, Кленове, Розтоки, Улич, Збуй, Новоселицю, Стару й Нову Стужицю, Ставне, Луг, Гусне, Буковець, Сербовець, Верхню й Малу Би-

[1] Докладніше про це: Олег Мазурок. Перші враження // Новини Закарпаття. – 1996, 11 травня.

[2] Про перебування В. Гнатюка у Порошкові див.: Олег Мазурок. Чи бував Іван Франко у Скотарському // Новини Закарпаття. – 2006, 29 серпня.

стру, Верецьки й Волове. Таким чином, дослідник обійшов пішки майже всю територію Мараморського, Березького та Ужанського комітатів, частково – Угочанського і Земплинського.

Однак Володимир Гнатюк цим не обмежився. Зібравши й опрацювавши такий багатий і надзвичайно цінний у науковому плані матеріал, він під впливом зустрічей і розмов із Юрієм Жатковичем, який на той час уже написав фундаментальну працю з етнографії угорських русинів, планував значно поглибити і розширити свої студії на території Угорської Русі, відвідати всі комітати, заселені українцями. Так, у передмові до другого тому "Етнографічних матеріалів" він писав, що має намір відвідати всі комітати Угорщини, заселені українцями, подати вичерпні відомості про кількість українських жителів, визначити ареали їх розселення, накреслити етнографічні кордони, а також "*...списати назви географічні руські, усунені зовсім з уживання найновішою ухвалою мадярського пештенського сейму, та звернути головну увагу на етнологічний бік, а не як досі обмежуватися майже виключно на збиранні усної словесності*".

Відстоюючи, як і Юрій Жаткович, ідею етнічної єдності населення всіх українських земель, штучно розділених між різними державами, і відзначаючи високий рівень духовної культури закарпатських українців, Володимир Гнатюк виступив зі своєрідною заявою, опублікованою в газеті "Листок", де, звертаючись до закарпатської інтелігенції, висловив своє ставлення до історичного минулого і культурних надбань автохтонного населення нашого краю, енергійно відстоював думку про винятково велике значення наукового вивчення усної народної творчості русинів Закарпаття, складової частини духовної культури українського народу.

Як зазначав учений, його мета полягала в тому, щоб "*...зібрати по можливості найбільшу кількість матеріалів, надрукувати їх і тим самим довести, що Угорська Русь ще не зовсім помадярилась, що там живуть русини, що вона не втратила характерних рис угроруського народу, що Угорська Русь становить інтерес не тільки для етнографії, але й історії, філології та археології. Друкуючи зібрані мною матеріали, я хотів, з однієї сторони, звернути увагу вчених на Угорську Русь, з другої, – самих угорських русинів. Нехай знають інтелігенти, які багатства приховані у цьому простому народі, який вони зневажають і ненавидять...*"[1].

У статті "Дещо про Русь Угорську", яка значною мірою є відгуком на працю Володимира Охримовича про його враження від подорожей Закарпаттям, Володимир Гнатюк не погоджується з Охримовичем у тому, що нібито Карпатські гори настільки відділили закарпатських українців від основного ядра українського народу, що там практично проживають інші люди, що Угорська Русь духовно відрізана й від Східної Галичини.

[1] "Листок", 1898. – № 9. – С. 103-105.

Заперечуючи ці помилкові твердження, Володимир Гнатюк підкреслює, що закарпатські українці віддавна цілими громадами приходять у Галичину на заробітки, а галичани – на Закарпаття, що місцеві селяни часто співають українських народних пісень, які поширені на Наддніпрянській Україні. У цій же статті наводяться приклади результатів мадяризаторської політики уряду щодо автохтонного населення краю.

Вже значно пізніше, 1924 року, згадуючи про свої наукові студії на Закарпатті і, знову ж, торкаючись проблеми етнічної належності закарпатських русинів, Володимир Гнатюк у статті "В справі літературної мови підкарпатських русинів" писав: "*Я говорив до них* (селян Закарпаття – *О. М.*) *не інакше, як літературною українською мовою, а проте вони мене дуже добре розуміли… Мав я з собою також твори українських письменників (Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка, О. Федьковича), відчитував їм і вони розуміли, котрі були письменні, самі читали і просили не раз дати їм сяку або таку книжечку. По повороті, зі Львова висилав я не раз туди українські книжки*"[1].

Юрій Жаткович, листуючись із Володимиром Гнатюком, по можливості регулярно інформував свого кореспондента про національне питання в Угорщині, про вихід у світ шематизмів Мукачівської та Пряшівської єпархій, де містилися дані про релігійний склад населення. Так, у листі від 13 липня 1896 р. він, обіцяючи надіслати Гнатюкові шематизм Мукачівської єпархії, писав: "*В етнографических границ угро-руских я радо подам Вам мои відомости, но пореже треба буде май достати карты всіх комитатов угро-руских*".

Питання етнографічних кордонів було настільки важливим для наукових досліджень Гнатюка, що він просив Жатковича взяти участь у праці з даної проблеми. З об'єктивних причин Жаткович не міг прийняти цю пропозицію. В листі Гнатюкові від 17 липня 1898 р., говорячи про можливість такого співробітництва, він писав: "*Дуже жалую, но не можу бити сповработником Вашим при етнографическои праци, бо, як я уже писав Вам, теперь працовати буду над перекладом исторіи русскои литературы для Мадьарской Академіи наук, и пока се діло не покончу, што буде за 1 ½ або 2 роки держати, не могу брати ся до другои праци. Ото што могу – подам Вам, готяй я лиш докладно оти етнографически граници знаю, што во нашей епархіи истнують межи русинами и волохами, а из части межи мадьарами. И так подам Вам из епархіи нашей: 1. Чисто руски; 2. Мішани; 3. Оти села, где греко-католики мадьари живуть… Наколи достану шематизм Пряшевский, перешлю Вам за едно из Мукачевским, из которых то шематизмов и Вы сами, без меня можете виписати етнографическі границы угорских русинов в нашей епархіи*".

І вже через десять днів, 27 липня Жаткович надсилає Гнатюкові докладного листа, в якому визначає етнографічні кордони угорських русинів (з текстом

[1] Гнатюк В. В справі літературної мови підкарпатських русинів // Наук. зб., присвячений пам'яті В. Гнатюка. – Пряшів, 1968. – № 3. – С. 24.

цього листа читачі ознайомляться нижче). Однак це питання обговорювалося двома етнографами і в наступні роки, уточнювалися деякі моменти. Зокрема, в листі Гнатюкові від 14 серпня 1898 р. Жаткович писав: "*Я до тепер не чув і не читав про русинов во Семиграді и так и не могу служить Вам при етнографическом розділі русинов, что живуть по за храниці Мукачевской епархіи*". І, нарешті, в листі від 12 березня 1903 р. Жаткович повідомляє Гнатюкові: "*Пряшевский шематизм не могу достати, готяй уже два раза просив ем прислати го мні. Сатмошуйварский – волоський шематизм туй е у мене, но визичили ми его лиш на короткий час. У цілом сем шематизмі лиш еден приход е, где по-руски говорят, а се наш Сигот*".

Нижче наводжу текст листа Ю. Жатковича до В. Гнатюка від 27 липня 1898 р.

Стройне, 27 липня 1898 р.

Почтенный господине!

Туй подаю я Вам етнографичный розділ місцевостей епархіи нашей. Я подаю си місцевости латинскими буквами и то по-мадьарски, бо, так думаю, ож оти так писани и на Ваших географичных картах. Як Вы гочете знати руськи имена их, то найдете си при конці шематизма епархіи нашей. Но я давни мадьарски имена дав, а не нови змадярщени.

Мукачевскій шематизм Вы не потребуете, як маете го за рок 1893-ый, бо во новішом за рок 1896-ый нич нового во ділі етнографическом и так не е.

Пряшевскій шематизм найновіший появит ся концом августа и я зашлю его Вам, бо один мой товариш из Пряшевской епархіи приобіцяв ми вислати го.

Благодарю Вас за IV том "Етнографичного збірника". Я як диллетантный историк, ліпше подобаю собі сей том, як III-ый.

Пан Петрашевскій, что окончив у Мукачеви и пр.? Ци здали ся ему на что мои рекомендаціи? Откажить му мою службу! – Ци будуть концерти у нас?

В прочем с отличным почтеніем
пребываю в Стройні 898, юля 27-го
Ваш ко услугам готов К. Юрій Жаткович

ЗАМІТКИ:

Означує:

1. – чисто руські міста;

2. – мішані міста і то: у Марамороши, у Берегу і Угочі русини із мадьарами; у Унгі і Земплині – русини из словаками;

3. – греко-католики мадьари.

Во епархіи Мукачевской русине не живут мішано нигде из волохами.

1. MARAMOROS

1) Bereznik. Dolha. Bronyka. Szucha. Keselv-mező. Kusnicza. Róka-Mező. Lipcse. Polyana-Lipcse. Zádnya. Brusztura. Dombó Krásznisora. Panya. Kalinfalva. Lonka-Széles. Mokra-Orosz. Neresznicze-Alsó. Neresznicze-Felső. Pudplesa. Terevelpatak. Berecena. Alsó-Bisztra. Pernyes. Hercsicse. Monostor. Akna-Rahó. Lázi. Vulychovati. Bisztra-Krászna. Ronapolyana. Bocsko-Rahó. Berlebas. Bogdán. Luhi. Vovcsi. Borkut. Bilin. Körösmező-Felső. Fekete-Tisza. Laziscsina. Ruszkova. Ruszka-Polyana. Ruszkirva. Trebuso. Fejérpatak. Bustvaháza. Mihalka. Szaldobos. Szeklencze. Ujbard. Urmező. Vajnag. Apsa-Felső. Apsicza. Bocskó-Nagy. Kis-Bocskó. Karácsonyfalva. Verespart. Kis-Lonka. Kabola-Polyana. Roszuska. Kaszó-Polyana. Rona-Felső. Rona-Polyana. Csomanfalva. Darva. Eötvösfalva. Kövesliget. Kricsfalva. Dulfalva. Uglya. Bedő. Irholcz. Técsőpatak. Vulychuvcsik. Kőkényes. Kőrtvelyes. Nyagova. Sófalva. Sávdorfalva. Talaborfalva. Kis-Kirva. Remete. Taraczkőz. Nagy-Kirva. Ökörmező. Lozánska. Majolanka. Bistra-Felső. Imsad. Negrovicz. Kalocsa. Kalocsa-Láz. Ripinya. Szucha. Szolyama. Szinevér. Szinevér-Polyana. Toronya. Priszlop. Laposnya. Vucskömező. Bukocz. Hideg-Patak. O-Holyatén. Uj-Holyatén. Iszka. Kelecsény. Oblyaszka. Lyachovecz. Rekita. Pilipecz. Rosztoka. Pudabocz. Tyuska. Ricska.

2) Huszth. Ronaszek. Maramoros-Szigeth. Hosszúmező. Tecső.

3) –

2. UGOCSA

1) Nagy-Csongova. Ilonok-Ujfalú. Alsó-Karaszló. Nagy-Komját. Magyar-Komját. Kis-Csogova. Kis-Kupány. Ölyves. Rakusz. Nagy-Rákocz. Kis-Rákocz. Also-Sarád. Felso-Sarád. Véresmart. Fukobuk. Verecze. Sós-Ujfalú. Csarnakó. Kis-Túrna. Szászfalú. Homlócz. Egres.

2) Butas. Bökény. Csepe. Hetenye. Csoma. Fekete-Ardó. Királyháza. Tekeháza. Gődényháza. Fáncsika. Salánk. Sasvár. Szérma. Nagy-Szöllős. Szöllős-Vég-Ardó. Tisza-Újhely. Mályfalva. Tisza-Újlak. Kovácsfalva.

3) –

3. BEREG

1) Kis-Almás. Nagy-Almás. Romocsaháza. Kövesd. Falucska. Pálfalva. Mukóvcza. Nagy-Leányfalva. Fogaras. Pisztraháza. Remete. Dubrovka. Iloncza. Novoszelicza. Ilosva. Bród. Kisfalud. Miszticze. Lukova. Polyánka. Felső Karaszló. Szajkofalva. Bubuliska. Aribocz. Szerencsfalva. Ignácz. Cserlenő. Kálnik. Kuzmina. Kucsáva. Nagy-Abranka. Lávka. Nagy-Mogyorós. Kis-Mogyorós. Buleszfalva. Patkunycz. Medvegyácz. Skuratocz. Ruszkocz. Benedike. Zsukó. Csupáczka. Nagy-Abranka. Kis-Abranka. Iváskofalva. Krajnya-Martinka. Gálfalva. Ardanháza. Dragaburtfalva. Fekete-Patak. Olah-Csertesz. (...?). Hátmeg. Szudakfalva. Kelemenfalva. Maszajfalva. Medencze. Szobatin. Nyeresfalva. Sarkad. Sztánfalva. Tökis. Deskófalva. Závidfalva. Kiastomfalva. Ó-Dávidhaza. Uj-Dávidhaza.

Klyucsárka. Gorond. Iványi. Nagy-Lucska. Oroszvég. Klastomalya. Podhezság. Kustánfalva. Sztrabicsó. Nagy-Bresztó. Léczfalva. Czalánfalva. Ploszkánfalva. Bunkófalva. Koczkacsóház. Kis-Belebele. Dubina. Csabina. Papfalva. Bábufalva. Rutkafalva. Burnyákfalva. Szintorfalva. Fedelesfalva. Herczfalva. Troszlyaniczau. Repeda. Epereske. Bukovinka. Dubrovicza. Seleszló. Kölcsén. Szent-Miklós. Iglencz. Alsó-Hrabovicza. Felsö-Viznicze. Alsó-Viznicze. Nagy-Belebele. Gévenyfalva. Runófalva. Lyévzárnya. Duszina. Plovin. Ruszos. Hunykóvicza. Holubina. Kis-Martinka. Nagy-Tibucza. Herisfalva. Szászóka. Ploski. Kis-Bisztra. Kis-Melnicska. Paulova. Olenyova. Irvar. Irovi-Huta. Szolocsén. Diszkovicza. Polena. Uklinca. Szolyva. Nagy-Bisztra. Sztrejna. Csernik. Brusztópatak. Szuskó. Pászika. Jablovicza. Felsö-Kis-Bisztra. Kotelnicza. Trisucza. Medvezsa. Bilaszuvicza. Miskarevicza. Borszucséna. Bukócz. Perekreszna. Hukliva. Tulamós. Veretecsö. Lutuvka. Pudpolócz. Felsö-Kis-Hrabonicza. Kis-Rosztoka. Kicsurna. Serbócz. Tuskócz. Zbun. Zsdenyova. Szkotárszkó. Szvalyvka. Verbjas. Petrusovicza. Hlubokipatak. Bublyuk. Új-Rosztoka. Alsö-vereczke. Zavatka. Pereszirova. Felsö-Vereczke. Drahusócz. Beregócz. Lázárpatak. Lemsor. Volócz. Almamezö. Kaszura. Magyarovicza.

2) Bartháza. Bilke. Rótos. Kojdani. Izsnyéte. Klyucsánó. Munkács. Váralja.

3) Beregszász. Csoma. Makkos-Jánosi. Baluzsár. Durócz. Déda. Homok. Nagy-Bégany.

4. UNG

1) Kis-Berezna. (...?). Nagy-Berezna. Zábrogy. Csornaholova. Dubinics. (...?). Sztricsava. Domanina. Pásztély-Kosztrova. Kis-Pásztély. Pásztély-Rosztoka. Orosz-Mocsár. (...?). Új-Kemencze. Mercse. Lakárt. Penkócz. Malyócz. Felsö-Németi. Alsö-Nemeti. Janka. Karcsava. Szejkó. Antalócz. Dubróka. Bucsava. Horlyó. Kis-Szlatina. Orosz-Komarócz. Nagy-Szlatina. Köblár. Gajdos. Lehócz. Csertész. Orlyava. Andrasócz. Szerednye. Vulkajcz. Aliviscse. Baskócz. Hunykócz. Jeszenő. Korumlya. Poroszkó. Orechiva. Alsó-Ribnicze. Váralja. Benetine. Inócz. Orosz-Bisztra. Bisztra-Verhovina. Lubnya. Hostrina. Serlyem. Lyuta. Viska. Sztavna. Záhorb. Új-Sztuzsnicza. Ó-Sztuzsnicza. Ticha. Szucha. Uzsok. Huszna. Voloszánka. Luh. Bisztra-Turja. Polena. Pászika-Turja. Rákó. Mokra. Perecsen. Ó-Szemere. Poroskó. Új-Szemere. Szmerekova. Bukóczova. Nagy-Turicza. Kis-Turicza. Torocsó. Jaszliscs. Vulsinka. Lekiczár. Lipócz. Lumsor. Felsö-Turicza. Záricsó. Arok. Rokoncza. Sztrinpa. Darócz. Alsö-Domonya. Kereknye. Nagy-Láz. Bereg-Láz. Hluboka. Hegy-Fark. Czigányócz. Neviczke. Ó-Kemencze.

2) Hornya. Kanyus. Prikopa. Vajszutina. Ruszkócz. Huszák. Kalibubócz. Ördög-Poruba. Petrócz. Kereszt. Szentes. Oszhó. Szobráncz. Felsö-Ribnicza. Felsö-Remete. Turja-Remete. Baranya. Felsö-Domonya. Ravovincz. Gerény. Ungvár. Gersény. Lucska. Kis-Zalocska. Nagy-Zalocska. Csecsehó. Jásza. Német-Poruba. Klokocsó. Kalusa. Kváska. Rabvin. Pályén. Sáros-Reviscse. Felsö-Reviscse. Zavatka. Bonykócz. Sáros-Remete. Sáros-Polyánka. Solymos. Jesztreb. Nagy-Szerekva. Kis-Szerekva. Szenna. Turna. Vénna. Izbugya. Ubrezs. Fekéháza. Hanojna.

3) Tasolya. Csicser. Frgrnye. Pulócz. Viszoka. Mogyorós. Fekete Mező. Mokcsa. Vuján. Iske. Bes. Ör. Barma. Boros. Tarnócz. Botfalva. Szilócs. Botfa. Bojánháza. Pulló. Vajkócz. Nagy-Kapos. Csepely. Kelecsény. Nyárad. Menuj. Homok. Kelergény. Koncháza. Palágy. Gálocs. Dobóruszka. Nagy-Szelmencz. Mocsár. Kis-Szelmencz. Pruska. Basu. Szűrte. Téglas. Csap. Salamon. Ásvány. Császlócz. Hosszú-Mező. Nagy-Ráth. Nagy-Gejőcz. Kis-Gejőcz.

5. ZEMPLEN

1) Bariszka. Gubócz. Dávidvágas. Zebegnyö. Hardicsa. Kasza. Isztváncs. Ugor. Kelecseny. Nagy-Ruszka. Kis-Ruszka. Tulkus. Sámogy. Orosz-Hrabocz. Dubrava. Smigócz. Hrabova-Rosztoka. Klenova. Orosz-Vuluva. Kolunicza. Kriva-Ulics. Orosz-Patak. Ludomár. Sztrihócz. Rosztoka-Kálna. Topolya. Runya. Ublya. Mihályó. Brezovecz. Ulics. Kolbaszó. Zbuj. Novoszelicza.

2) Bácskó. Dargó. Szécs-Polyánka. Kőporuba. Gálszécs. Kohány. Szacsur. Kolcs-Hosszúmező. Sitankocs. Kereplye. Visnyó. Techna. Parnó. Vácsa. Gerenda. Miglesz. Szécs-Turnóka. Kis-Azar. Márk-Csemernye. Leszna. Őrmezö. Krivoscsin. Nagy-Mihály. Sztrojnyán. Verbócz. Póssa. Alsó-Hrabócz. Alsó-Körtvélyes. Rákócz. Szucsa. Morva. Topolyán. Petrócz. Voiya-Laborcz. Nákofaiva. Sztara. Oreszka. Cselej. Pelejke. (...?). Magyar-Izsap. Szécs-Keresztur. Nagy-Azar. Kolbusa. Kozma. Szilvás-Kázmér. Biske. Laszkócz. Mihályi. Kis-Kázmer. Töke-Terebes. Dobrás-Ujlak. Buruncs. Garany. Kiszke. Szürnyeg. Dubravka. Butka. Szelepka. Gukály. Kis-Cseb. Bereklö. Lazony. Kácsánd. Lask. Nagy-Cseb. Pardics. Márk. Muleza. Petrik. Nespek. Abuza. Nagy-Ráska. Kis-Ráska. Lasz-Konczi. Füzesér. Krasznócz. Mocsár. Szulók. Hegyi-Deregnyö. (...?). Bánócz. Hoór. Tussa-Ujfalu.

3) Agárd. Nagy-Tárkány. Kis-Tárkány. Leányvár. Ovcke. Gámocs. Dobra. Bély. Buczka. Buklyán. Perbenyák. Lekesz-Polyán. Lekesz. Király-Helmecz. Boly. Zátény. Bodrog. Szervubaly. Nagy-Kövesd. Pácény. Luta. Vécs. Bodrog-Keresz-Tur. Bodrog-Kisfalud. Tarcal. Bodrog-Olaszi. Abrony-Zsudány. Szerencs. Bekecs. Legys-Benye. Tokaj. Kis-Tokaj. Tisza-Eszlár. Kiskalmi. Tardos. Tolcsva. Ó-Liszka. Zombor. Vég-Ardó. Bányácska-Ruda. Cséke. Imzegh. Magyar-Jesztreb. Káso. Sáros-Patak. Kis-Patak. Vajdácska. Nagy-Toronya. Csurgö. Kis-Toronya. Sátor-Alja-Újhely. Borsi. Velyte. Geresely. Legenye. Zemplén. Szent-Mária. Ród.

6. SZABOLCS

1) –

2) –

3) Bököny. Böszörmery. Debreczen. Tisza-Büd. Dorog. Uj-Fehértó. Gelse. Szakoly. Mihálydi. Biri. Balkány. (...?). Geszteréd. Nágy-Kálló. Kis-Kálló. Kálló-Semjén. Napkor. Nyiregyháza. Oros. Parany. Kotaj. Ajuk. Anarcs. Kis-Várda. Bács-Aranyos-Lövö. Nagy-Dobos. Karósz. Gyulaháza. Nagy-Maula. Puszta-Dobos. Ó-Pályi. Maté-Szalka. Tornyos-Pálcza. Jéke. Örmezö. Mándok. Berdid. Thas. Nyir-Bakla. Romocsaháza. Pekneháza. Nyir-Beltek. Gyulaj. Ó-Fehértó. Levelek. Apagy.

Kis-Léla. Bogály. Pócs-Petri. Pális. Péricse. Encsencs. Mária-Pócs. Buksa. Buly. Kenézlö. Viss. Zalkad. Tesnár. Radamaz. Nagyfalú. Vencsellö. Gáva.

7. SZATMAR

1) –

2) –

3) Császári. Derzs. Fabiánháza. Mezők. Csahaly. Kis-Ecsed. Gebe. Nyír-Megyes. Hodász. Kántor-Jánosi. Nyír-Lugas. Porosznya. Papos. Pencsilak. Nyír-Vasvári. Nyír-Bátor. Jánk. Kis-Namény. Kölcse. Kökényesd. Csedreg. Fertös-Almás. Halmi. Nagy-Peleske. Lázári. Rocsály. Sásköz-Ujlak. Adorján. Egri. Száraz. Berek. Homok. Mifalu. Sáur. Szatmár-Németi. Tus-Terebes.

* * *

Аналіз даних, що містяться у пропонованому читачам листі, який є цінним джерелом для етнографів, дозволяє зробити такий висновок: у семи названих Юрієм Жатковичем комітатах у другій половині 1890-х років нараховувалося 846 населених пунктів, 134 з яких були розташовані в Мараморoському комітаті, 41 – в Угочанському, 197 – у Березькому, 200 – в Ужанському, 178 – у Земплинському, 64 – у Саболчському і 32 – у Сатмарському комітаті. Таким чином, 572 населених пункти, або 68% від їхньої загальної кількості, припадало на чотири закарпатські комітати, де проживали переважно русини.

Якщо ж класифікувати ці поселення за етнічним складом їхніх жителів, то підрахунки показують: із цих 846 населених пунктів – 468 (або понад 55% від їх загальної кількості) були заселені винятково русинами. Зокрема, в Мараморoському комітаті зі 134 поселень чисто руськими були 129 (або понад 96% від загальнокомітатської кількості), в Угочанському комітаті ці цифри становили відповідно 41, 22 (або 54%), в Березькому – 197, 181 (або 92%), в Ужанському – 200, 101 (або 51%), у Земплинському – 178, 35 (або 20%). У 32 населених пунктах Мараморoського, Угочанського та Березького комітатів русини проживали змішано з угорцями. У 135 населених пунктах Ужанського та Земплинського комітатів русини проживали змішано зі словаками. Таким чином, русини проживали у 635 населених пунктах названих Жатковичем комітатів, що становило понад 75% від їхньої загальної кількості, тобто 846.

У 211 населених пунктах проживали винятково греко-католики угорці, а саме: в Березькому комітаті у 8 населених пунктах, в Ужанському – в 49, у Земплинському – в 58, у Саболчському – в 64, у Сатмарському – в 32 населених пунктах. Крім того, як бачимо з листа, у 175 населених пунктах Мараморoського та Угочанського комітатів не було жодного поселення, де би проживали греко-католики угорці, а в Саболчському і Сатмарському комітатах з 96 населених пунктів не було жодного, де би проживали русини.

З метою глибшого розуміння питання про етнографічні кордони угорських русинів і на підтвердження того, що найбільше поселень, де проживали русини,

припадало на чотири закарпатські комітати, наведу дані офіційного перепису населення в Угорщині 1900 року, тобто часу, близького до того, про який ідеться в листі Юрія Жатковича Володимирові Гнатюку. Як засвідчують офіційні дані, 1900 р. на Закарпатті проживало 460,4 тис. осіб греко-католиків, або 61% від усіх жителів краю. Найбільша питома вага греко-католиків була в Мараморському комітаті – понад 71%, близько 63% – в Угочанському, понад 54% – в Ужанському і майже 50% – у Березькому комітаті.

На другому місці після греко-католиків за питомою вагою стояли іудеї. Їхня частка серед усього населення регіону досягала в середньому майже 15%. За ними йшли реформати – майже 13%, і на останньому місці знаходилися римо-католики: вони становили 11% від усього населення Закарпаття. Найвищою питома вага іудеїв була в Мараморському комітаті – понад 18%, реформатів – у Березькому комітаті (27%), римо-католиків – в Ужанському комітаті (понад 25% від усього населення комітату). Таким чином, представники цих трьох конфесій ні в цілому по Закарпаттю, ні в межах окремого комітату не становили навіть відносної більшості населення, тобто 33%.

Хоч у міських поселеннях Закарпаття (таблиця 1) не домінувала жодна з чотирьох названих конфесій, все ж тут греко-католики становили в середньому відносну більшість населення: на них припадало 39% від усіх міських жителів краю. Якщо ж взяти до уваги населення окремих міст, то, як видно з таблиці 1, із 21 міста й містечка Закарпаття в десяти (Буштино, Великий Березний, Великий Бичків, Королево, Перечин, Рахів, Свалява, Тересва, Хуст і Ясіня) греко-католики становили від 50% до 72% міських жителів, а в п'яти міських поселеннях (Виноградово, Довге Поле, Солотвино, Середнє й Тячево) – відносну більшість.

Нарешті, зроблю деякі пояснення для читачів. У листі Юрія Жатковича йдеться про відомого громадського і культурного діяча Східної Галичини Івана Петрушевича (1875-1947). 1898 року він здійснив поїздку на Закарпаття, відвідавши, за рекомендацією Гнатюка, Юрія Жатковича у Стройному; останній дав йому деякі матеріали з історії та етнографії краю.

"Етнографічний збірник" – неперіодичний збірник фольклорних та етнографічних матеріалів, який видавала у Львові етнографічна комісія НТШ з 1895 по 1929 рр. Вийшло сорок томів. У другому томі цього збірника за 1896 р. Володимир Гнатюк опублікував, як уже зазначалося, уривки з праці Юрія Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских" під назвою "Замітки етнографічні з Угорської Русі".

1898 року хор у складі 20 студентів Львівського університету приїхав на Закарпаття і дав шість концертів в Ужгороді, Виноградові, Хусті й Мараморош-Сігеті.

Таблиця 1

Релігійна структура міського населення Закарпаття 1900 року[1]

Міста	Греко-католики		Римо-католики		Реформати		Іудеї		Інші конфесії		Разом (осіб)
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Берегово	1289	13,4	2163	22,5	3341	34,7	2770	28,8	66	0,6	9629
Буштино	1116	67,0	87	5,2	14	0,9	448	26,9	1	0,0	1666
Вел. Березний	1232	50,1	419	17,0	51	2,1	757	30,8	1	0,0	2460
Вел. Бичків	2843	53,7	1252	23,7	134	2,5	1054	19,9	11	0,2	5294
Виноградово	2633	45,8	942	16,4	861	15,0	1282	22,3	32	0,5	5750
Вишково	1169	26,3	481	10,8	2492	56,1	301	6,8	-	-	4443
Довге Поле	783	33,3	341	14,5	973	41,4	250	10,6	3	0,2	2350
Королево	1376	54,2	535	21,0	223	8,8	377	14,9	28	1,1	2539
Мараморош-Сігет	4586	26,3	4314	24,7	2018	11,6	6375	35,5	152	0,9	17445
Мукачево	3493	24,2	2751	19,1	1437	10,0	6567	45,6	168	1,1	14416
Перечин	1263	59,5	592	27,0	75	3,5	168	7,9	26	1,2	2124
Рахів	4225	71,9	969	16,5	79	1,4	592	10,1	8	0,1	5873
Свалява	1350	55,9	479	19,8	35	1,5	540	22,4	12	0,4	2416
Солотвино	923	39,7	1350	58,1	45	1,9	-	-	7	0,3	2325
Середнє	768	44,4	529	30,6	22	1,3	403	23,3	7	0,4	1729
Тересва	852	65,1	84	6,4	67	5,1	302	23,1	3	0,3	1308
Тячево	1748	36,1	447	9,2	1757	36,3	591	12,2	298	6,2	4841
Ужгород	3947	26,8	4798	32,6	1201	8,2	4560	31,0	217	1,4	14723
Хуст	5139	59,0	1204	13,8	530	6,1	1807	20,7	36	0,4	8716
Чоп	153	8,4	591	32,5	790	43,4	276	15,2	9	0,5	1819
Ясіня	6200	68,7	1097	12,2	101	1,1	1626	18,0	5	0,0	9029
Всі міста	47088	39,0	25425	21,0	16246	13,4	31046	25,7	1090	0,9	120895

Шематизм – короткі статистичні довідники католицьких та уніатських єпархій, в яких містилися докладні відомості про релігійну структуру жителів кожного населеного пункту даної єпархії.

[1] Magyar statistikai közlemények. Új sorozat. 42 kötet. – Budapest, 1902. – T. 42. – C. 208-332.

Наперед прошу вибачення у читачів, якщо трапиться неправильно прочитана назва населеного пункту: почерк Юрія Жатковича настільки нерозбірливий, що я потратив майже місяць часу, щоб "розшифрувати" цього листа, а відповідних географічних карт у моєму розпорядженні не було. Зовсім не прочитані назви населених пунктів подаються так: (…?).

Оригінал листа, текст якого публікується, зберігається в рукописному відділі Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові: фонд В. Гнатюка, 208. – Арк. 13-16. У листі збережено всі особливості мови автора.

Вперше опубліковано мною в журналі "Карпатський край" (Ужгород, 1997. – № 1-5. – С. 31-35).

ПІСЛЯМОВА

Шановні читачі! З мотивів, про які скажу згодом, наприкінці післямови, я вирішив підбити підсумки зробленого мною за час опрацювання наукової спадщини Ю. Жатковича, підсумки моїх роздумів, міркувань та висновків не тільки про Ю. Жатковича як ученого й людину, але і з приводу стану та перспектив дослідження історії Закарпаття, сказати про моє бачення інших проблем, що стосуються минувшини нашого краю в найширшому розумінні цього слова. Вважаю за потрібне сказати кілька слів і про себе як науковця та викладача історичного факультету УжНУ, щоб була краще зрозумілою моя позиція щодо оцінки тих чи інших моментів, які є дотичними до історичної науки, аби читачі переконалися, що я маю цілковите моральне і наукове право мати свою власну думку щодо оцінки праць тих, хто вивчав історію Закарпаття, щодо того, якою я вбачаю справжню, наукову історію Закарпаття. І все це, знову ж таки, через призму того, як ці проблеми бачив і розумів Ю. Жаткович. Деякі міркування я висловлював у попередніх своїх публікаціях, але вони, на жаль, не втратили своєї гостроти та актуальності й сьогодні. Моє завдання – сказати про те, що ще належить зробити для вивчення наукового доробку Ю.Жатковича, про ставлення сучасників до нього та його наукової спадщини.

Отож вважаю, що численні праці Юрія Жатковича з історії, історіографії та етнографії Угорської Русі взагалі і Закарпаття зокрема переконливо свідчать про те, що він, як і всі члени родини Жатковичів, про що писав свого часу Августин Штефан і про що я говорив вище, завжди твердо стояв на українофільських позиціях, наскільки це дозволяли епоха, в якій він жив і творив, і конкретні обставини життя сільського священика, з якими він не міг не рахуватися.

В цьому плані на окрему увагу заслуговують листи Ю. Жатковича до В. Гнатюка за 1895-1914 роки та його "Біографія", які до мене ніхто не використовував і які я вперше опублікував. Їхній аналіз дозволяє зробити такі принципові висновки.

1. Ще задовго до особистого знайомства із В. Гнатюком (літо 1896 р.) Ю. Жаткович вважав себе "сыном мало-руського народа". Про це свідчить хоч

би той факт, що, ще навчаючись в Ужгородській духовній семінарії, він цікавився українським питанням і читав книги С. Подолинського та М. Драгоманова, заборонені в Росії й завезені на Закарпаття Михайлом Петровичем під час перебування його в нашому краї влітку 1875 року, про що я докладно розповів у статті "Плата за вільнодумство".

Про цю ж українофільську позицію Ю. Жатковича свідчить і його "Етнографическій очерк", який, підкреслю, написаний задовго до знайомства із В.Гнатюком, а отже, без найменшого впливу з боку останнього, як твердять деякі "дослідники". Це ж, до речі, Жаткович сказав у своїй ранній праці "Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера" (1884).

2. Листи дозволяють практично до найдрібніших деталей прослідкувати історію написання, публікації та розповсюдження в Угорській Русі "Протесту", біля джерел створення якого стояв – поруч із В. Гнатюком – Ю. Жаткович, ще раз підтвердивши тим самим свої симпатії до українства, про що йшлося вище у цій книзі. Вони спростовують легенди про "неодноразове перебування" І. Франка на Закарпатті і про те, що нібито Ю. Жаткович був у Львові в жовтні 1898 р. на ювілейному вечорі, присвяченому 25-річчю творчості І. Франка. Ці листи розкривають анатомію перекладу Ю.Жатковичем творів Каменяра угорською мовою і публікацію їх в угорськомовних виданнях, історію написання Жатковичем статей про І. Франка "Угорські русини а ювілейний рік 1898" та "Мадярські переклади творів Івана Франка", його зацікавленість історією України, зокрема історією Київської Русі (дослідник працював над "Правдою Русскою" та "Повістю временних літ"). Вони розповідають нам про зв'язки Ю.Жатковича з Ф. Вовком, М. Грушевським, Є. Перфецьким, С.Томашівським та іншими українськими вченими.

3. Щодо протесту "І ми в Європі", то після першої його публікації у Львові 1896 року я вперше подаю ВСІ прізвища тих, хто підписався під цим документом. А їх було не 23 особи, як писалося в радянські часи, а 47, серед яких багато осіб, які вважалися українськими буржуазними націоналістами. І лист Ю. Жатковича від 25 червня 1896 року виправляє суттєву помилку, яка існувала аж до 1986 року, часу видання зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, де в тексті

"Протесту" вказувалося, що президентом Угорської АН був не граф Зічі, а барон Етвеш, як зазначав Ю. Жаткович.

4. Багато листів засвідчують, що Ю. Жаткович, не вважаючи себе спеціалістом "по части філологіи", досить професійно розмірковує про природу і характер української мови, її діалекти, відмінність від російської мови й т. д., а також розкриває свої творчі плани – написання праць з історії Угорської Русі тощо.

5. Проблеми, порушені Жатковичем у листах до Гнатюка, органічно доповнюють його праці "Етнографическій очерк", "Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині" та інші, в яких автор однозначно і вкотре говорить про те, що угорські русини – автохтони, і що вони "…*принадлежат ко мало-русскому народу, живущему во Галіціи, Буковині и Южной Росіи*…". Листи дають змогу краще зрозуміти характер, менталітет русина, його душу, епоху, про яку йдеться в листах і творах Жатковича. Вони свідчать про те, що Юрій Жаткович був Людиною великої душі, справжнім гуманістом (листи, в яких ідеться про брата Ю. Венеліна – Івана та його сина Федора, листи, в яких Жаткович попереджує Гнатюка про небезпеку, що загрожувала йому з боку угорських властей, хоча він і сам як священик ризикував), що він, симпатизуючи українській ідеї і всіляко підтримуючи Гнатюка в його наукових студіях, не йшов сліпо за ним в оцінці деяких подій в історії краю, не завжди погоджувався зі своїм львівським колегою з приводу вживання власне чистої української мови на Закарпатті, а йшов своїм шляхом, мав із цього приводу власну думку: Юрій Жаткович був сином свого часу і свого народу.

Таким чином, опубліковані мною та інші праці Ю. Жатковича, його листи до В. Гнатюка, інші документи й матеріали, що стосуються особи закарпатського вченого, дозволяють сказати наступне.

1. В. Гнатюк був тією ланкою, яка пов'язувала Ю. Жатковича з І. Франком, Ф. Вовком, М. Грушевським, С. Томашівським та іншими науковцями Львова, з Галицькою Руссю, з Наддніпрянською Україною, а Ю. Жаткович, у свою чергу, знайомив свого львівського колегу з діячами науки й культури Угорської Русі, з історією та етнографією Угорської Русі, зі слов'янським світом.

2. Завдяки В. Гнатюку, І. Франку, Ф. Вовку та іншим представникам української інтелігенції, а також за активної підтримки та дієвої допомоги Ю. Жатковича була значною мірою реалізована Ганібалова клятва М. Драгоманова, дана ним під час першої подорожі в наш край влітку 1875 року: ***"…що-небудь зробити для Угорської Русі, по крайній мірі направити кілька душ на реальну працю для народу в демократично-поступовому напрямку".***

Разом з тим, опрацьовані мною документи й матеріали не дають відповіді на ряд питань, які стосуються особи Ю. Жатковича. Ось кілька з них.

1. Чому Ю. Жаткович розірвав стосунки зі старшим братом Павлом, а отже, можливо, й зі своїм племінником – Георгієм Жатковичем, першим губернатором Підкарпатської Русі?

2. Чому багаті і впливові родичі Ю. Жатковича, як підкреслював Н. Воленський у своїй докладній розвідці про нашого земляка, не опублікували його наукову спадщину? Де ж були брати Павло і Кирило, племінник – губернатор? Чому з трьох його дочок жодна не віддячила своєму батькові за те добро, яке він зробив для них, виховуючи їх без матері, яку вони рано втратили, за його справді жертовну працю для них і турботу про них, враховуючи його фізичний і моральний стан? До слова, Н. Воленський чомусь ні разу не згадує про дочок, не називає їх імен!

3. Чому після моїх численних публікацій, в тому числі на сторінках обласної преси, про Ю. Жатковича – жодної реакції хоча б далеких родичів або знайомих із родом Жатковичів, які так чи інакше знали його? Як писав А. Штефан, усі Жатковичі – українофіли, то не могли ж вони не поважати Юрія Жатковича. В чому тут причина, в чому загадка? Можливо, в тім, що його мати була католичкою? Але ж за це розплатився свого часу його батько – він не міг бути священиком, хоч мав намір стати ним…

Таких "чому" можна ставити безліч…

Найостанніші відомості про Юрія Жатковича знаходимо у статті доцента УжДУ М. Яська, присвяченій фольклористичній діяльності Володимира Гнатюка на Закарпатті. Автор зазначив, що в липні 1952 р. він записав спогади про Ю. Жатковича і В. Гнатюка від 80-річної жительки Стройного Анни Іванівни

Фалес (Мишко), яка служила у Юрія Жатковича тривалий час, ведучи домашнє господарство. Вона розповіла про те, як В. Гнатюк записував пісні, які вона йому співала на прохання Ю. Жатковича: "*Я йому співала, а він записував. Жатькович, було, хвалить мене: "Ану, Анцю, Анічко, співай"*".

До речі, автор статті помилився, вважаючи, що "Володимир Гнатюк за всі три поїздки на Закарпаття зупинявся у Жатковича"[1]. Насправді В.Гнатюк був у Жатковича двічі – навесні й улітку 1896 р., тобто під час другої і третьої подорожей Закарпаттям. А першого разу (літо 1895 р.) він був з О. Роздольським на Міжгірщині[2].

Нез'ясованою залишається й доля багатьох праць Ю. Жатковича, про які йдеться в його листах, "Автобіографії", у статті Н. Воленського – першої для свого часу біографії вченого. На основі цих та інших матеріалів можна зробити висновок, що 1894 р. Жаткович написав для руських народних шкіл три підручники: "Історію", "Географію" і "Законы и права граждански", подав їх на розгляд єпархіальному начальству, але відповіді на це не одержав (станом на 1896 р.). Правда, Н. Воленський пише, що 1898 р. Ю.Жаткович переклав з угорської мови на руську навчальні книги, складені д-ром Іоанном Тейлфілом – "Історію", "Географію" ("Землеописание") і "Науку Конституціи", і що ці підручники писані паралельно з руським текстом і мадярським текстом [С. 116].

З "Автобіографії" довідуємося, що Жаткович 1896 р. написав "Історію руської церкви в Марамороші" та "Історію заселення Марамороша" для монографії Мараморського комітату, яка тоді друкувалася.

З листів за 1898 р. довідуємося, що на прохання В. Гнатюка він вислав у Львів свою "Історію історіографії угорських русинів", щоб її опублікувати в ЗНТШ. Я схильний думати, що це був РУКОПИС названої праці. Цю працю Жатковича читав М. Грушевський і використав її для свого історіографічного огляду літератури про Угорську Русь, про що я писав вище. На жаль, не вдалося відшукати це дослідження Жатковича в архівах та рукописних фондах біб-

[1] Ясько М. Г. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття // Наук. зап. УжДУ. – Українська мова і література. – Ужгород, 1958. Т. XXXIII. – С. 103.

[2] Мазурок Олег. Перші враження (До 125-ої річниці від дня народження Володимира Гнатюка) // Новини Закарпаття. – 1996, 11 травня.

ліотек ані Львова, ані Києва, як не вдалося знайти хоч якийсь натяк на нього, якийсь його слід.

Згідно з твердженнями Н. Воленського, Жаткович написав 1900 р. "Архимандрити Мукачівської епархії" та "Примечанія на статью господина Федора Легоцкого "Фундація Коллонича из времен Раковцевых"", 1908 р. – "Мадярскіе рефлекціи в русской кронике Нестора", а 1914 р. – велике церковно-історичне дослідження "Церковна Унія Восточной Церкви". Подибуються згадки про те, що Жаткович написав велику працю "Історія Угорської Русі".

Тепер – кілька своїх міркувань з приводу оригінального дослідження Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских", якому я присвятив цілий розділ у цій книзі. Ніде, навіть у працях чи листах самого Жатковича, не знайдено жодного натяку на те, як створювалася ця унікальна праця, тобто як виглядала творча лабораторія автора дослідження. Єдине свідчення – це "Передмова" до "Очерку", в якій автор пише, що над ним він працював щонайменше десять років: "*…лиш послі десять рочного ислідованія и изученія отважився издати труд мой*".

Джерелом для його написання послугували, в першу чергу, розповіді селян-вірників, з якими постійно спілкувався Жаткович і серед яких він користувався великим авторитетом, адже в тій же "Передмові", признаючи, що, можливо, не всі аспекти життя русинів висвітлені повно, але зате – вірно, зазначав: "*…могу сміло казати, так як я из сього народа родився, як священник межи сим народом живу и так все ото, што у моюм труді написано, я из самого и ут самого народа, то есть як кажуть, из первих рук дустав*". А судячи з листів автора до В. Гнатюка, він підтримував тісні зв'язки зі священиками практично всієї Угорської Русі, які також, без сумніву, допомагали йому у збиранні етнографічного матеріалу про русинів Угорщини. Усе це дало йому змогу досконало вивчити життя і побут своїх співвітчизників, на що звернув увагу Федір Вовк, відвідавши восени 1905 р. Ю. Жатковича у Стройному, назвавши його "*…найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священиком-русином у цілій Угорщині*".

На превеликий жаль, повторюсь, доля рукопису цього фундаментального і неперевершеного у своєму роді дослідження досі не з'ясована. Початковий (первинний) текст рукопису Ю. Жатковича угорською мовою мав назву "A magyarorországi etnografiai magánrajza" ("Опис угорських русинів") (1895). В журналі "Budapesti Szemle", на сторінках якого було оприлюднено приблизно одну четверту тексту оригіналу, твір назвали: "Vázlatok a magyarországi oroszok életéből" ("Нарис життя угорських русинів"). Я вже писав, що первинний рукопис взяв із собою добрий знайомий Жатковича Едмунд Еґан, щоб його опублікувати в Будапешті. Але трагічна його загибель завадила цьому. Потім рукопис перейшов до рук Ераста Сабова, про що також ішлося вище. Найостанніші відомості про оригінал "Очерку" містяться в листі Ю. Жатковича В. Гнатюку від 22 лютого 1912 р., в якому він писав: "*Теперь переклав я из мадьярского на русский язык мою "Етнографію угорских русинов", котру издати гощет др. Ераст Сабов, секретарь при министеріи внутренних діл и сын русского священника, разом со мадьярским оригиналом*". Отож напрошується висновок, що Е. Сабов, використавши працю Жатковича для своєї книги "A magyar oroszokról (ruthének)" (1913), мав у своєму розпорядженні і рукописний текст "Очерку" українською мовою. Де він?!

А тепер дозволю собі кілька міркувань з приводу того, як ми шануємо пам'ять Жатковича. Та й не тільки його, а всіх тих, які чесно і самовіддано трудилися на ниві духовного пробудження русинів. Але в мене – лише сюжети про Жатковича. Без будь-яких коментарів. Лише факти.

Факт перший. 2001 року я видав книжку "Юрій Жаткович як історик та етнограф", в якій уперше (!) опублікував з РУКОПИСІВ його листи до В. Гнатюка та "Етнографическій очерк угро-русских", а також уперше в перекладі з угорської мови на українську – його праці "Історія історіографії угорських русинів" (1890) та "Монографія села Стройна" (1900). Мізерну частину тиражу здав на комісію в книгарню "Кобзар" – не з метою заробити, а з єдиною метою – ознайомити читачів із цими унікальними речами, які, повторюсь, досі ніде не публікувалися. І що б Ви думали? За три з половиною роки було реалізовано аж… 35 примірників!!! І це в місті, де кілька вищих навчальних закладів,

десятки шкіл. І я маю на увазі в першу чергу не студентів та учнів. Маю на увазі місцеву інтелігенцію, яка працює в освіті, науці, культурі! І ці твори писав не "зайда" і "галичанин" Мазурок, а корінний житель Угорської Русі Юрій Жатковича!!!

Його праці – унікальний матеріал з історії, етнографії та культури Закарпаття другої половини XIX – початку XX століть! Жоден із письменників чи діячів культури того часу не залишив нам такого цінного в науковому плані матеріалу! Жоден! Ось Вам "жвавий" інтерес освіченої публіки до історії краю, якою всі так звикли голосно пишатися, галасувати, інтерес до історії своїх батьків і дідів, їхніх звичаїв, вірувань, їхнього менталітету!

Це в той час, коли цією публікацією зацікавилися у Словаччині, в українській діаспорі в США. І я, грішним ділом, чомусь згадую листи О. Духновича до Я. Головацького, в яких він постійно скаржиться на пасивність та інертність закарпатської інтелігенції. Але ж це було 150 років тому, а тепер надворі XXI століття!

Праця Ю. Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских" – твір вічний і безцінний. Він – єдине і достовірне джерело з етнографії угорських русинів другої половини XIX століття. Йому не страшні жодні політичні катаклізми, хитання, флюгерство і т. п., адже це – саме життя, так талановито зафіксоване неперевершеним стилем Жатковича: праця наукова, а читається як роман. Скільки політичних режимів змінилося на Закарпатті, а його твір живе. Юрій Жаткович – сумління свого народу, на жаль, незначної частини закарпатської інтелігенції. Він ніколи не прагнув до слави, а тим більше – фальшивої. Його життєве кредо: праця для пробудження свого народу. Він інакше не міг, не розумів, як це можна жити по-іншому, для себе.

Ф а к т д р у г и й. 14 жовтня 2005 р. виповнювалося 150-річчя від дня народження Юрія Жатковича. І ось у двадцятих числах жовтня того ж року мені телефонують із обласного телебачення з пропозицією виступити у прямому ефірі з цієї нагоди і розповісти про нашого земляка. Виступити… 14 листопада, тобто через місяць після ювілею… Я, зрозуміла річ, делікатно відмовився. От Вам і "пам'ять". Для галочки. А тепер собі іронічно думаю: добре, що хоча б

через місяць, що хоч хтось згадав про нього, бо ж, як я писав вище, – його твори читають одиниці.

Ф а к т т р е т і й . 2008 р. вийшло академічне, комплексне видання праці Ю. Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских", про що йшлося на початку цієї книги. І, навчений гірким досвідом "інтересу" інтелігентів до видання 2001 року, я звернувся до однієї особи, кандидата наук, …зна́вця, чиї рецензії на сторінках газети "Трибуна" мені подобалися: вони відзначалися фаховістю, розумінням предмета. Автор цих рецензій погодився написати рецензію і на моє академічне видання праці Жатковича. На початку лютого 2009 р. я подарував йому кілька примірників цієї книги і текст рецензії, яка подавалася у Редакційно-видавничу раду УжНУ як необхідний документ, в якому автор-рецензент рекомендує рукопис до друку. Підкреслю, така рецензія має чисто формальний характер, і в ній не аналізується всебічно текст, зміст майбутньої книги.

Під час зустрічей із цим …зна́вцем він поважно відповідав, що "вивчає книгу". Я й не наполягав, адже розумію, що написати кваліфіковану рецензію – нелегко. Талант рецензента – побачити головне у книзі, її новизну, соціальну значимість і т. д. І яким було моє – не здивування, не розчарування – а глибоке, справедливе обурення, коли наприкінці серпня, тобто через шість місяців "вивчення книги", з'явилася "рецензія" кандидата наук, …зна́вця. 99,9% тексту цієї "рецензії" становив текст, поданий мною для орієнтації. Кажу це без найменшого перебільшення. І лише наприкінці цього "опусу" – текст "рецензента", одна фраза, яка абсолютно нічого не значила. Такі вставки можна робити до чужих рецензій на будь-які теми: від астрономії до кулінарії. Головне – знати назву книги. І тут до мене, як то кажуть, дійшло: я зрозумів, що всі рецензії, які я читав до цього, написані кваліфіковано самими авторами книг, а ця особа, ніч-тоже сумняшеся, вставляла кілька своїх фраз і спокійно підписувалася під фактично чужим текстом. Кажу не зі злості, а з образи за світлу пам'ять Ю. Жатковича. Це ж як треба не поважати людей і себе, щоб удатися до такої халтури. Ви скажете: це випадково. Якби ж то… Точнісінько так сталося і з однією з публікацій О. Довганича. Це я чув від нього особисто. Математики в такому випадку

кажуть: якщо один раз, то це випадковість; якщо два рази, то це вже ряд, це вже закономірність…

Таким чином, два останні факти, наведені мною, переконливо пояснюють природу першого факту: "жвавий" інтерес крайової інтелігенції до наукової спадщини Ю. Жатковича. Зате галасунів-патріотів серед неї – хоч відбавляй. Я називаю цей "патріотизм" "закапурним патріотизмом". Їхнє життєве кредо, їхня аксіома життя: "Моя хижа і моя капура – моя кріпость". Ці галасуни-патріоти із периферії, глухого закапелка судять про світ, про інших так, ніби, повторюсь, ніколи не покидали батьківського обійстя. Цікава й показова закономірність – чим вища і масивніша капура, тим вужча (мізерніша) в ній шпарина: не дай Боже, глянувши через неї на вулицю, раптом уздриш, що Світ не закінчується під Бескидом. Це ж яка психологічна травма, справжній шок для нашого "патріота"!

Але хотів би закінчити цей сюжет на оптимістичній ноті. І маю на увазі ось що. Також факт показовий! Кільканадцять років тому на одній із наукових конференцій в Ужгороді я познайомився з учителем-краєзнавцем із Сваляви, другої малої батьківщини Юрія Жатковича, Йосипом Долиничем. Він справив на мене враження скромної, інтелігентної людини, справжнього освітянина. Зрозуміло, що ми швидко знайшли спільну мову і предмет інтересу – Ю. Жаткович. Відтоді ми з ним спілкуємося. Я надсилаю йому усі книги, в яких є праці Ю. Жатковича. Надіслав і видану 2009 року книгу, в якій вміщено праці Жатковича про Угорську Русь, його листи до В. Гнатюка. І ось цілком несподівано для мене одержую листа від Й. Долинича та його статтю про це видання. Слово честі, я цієї статті не замовляв. До речі, і він не знає, що я зараз пишу про нього. У статті стисло, зі знанням справи охарактеризовано праці Жатковича, вміщені у виданні. Навіть непідготовлений читач зрозуміє, про що йдеться у працях Жатковича, в його листах до Гнатюка. От Вам і вчитель-краєзнавець! Недарма в народі кажуть, що не місце красить людину, а людина красить місце. Нижче подаю уривки зі статті Й. Долинича без будь-яких коментарів.

"*Видрукуваний у томі ряд наукових робіт стройненського автора починається невеликою, але за змістом і смисловим навантаженням основополож-*

ною статтею "Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині". Насамперед тут стверджується, що до приходу з далекого сходу в Карпати і їх пониззя угорців (896 р.) тут "найчисленнішими были славяне" – предки сучасних русинів-українців, які віддавна мали свою мову, віру Христову, традиційні ремесла, звичаї тощо. Згадує Жаткович і про інших пришельців у Карпатський край. Розповідає, зокрема, про прихід із численним супроводом у 2-ій половині XIV ст. подільського князя Федора Корятовича, який став наджупаном комітатів Берег, Сатмар, Мараморош й Угоча, володарем збудованого з його ініціативи Мукачівського монастиря, і чимало зробив для поліпшення життя тутешніх русинів…

Наступна праця вченого Ю. Жатковича "Історія історіографії угорських русинів" (1890)… є унікальною, бо вона – перша в галузі вітчизняної історії історіографії Угорської Русі… Сумлінний дослідник зі Стройного вперше зробив спробу проаналізувати зроблене попередниками в галузі історичної науки щодо вивчення минулого і сучасного русинів Угорської Русі, порушив питання, на які треба дати науково обґрунтовані відповіді…

Вельми цікава вміщена в цьому виданні "Монографія села Стройна", в якій постійний мешканець цього села Ю. Жаткович зробив його загальний опис, докладно розповів про навколишні угіддя, спосіб господарювання і життя, звичаї та обряди стройненців. Описане в цій монографії про Стройне було характерне і для близьких до нього сіл Свалявщини…

Велику цінність становлять обнародувані в книзі листи Ю. Жатковича до львівського вченого-етнографа Володимира Гнатюка, який приїжджав до Стройного та інших сіл краю вивчати і збирати фольклорно-етнографічний матеріал. Завдяки Гнатюкові встановилися творчі взаємини (листування й ін.) Жатковича з видатним українським письменником І. Франком" [1].

Тепер трохи про свій власний досвід як науковця, адже мій досвід і науковий "арсенал" – мій ultima ratio. За сорок років роботи в Ужгородському університеті, починаючи з 1968 року, я працював у 26 архівах і рукописних відділах

[1] Долинич Йосип. Нове, цікаве видання праць відомого вченого – нашого земляка // Газета "Вісті Свалявщини". – 2010. – 25 грудня.

бібліотек 15-ти міст колишнього СРСР і Польщі. У Санкт-Петербурзі – 3 архіви, Москві – 4, Києві – 4, Львові – 3, Кракові – 2 і т. д., не кажучи вже про державні обласні архіви України. Лише для написання кандидатської та докторської дисертацій я використав матеріали 108 архівних фондів, 218 описів, понад 850 справ (одиниць збереження). Крім того, в моїх монографіях та статтях, які опубліковані після захисту дисертацій, використано документи, що зберігаються у 41-му фонді, 130 описах, у майже 500 справах.

Щоб мати хоч би приблизне уявлення про те, скільки довелося "перелопатити" документів, скажу таке: лише у ЦДІА Росії у Санкт-Петербурзі я опрацював документи 10 фондів (25 описів). А це – сотні справ, про що скажу згодом. Але найбільше я працював у ЦДІА України у Львові, оскільки обидві мої дисертації стосувалися історії західноукраїнських земель (Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття).

Так от, у вказаному архіві я опрацював документи, що зберігаються у 16-ти фондах, а саме: Фонд 52 (Міська рада Львова); Ф. 129 (Львівський Ставропігійський інститут); Ф. 146 (Галицьке намісництво); Ф. 152 (Крайовий суд у Львові); Ф. 165 (Крайовий комітет); Ф. 191 (Крайове управління відродження господарства Галичини); Ф. 248 (Львівське залізничне управління); Ф. 286 (Промисловий банк у Львові); Ф. 288 (АТ деревообробної промисловості "Ойкос" у Львові); Ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові); Ф. 348 (Львівська "Просвіта"); Ф. 386 (Осип Маковей); Ф. 401 (Літературно-науковий вісник – ЛНВ); Ф. 434 (Крайовий банк королівства Галичини і Лодомерії); Ф. 514 (Театральне товариство "Українська бесіда" у Львові); Ф. 663 (Михайло Павлик).

Унікальними за багатством і різноманітністю джерел є фонд 146 (Галицьке намісництво), в якому зосереджено переважну більшість документів про соціально-економічні відносини в Галичині: 176 описів і близько 190 тис. справ, в якому я опрацював 19 описів, а також фонд 309 (НТШ), в якому я опрацював усі описи і сотні справ, в яких містилися надзвичайно цінні документи з історії Закарпаття другої половини XIX – початку XX століть (до 1939 р.).

Доводилося перечитувати десятки тисяч аркушів *рукописів*. На жаль, як це буває у практиці науковців, далеко не завжди находиш те, що потрібно, що шукаєш.

А скільки часу потрачено для опрацювання надзвичайно цінних для моєї кандидатської дисертації щорічних звітів губернаторів Правобережної України за 1850-1900 роки! Це Фонд 1263 (Комітет міністрів); Фонд 1281 (Рада міністрів внутрішніх справ); Фонд 1284 (Департамент загальних справ міністерства внутрішніх справ). Річ у тому, що, починаючи з 1804 року і аж до Першої світової війни, кожен губернатор Росії щороку посилав на ім'я царя "Всеподданнейший отчет", в якому містилася докладна характеристика економічного стану губернії. У звітах волинського, подільського, бессарабського і частково київського губернаторів – понад 60 таких звітів (кожен звіт – 120-150 сторінок рукопису надзвичайно красивим, каліграфічним почерком на кремовому папері), містилися відомості про економічні зв'язки західноукраїнських земель із Наддніпрянщиною та Росією, оскільки Волинська, Подільська і Бессарабська губернії межували зі Східною Галичиною та Північною Буковиною, і на цьому прикордонні стояли великі митниці: Радзивилів, Волочиськ, Ісаківці, Гусятин, Новоселиця.

Про громадсько-політичні зв'язки західноукраїнських земель із Наддніпрянщиною та Росією я знаходив матеріали, що зберігалися в ЦДАЖР у Москві (фонди Департаменту поліції), а також у звітах генерал-губернаторів, що надсилалися цареві один раз на три роки. Це – лише мізерна частка того, що було опрацьовано мною.

Бувалий старатель знає добре, скільки потрібно перебрати породи, щоб, нарешті, знайти те, заради чого затрачено стільки часу і праці – малесеньку крупинку золота. А хіба не частими були випадки, коли натрапляв на справи (згідно з описами) із багатообіцяючою назвою. А коли замовиш справу і почнеш опрацьовувати документи, то виявляється, що вони нічого спільного не тільки з вашою темою, але й навіть із назвою справи не мають! Отож – час змарновано! А доводилося іноді гортати сотні сторінок з надією: а може… Од-

нак я керувався мудрим принципом: від'ємний результат – теж результат, і в майбутньому вже не замовляв аналогічного типу справи.

Практично всі архівні документи: й ті, що зберігаються в рукописних відділах наукових бібліотек, і опрацьовані мною – рукописи. Українською, російською, польською, німецькою, частково – угорською мовами. Такі тексти не прочитаєш абияк!

А скільки документів та матеріалів не використано мною в обох дисертаціях та публікаціях, а лежать у моєму домашньому архіві й чекають свого часу. За ними – теж праця і праця!

За цей час мною опрацьовано сотні томів офіційної статистики Росії, Австро-Угорщини, польських видань другої половини XIX – початку XX століть. Лише у докторській дисертації я використав сотні томів цих збірників (75 позицій із 535) і на основі цих видань склав понад 150 узагальнюючих таблиць, яких дотепер у такому вигляді просто не було. З них у докторській дисертації – 100 таблиць.

Тут наведу лише кілька таких видань, у кожному томі яких – в середньому близько тисячі сторінок. Отож:

1. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1850-1915 гг. – СПб., 1851-1917. (Щорічник).

2. Magyar statistikai közlemények. Új sorozat. 1-52 kötet. A Magyar kir. közloni statistikai hivatal. – Budapest, 1892-1914.

3. Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge. Amtliche Übersetzung aus dem ungarischen Originale. 1-26. Band. – Budapest, 1894-1925.

4. Österreichische Statistik herausgegeben von der k. k. statistischen Centrallkomission. 32-83. Band. – Wien, 1892-1907.

5. Mitteilungen des statistischen Landamtes des Herzogthum Bukowina. I-XVII. Heft. – Czernowitz, 1892-1913.

6. Podręcznik statystyki Galicji. Rok V-IX. – Lwów, 1898-1913.

7. Wiadomosći statystyczne o stosunkach krajowych. Rok VI-XXV. – Lwów, 1880-1914. (Кожен "рік" складається з кількох "зошитів").

8. Wiadomosći statystyczne o mieście Lwowie. – T. 1-14. – Lwów, 1892-1914.

9. Dziennik Lwowski. Rok I-IX. – Lwów, 1906-1914.

До цього списку належало б долучити матеріали офіційної австрійської статистики про переписи населення 1880, 1890, 1900, 1910 років. У цих фоліантах відомості про кількість населення в усіх містах і селах Австрії, зокрема у Східній Галичині та Буковині. Окремо видано матеріали промислових переписів 1902, 1910 і 1913 років в Австрії та відповідних регіонах, які входили до неї. Я не включив у цей список щорічні звіти торгово-промислових палат у Бродах, Львові та Чернівцях за 1850-1914 роки польською та німецькою мовами. Матеріалів торгово-промислової палати у Дебрецені я не залучав. Усе це – мізерна частка опрацьованого мною статистичного матеріалу, названого вище. У цьому "Списку" – дев'ять позицій, а в докторській дисертації, повторюсь, – 75 позицій!

Опрацьовані мною статистичні дані дозволили (вперше) висвітлити чимало важливих питань, а саме: кількість міст і містечок на західноукраїнських землях, динаміку чисельності міського і сільського населення, його етнічний склад та соціальну структуру, статеву та вікову структуру населення, темпи природного та механічного приросту городян, розподіл працюючого населення між галузями господарства (структуру зайнятості), співвідношення фабрично-заводської та ремісничо-кустарної промисловості за галузями промисловості. Вони також дали можливість визначити типи промислових підприємств за кількістю зайнятих там людей, розміри експортно-імпортної торгівлі Росії лісоматеріалами, зерном, худобою та іншими товарами через Радзивилівську, Гусятинську, Ісаківецьку, Волочиську й Новоселицьку митниці (вони стояли на австро-російському прикордонні, тобто поблизу Східної Галичини й Північної Буковини) – за 1850-1914 роки, а також багато інших питань, які практично до цього часу не висвітлювалися в українській історіографії.

Багатолітній досвід роботи в архівах, рукописних відділах бібліотек із сотнями томів опублікованої офіційної статистики Росії, Австро-Угорщини виробили в мене якесь шосте відчуття; коли читаю чергову фальсифікацію з історії західноукраїнських земель взагалі і Закарпаття – зокрема, то кажу собі: обережно! Я не пам'ятаю деталей, але підсвідомо, повторюся, лише на основі влас-

ного наукового досвіду, відчуваю: тут щось негаразд, щось не так! Я знаю епоху, її специфіку, знаю суть проблеми. Знаю, що цього не може бути. Особливо це відчуття посилюється, а потім переростає у впевненість, якщо Автор не посилається на джерела, не наводить тексти документів із вказівкою, де вони зберігаються, не коментує їх. Тут спрацьовує підсвідома пам'ять, і мій "комп'ютер" подає сигнал про те, що це неправильно. Я вірю лише правдивим, неупередженим, максимально об'єктивним, перевіреним часом документам.

Мої симпатії завжди на стороні правди, якою б вона не була. До цього мене спонукають моє селянське виховання, яке не дозволяло "хитатися разом з лінією партії", а також життєвий досвід, мій світогляд. Я – правдофіл і кривдофоб. Я йду від фактів до концепції, а не навпаки, коли підбирають факти під штучно створену концепцію.

Я висловив свої міркування з огляду на свою сорокарічну працю над науковою спадщиною Юрія Жатковича. А ця спадщина настільки багата й різноманітна не тільки фактичним матеріалом, а й, так би мовити, моральними аспектами, що для дослідника вона – благодатне підґрунтя для роздумів. Мені здається, що я звітую перед Юрієм Жатковичем. Власне, в такий спосіб я обґрунтовую своє моральне й наукове право, право першовідкривача й популяризатора, а також щирого прихильника творчості Ю. Жатковича, висловлювати свої міркування про нього не тільки як про людину і науковця, про його епоху, але й про ті проблеми, які він перший порушив у своїх дослідженнях і які не втратили своєї актуальності й у наш час.

Разом з тим, це – щире бажання розібратися в ситуації, яка склалася в науці, спроба зрозуміти себе та інших, спроба оглянути пройдене і зроблене мною під час роботи в Ужгородському національному університеті, спроба самооцінки. Це – один із вагомих доказів, який дозволяє стверджувати: **справжню, наукову історію Закарпаття, яка б відповідала вимогам сучасного рівня історичної науки, написати нелегко!**

Це не бажання похизуватися перед читачами: ось, мовляв, який я розумний, працьовитий, ерудований… Адже за всім цим – важка, виснажлива щоденна праця протягом десятків років. Праця, яка приносила мені велику радість, коло-

сальне моральне задоволення, яка збагачувала мене як викладача і науковця, розширювала кругозір, яка, зрештою, робила мене мудрішим. Усе, що сказано про мою роботу в архівах і бібліотеках, – це мій "арсенал", невичерпний арсенал аргументів, який дозволяє відверто і щиро висловлювати свої думки, своє бачення того, якою повинна бути ІСТОРІЯ Закарпаття. Мене зрозуміє лише той, хто так само працював із документами з історії нашого краю.

І ще один "боєприпас" до мого "арсеналу" знань – маленький штрих до моєї біографії: для того щоб здобути середню освіту, я навчався у п'яти школах, відстань між якими сягала іноді тисячі кілометрів – Холмщина-Херсонщина-Рівненщина. І кожного разу мені доводилося "входити" в новий колектив учнів та вчителів, у нову атмосферу співжиття. Мені є з чим порівнювати менталітет жителів моєї прабатьківщини – Холмщини і Херсонщини, а потім – Рівненщини. Ці абсолютно різні мікросвіти стали моїми першими "університетами" і доброю школою життя. А коли я став студентом історичного факультету Ужгородського державного університету 1956 року, коли став спілкуватися із закарпатцями, то зрозумів, що це – також зовсім інший світ, світ, який мене зачарував своєю самобутністю і оригінальністю. Очевидно, через те я живу відтоді у цьому чудовому краї і вважаю себе закарпатцем, як і мої діти та внуки. Зізнаюся, велика заслуга в цих моїх симпатіях до Закарпаття належить Юрію Жатковичу, який допоміг мені краще зрозуміти його цікаву, але непросту історію. То хіба це не школа життя, яка дозволяє мені значно ширше бачити історичне минуле Закарпаття? Проте від спілкування з деякими колегами в мене створюється враження, що вони, бідолахи, так розуміють історію Закарпаття, ніби ніколи не виїжджали за межі батьківського обійстя.

Як на мене, вада деяких місцевих "патріотів" полягає в тому, що вони вважають: тільки їм належить право написати історію Закарпаття, бо вони – обранці Кліо. А наприклад, французи, німці та й інші так не думають. Вони цим не переймаються. Нехай пише хоч негр, аби це була **правдива, наукова історія**. Ось у чому патріотизм! Не слід боятися "варягів" хоч би тому, що наразі й серед них немає жодного дослідника, який би написав СПРАВЖНЮ ІСТОРІЮ

Закарпаття в найширшому розумінні цього слова. Повторюсь – я перший серед таких.

Вважаю, що в мене є всі підстави сказати ось що: я погоджуся вислухати *аргументовані* заперечення моїх думок, міркувань, роздумів, моїх поглядів *лише за умови*, що в *науковому арсеналі* мого Візаві буде *хоч би третина того, що маю я як викладач і науковець*.

Протягом сорока років я досліджував не тільки історію Закарпаття, а й історію інших західноукраїнських земель – Східної Галичини та Північної Буковини, в чому безсумнівна заслуга мого наукового керівника професора І. Г. Шульги, який націлив мене розробляти цю проблему саме в такому варіанті. Отож я студіював історію нашого краю в контексті історії інших західноукраїнських земель. Більше того, оскільки мою кандидатську дисертацію було присвячено вивченню економічних і культурних зв'язків західноукраїнських земель із Наддніпрянщиною та Росією в другій половині XIX століття, то я досліджував історію Закарпаття в контексті історії Східної України (всієї України). У докторській дисертації один параграф було присвячено питанню про роль міст Закарпаття в економічних зв'язках з містами Наддніпрянщини та Росії наприкінці XIX – на початку XX століть. Тому я можу порівнювати, маю з чим порівнювати, зіставляти, проводити аналогії і т. д., адже наш край не жив ізольовано. Тому-то й доводилося мені працювати в архівах Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Львова, Кракова і т. д. Отже, знаю історію Закарпаття на основі документів, а не на основі легенд, хоч якими б вони не були привабливими і "патріотичними".

Я знаю, розумію, бачу історію Закарпаття зовсім по-іншому, аніж ті, хто писав її на основі газетних публікацій. Більше того, для мене історія Закарпаття – це не тільки історія чотирьох комітатів. Це – історія всієї людності краю, від русинів до угорців, румунів, словаків, німців, євреїв, циганів і т. д. Бо ж історію краю творили не лише русини. Та й "мої" Ю. Жаткович, В. Гнатюк, М. Драгоманов, російські вчені писали про всю Угорську Русь, у тому числі і про Закарпаття. Таким чином, я трохи краще, ширше, об'ємніше ба-

чу історію Закарпаття, аніж ті дослідники, які обмежувалися лише чотирма комітатами. Я краще знаю епоху, фон, на якому протікала історія краю.

Можливо, в когось сказане мною нижче викличе здивування, якщо не більше, залежно від того, до якого "табору" він належить, але я абсолютно спокійно, по-науковому ставлюся до "проблеми русинства". Мене цікавлять не емоції, яких, на жаль, аж надто. Мене, як науковця, цікавлять переконливі факти і докази, які базувалися б на документах і були належним чином підкріплені ерудицією та неупередженістю автора, а не демонстрацією мистецтва обливати один одного брудом. Але, шкода, до сьогодні я не читав жодної публікації, в якій би ґрунтовно, виважено й аргументовано було сказано – "так" або "ні". Немає предметної фахової дискусії! Тільки емоції! Проте потрібна перевірена віками селянська мудрість – щоб не домінувала якась одна думка (позиція), а мала місце узгодженість усіх позицій.

Маючи певний життєвий і науковий досвід, не вірю суб'єктивним судженням (твердженням) упереджених "науковців" про належність того або іншого письменника чи громадського діяча до "русинів" або "антирусинів", бо скільки "дослідників" – стільки ж і тверджень. Вірю лише документам, які виникли в ту епоху, про яку йдеться в дослідженні. В моєму випадку – листам Ю. Жатковича до В. Гнатюка та його працям з історії Угорської Русі, а особливо "Етнографическому очерку угро-русских". До мене ніхто не використовував ці листи й цей "Очерк"! А саме тут – ключ до розуміння позиції Юрія Жатковича в питанні про його етнічну належність.

Такі "писателі" страшенно бояться документів, адже ж довелося би спростовувати не мене, дослідника, який посилається на ці джерела, а автора листів та "Очерка", тобто Ю. Жатковича.

Специфіка історії Закарпаття, якщо поминути окремі деталі, полягає в тому, що до 1918 року ця історія була спільною з історією багатьох народів, які населяли Австро-Угорщину. Та й терміна "Закарпаття" не існувало. Була Угорська Русь. Теж умовна назва. Після розпаду Австро-Угорщини етнічна картина в нашому краї докорінно не змінилася. Просто його територія тепер була розділена між Угорщиною, Чехословаччиною, Румунією. Ці держави існують і тепер

(Чехія і Словаччина). На Закарпатті тепер проживають представники націй цих держав. І хоча тут створено максимально сприятливі умови для вільного розвитку національних меншин, все ж вони тяжіють до свого етнічного центру, адже в сусідніх державах живуть їхні родичі, які через певні політичні та історичні обставини покинули Закарпаття. Не забуваймо, що на Закарпатті мешкало багато євреїв, які тепер мають свою державу, мешкали німці (шваби). Уся ця поліетнічна маса до 1918 року співіснувала досить мирно. Це був єдиний природний організм, який формувався віками. І під впливом багатьох факторів. Тут формувався територіальний патріотизм незалежно від національної та конфесійної належності, політичних уподобань.

І тепер спробуйте, враховуючи ці та інші моменти, одним махом написати правдиву наукову історію Закарпаття хоч би до 1918 року! Належить дуже обережно, тактовно, коректно, мудро, виважено, неупереджено говорити про минуле всіх цих народів! Лише на основі документів! Адже в названих мною державах ревно стежитимуть за тим, як цю історію будуть писати науковці Ужгородського національного університету!

Як на мене, то, знову дещо спростивши проблему, можу зазначити, що до 1918 року, а можливо, почасти й до 1944 року у співжитті цих народів за великим рахунком не спостерігалося якихось крупних міжетнічних конфліктів. Навіть до 1991 року! Аж поки місцеві "політики" не встромили у цю делікатну справу свого носа і своїми безвідповідальними твердженнями не зав'язали на Закарпатті оцей складний вузол міжнаціональних відносин. Повторю: до тих пір люди різних національностей і конфесій жили по-людськи. Не без проблем, звичайно. Але ж навіть в одній сім'ї не завжди все гаразд. А ось ця політиканська метушня й породила проблему.

Ні для кого не секрет, що найскладніше, найделікатніше питання – питання стосунків русинів і угорців упродовж їхньої тривалої спільної історії на теренах сучасного Закарпаття. Це питання, якщо не проблема, й сьогодні перебуває під уважним поглядом наших сусідів – учених Угорщини. Адже кожна зі сторін боляче реагує на ті чи інші оцінки історичного минулого нашого краю у висловлюваннях сучасних дослідників і України, і Угорщини, зокрема тих, хто

досліджує історію Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Не беру до уваги думки та позиції галасунів від науки, яких достатньо з обох сторін. Відомо, що істина народжується в діалозі. Але це можливо лише тоді, коли сторони щиро прагнуть цього. Правда, не слід забувати і слова Ґете: "*Існує думка, що між двома поглядами лежить істина. Нічого подібного! Там лежить проблема!*"

Адже камінь спотикання – в питанні: хто прийшов на Закарпаття першим. Як на мене, то це – різновид "норманської теорії" в мініатюрі, або ж у регіональному звучанні. Адже ж відомо: "Prior tempore potior jure" ("хто перший у часі, той перший у законі"). В даному разі кожна зі сторін щиро переконана, що існує тільки дві точки зору на це питання, і одна з них, та, що належить протилежній стороні, – неправильна. Вважаю, що для загального блага обох сторін не слід ставати в горду позу переможця, господаря, натомість варто пам'ятати мудру і вічну істину: краще маленький мир, ніж велика війна. І тут повинна спрацювати проста житейська мудрість: розумний виграє будь-яку війну, а мудрий її ніколи не почне! Тож будьмо мудрими!

Вважаю, що для написання справді наукової історії Закарпаття необхідні такі основні умови.

1. Досконале знання латинської, угорської та німецької мов тими, хто працюватиме над "історією". Хоч би цих мов! Якщо хтось із "дослідників" володіє півтора десятком латинських слів, то це, м'яко кажучи, "трохи" замало.

2. Досконале володіння методом історичного дослідження на рівні сучасної історичної науки, не забуваючи, що надворі – XXI століття.

3. Наявність тривалого практичного досвіду роботи з документами, зокрема з архівними. Досконале володіння методом наукової критики джерел.

4. Досконале знання епохи, яка досліджується. Але не на основі різних легенд та відвертих фальсифікацій, яких у нас аж забагато, а на основі опрацювання максимальної кількості найрізноманітніших джерел. До прикладу: І. Базилович лише для написання своєї праці, присвяченій практично одній проблемі, використав понад 120 документів!

5. Дуже помиляється той, хто вважає, що справжню, наукову історію Закарпаття в найширшому розумінні цього слова, а не лише історію русинів Закарпаття, можна написати на базі документів ДАЗО, хоч і тут, без усякого сумніву, зберігається багато цінних матеріалів з історії нашого краю. Наприклад, лише у фонді 151 – "Правління Мукачівської греко-католицької єпархії. (м. Ужгород)" – відклалося 58466 справ (одиниць збереження), зафіксованих у 26 описах! Але це – крапля в морі!

6. Відкинути думку, ніби історію Закарпаття можуть написати лише закарпатці. Це – хибна думка! Історія історичної науки знає безліч позитивних прикладів, коли історію якоїсь території або ж навіть держави писали "варяги". Річ не у "прописці", а в таланті та науковому рівні дослідника, його відповідальності.

7. Перебороти в собі стереотип мислення маргінала, усталеного й далекого від істини і науки уявлення про історичне минуле Закарпаття.

Справді наукову концепцію історії Закарпаття буде вироблено (сформульовано) лише після опрацювання максимальної кількості документів, матеріалів і, насамперед, неопрацьованих досі архівних документів, які відклалися в архівосховищах багатьох країн, адже, як зазначено вище, історія Закарпаття – надзвичайно важливе "джерело" (документ), яке допомагає краще вивчити історію європейських країн, враховуючи особливість історичного шляху регіону. Плюс до того – належна теоретична підготовка, вміння бачити за деревами ліс. А в нас, на жаль, усе навпаки: спочатку концепція, а потім збирання усякого непотребу і підтасування його до цієї "концепції".

На завершення моїх роздумів і міркувань про особу Юрія Жатковича, про стан і перспективи вивчення історії та історіографії Закарпаття, інших проблем, що стосуються історичної науки, скажу наступне: я горджуся (і кажу про це відверто, не боячись видатися нескромним в очах людей тямущих, бо думка нетямущих мене не цікавить), що вперше виявив, опрацював, підготував до друку та опублікував основні праці Ю. Жатковича з історії, етнографії та історіографії Закарпаття, його листи до В. Гнатюка, його "Автобіографію" у двох книгах, чим віддав належне його заслугам перед вітчизняною історіографією, перед йо-

го народом, перед пам'яттю нащадків. І робив я це не з егоїстичних мотивів – заробити собі популярність або ж зробити наукову кар'єру, оскільки обидві мої дисертації, особливо докторська, не стосувалися цієї проблеми. Я робив це через повагу до нього як Людини і Науковця, який вигідно відрізнявся від переважної більшості своїх сучасників, про що я казав у передмові. Я був завжди щирим і відвертим в оцінюванні особи і наукової діяльності Ю. Жатковича. Писав про нього так, як я його бачив, яким його уявляв на основі опрацювання протягом сорока років його досліджень і, особливо, листів та "Автобіографії", а також нечисленних, на жаль, праць про нього, які побачили світ до 1945 року.

Крім того, останніми роками я опублікував кілька книг, які стосуються історії Закарпаття, в яких ідеться і про Ю. Жатковича, а саме: "Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь" (Ужгород, 2009. – 160 с.) та "…Історію угрорусів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано…" (Ужгород, 2009. – 284 с.). Особливо радію з приводу того, що нарешті побачила світ книга, яку я підготував до друку і здав у видавництво "Карпати" у… березні 1991 року. Так, так! Саме тоді. Я зібрав гарантійні листи на тираж 4000 примірників. До речі, тодішній директор "Карпат" В. І. Данканич всіляко підтримував цей проект: книгу було включено у перспективний план видавництва на кінець 1991 року, над рукописом працювала редактор О. П. Логвиненко. Але все полетіло шкереберть, і рукопис чекав на своє оприлюднення майже два десятиріччя. Маю на увазі унікальне видання "Вчені Росії про Закарпаття" (Ужгород, 2009. – 520 с.). У ньому вміщені праці відомих учених Росії про Угорську Русь взагалі і про Закарпаття зокрема: В.Францева, Є.Перфецького, О.Петрова, І.Срезневського, С.Маковського та інших. Там же вміщено працю П.Богатирьова "Магические действия, обряды и верования Закарпатья", яка, як на мене, є теоретичним осмисленням того матеріалу, який знаходимо у праці Ю.Жатковича "Етнографическій очерк угро-русских".

Петро Богатирьов (1893-1971) – відомий російський славіст та етнограф. Народився в Саратові. Почесний доктор Карлового університету в Празі (1968) та університету ім. Амоса Коменського у Братиславі (1969). Предмет його зацікавлень – етнографія русинів Закарпаття та Східної Словаччини. Першу свою

подорож у наш край вчений здійснив 1923 року, відвідавши села Мараморського та Ужанського комітатів, тобто той регіон, який найповніше представлений у праці Ю. Жатковича. Наступними роками він досліджував фольклор та етнографічні матеріали на території всього Закарпаття. 1924 року дослідник виступив у Празі на І з'їзді слов'янських етнографів з доповіддю "Етнографічні поїздки у Підкарпатську Русь. Досвід статистичного дослідження".

1929 року П. Богатирьов видав французькою мовою книгу "Магічні дії, обряди і вірування Закарпаття", переклад якої російською мовою здійснено лише 1971 року.

А чого тільки варте дослідження Сергія Маковського (1877-1962) "Народное искусство Подкарпатской Руси", написане ним в еміграції. З його ініціативи 1924 року в Празі було організовано першу велику виставку русинського мистецтва "Мистецтво і народ Підкарпатської Русі". Власне, у процесі підготовки цієї виставки дослідник і написав названу працю. Вона видавалася чеською, французькою та англійською мовами. Російською мовою її перевидано мною – вперше після 1925 року. У книзі С.Маковського, окрім багатющого фактичного матеріалу з оголошеної ним теми, – 100 чорно-білих і 10 кольорових фотографій із зображенням пам'яток матеріальної та духовної культури закарпатців.

Звичайно, як і в будь-якому науковому дослідженні, у моїх працях присутній суб'єктивний елемент (але не суб'єктивістський!), адже це МОЯ точка зору, МОЯ наукова позиція, МОЯ оцінка тогочасних подій, МОЄ бачення епохи, ситуації, людей, їхніх вчинків, – на основі опрацювання максимальної кількості найрізноманітніших документів та матеріалів, що йшли, так би мовити, із перших уст. Не знайти в мені ні найменшого бажання комусь сподобатися (чи не сподобатися), або ж, як кажуть, "попасть в струю". Оскільки завжди керувався принципом: "сметь свое мнение иметь", що, звичайно, далеко не всім "читачам" подобалося, особливо тим, які відробляють подачки, премії, титули. Практично всі мої публікації видані мною на власний кошт.

Мої праці – не одноденки, хоч як би це не звучало дещо зухвало, нескромно, не "дослідження", в яких заповзято оспівувалася класова боротьба, критику-

вався міжнародний імперіалізм та український буржуазний націоналізм, таврувалася роль греко-католицької церкви на Закарпатті.

Книгою, яку Ви, шановні читачі, тепер тримаєте в руках, про нашого славного земляка і непересічну постать – Юрія Жатковича, і не тільки про нього, я певною мірою завершую ряд своїх досліджень з історії, історіографії та етнографії Закарпаття, які розпочав 1968 року. Тепер хотів би зосередитися на дослідженні проблеми етносоціального та економічного розвитку міст регіону Українських Карпат у другій половині XIX – на початку XX століть (1848-1918 рр.). Звичайно, не вважаю, що все те, що намагався сказати, було реалізовано, що тему цілковито вичерпано, що всі питання, порушені мною, уже висвітлені. Проте з чистою совістю і повним правом можу сказати: **"Feci quod potui, faciant meliora potentes" ("Я зробив усе, що міг, хто може, хай зробить краще").**

Зовсім не претендую на гучну "славу" та популярність тих "дослідників", які десятки років ***"виявляють, аналізують і вперше вводять у науковий обіг"*** праці І. Базиловича, О. Духновича, М. Лучкая, Ю. Венеліна та інших, виводять їх із забуття… Не заздрю їм, незважаючи на їхній "авторитет" серед справжніх науковців, які знають собі ціну і знають ціну справжньої НАУКИ. Не заздрю тим, хто влаштовує собі презентації-профанації, організовує інтерв'ю, репортажі й т. п., виканючує собі звання, титули, "бляхи", не задумуючись над тим, що, можливо, люди зі здоровим глуздом і почуттям власної гідності сміються над ними, бо все це – полова. Чомусь здається, що Бог не дав їм не тільки розуму й мудрості, але й позбавив здатності усвідомлювати маразм своєї поведінки. Ці фальшивомонетники в історії безперервно борсаються в брудних баюрах ярмарку марнославства, прагнучи слави і популярності. Вони постійно хочуть бути на виду, щоб їх бачили люди. Бачили не їхні “наукові праці”, а їх. Мав рацію мудрий Конфуцій, коли сказав: "*Дурень скаржиться на те, що його не знають люди, а мудрець – що він не знає людей*".

Переконаний, що давно пора протистояти цій навалі войовничого і безпросвітного невігластва, кон'юнктурщини, безвідповідальності, безсоромного обдурювання довірливих читачів, мордування історичної НАУКИ, верхоглядства,

некомпетентності, підриву авторитету нашої альма-матер! Доречним буде у зв'язку з цим навести початок статті літературознавця В. Базилевського під назвою "Аматорство як фальсифікат", опублікованої в газеті "Літературна Україна".

"*Аматорство нешкідливе, доки не перебирає на себе роль судді і не видає вигадане за дійсне.*

Але за умов нормального функціонування суспільного організму, коли всі його ланки діють більш-менш злагоджено, а норми поведінки регламентовані ще й моральним законом в собі, що на ньому наголошував Кант, воно знає своє місце.

У занедбаному ж суспільстві, коли все можна, аматор розперізується на всю широчінь верхоглядства, позаяк йому все одно, про кого судити – Моцарта чи шлягер, про Леонардо чи мазила, про Данте чи віршомаза.

Він слухає і не чує, дивиться і не бачить, читає і не розуміє.

Там, де професіонал, намагаючись збагнути таємницю генія, незрідка не без душевного сум'яття висловлює припущення, верхогляд, нічтоже сумняшеся, рубає з плеча.

Там, де аналітик сім разів відміряє, перш ніж відрізати, аматор ріже по живому. Його неокультурений розум не боїться явища тому, що не годен його зрозуміти. Хоробрість інфантильності, яка хапається тільки за те, що лежить на поверхні і на цій підставі робить голослівні узагальнення.

Відсутність доброго смаку й адекватного сприйняття, коли від чужого рядка перехоплює подих, має чимось компенсуватися. І компенсується! У вигляді суджень, які видають кричущу необізнаність" [1].

Моя "Післямова", як і вся книга, адресується ерудованим, вдумливим, незаангажованим і мудрим читачам, а не упередженим і некомпетентним.

Звертаюся до першої категорії читачів: проявіть бажання зрозуміти мене, мою позицію в оцінці стану історичної думки в регіоні, перспектив написання узагальнюючої історії Закарпаття, наукової історії. Це зовсім не зобов'язує Вас

[1] Базилевський Володимир. Аматорство як фальсифікат // Літературна Україна. – 2008. – № 47 (5285), 4 грудня. – С. 1.

погодитися зі мною. Але, підкреслюю, саме так я розумію своєрідний заповіт Юрія Жатковича описати діяння його й наших предків, які жили на цій благословенній Богом землі. Мої роздуми і міркування – через призму багатодесятирічного досвіду роботи в архівах та бібліотеках, досвіду викладача історіографії, досвіду опрацювання наукової спадщини Жатковича. Остання обставина – це і причина, і привід для відвертої розмови з компетентним і вибагливим читачем. Читачем, який знається на справі, а не дилетантом і фантазером.

У нас тепер не бракує і "критиків". Як правило, "критики" – критикани-галасуни – це невдахи і заздрісники на ниві науки. Вони вважають, що ось це не так, і це не так… Такий "критик" – це невіглас-консультант, який все знає, але нічого не вміє. Він переконаний, що зробив би краще. Якби міг?

Дозволю собі дати маленьку пораду крикунам-галасунам, "знавцям" творчості Ю. Жатковича: замість аби "спростовувати" мою думку про нього як науковця і людину, нехай спростовують ФАКТИ, що містяться в документах, на основі яких я зробив ті чи інші висновки. Але для цього їм потрібно зробити зовсім "небагато": навчитися хоч трохи працювати з документами, вміти їх читати і розуміти. Зрештою, це цілком природна і закономірна реакція хворобливо амбітного маргінала, стократ помножена на "дремучую невежественность". Рівень "полеміки" таких "знавців" відповідає рівню їхнього інтелекту. Вони – "*славних прадідів великих правнуки погані*".

Ви дуже помиляєтеся, якщо думаєте, що все те, що вони пишуть, – йде від їхнього глибокого переконання. Якби ж то… Цим криком вони заробляють собі на харч, відробляють своє дармоїдство в науці. Східна мудрість гласить: "*Якби криком можна було б збудувати будинок, то один віслюк збудував би ціле місто*". Авжеж…

У "Додатку" – чотири праці Ю. Жатковича, які, на мою думку, репрезентують його як науковця і патріота своєї землі, а також “ Протест галицьких русинів", оскільки Ю. Жаткович був не тільки його співавтором, не тільки переклав його угорською і німецькою мовами і сприяв його розповсюдженню в Угорській Русі , але й йому було запропоновано, зі згоди І.Франка, поставити свій підпис під цим документом (Див. стор. 57-68).

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ЮРІЯ ЖАТКОВИЧА

1. Жаткович Ю. Начало Епископіи Мукачевской // Листок. – 1887. – № 7.

2. Жаткович Ю. Судьба славянской церкви после смерти архіепископа св. Мефодія // Листок. – 1887. – № 18.

3. Жаткович Ю. Історія протоархімандрії св. Архангела Михаила во Грушові // Magyar Sion. – Будапешт, 1888. – №№ 5, 6, 7. – (Угорською мовою).

4. Жаткович Ю. О разводе брака по причине чужеложества. Рассужденія протоиерея Іоанна Чурговича. Перевод с латынского // Листок. – 1888. – №№ 1-24.

5. Жаткович Ю. Епископ Василій // Листок. – 1888. – № 20.

6. Жаткович Ю. О католической автономіи и об ее сословіи // Листок. – 1888. – № 10.

7. Жаткович Ю. Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині // Крестный месяцеслов на 1890 г. – Унгвар, 1889.

8. Жаткович Ю. Нечто о епархіи греко-кат. Крижевацкой // Листок. – 1889. – № 20.

9. Жаткович Ю. Андрей Бачинский, епископ Мукачевскій 1772-1809 // Листок. – 1889. – № 6.

10. Жаткович Ю. Отношеніе некоторых епископов Крижевацких к епархіи Мукачевской // Листок. – 1890. – №№ 3-5.

11. Жаткович Ю. Іосиф де-Камелис, епископ Мукачевскій // Листок, 1890. – №№ 6, 8.

12. Жаткович Ю. Василій Тарасович, епископ Мукачевскій // Листок. – 1890. – №№ 11, 12.

13. Жаткович Ю. Илия Гранилович, епископ греко-католической епархіи Крижевацкой // Листок, 1890. – № 14.

14. Жаткович Ю. Георгій Геннадій Бизанцій, епископ Мукачевскій // Листок. – 1890. – №№ 19-21.

15. Жаткович Ю. Русские єпархіи во Угорщині // Месяцеслов на 1891 г. – Унгвар, 1890.

16. Жаткович Ю. Михаіл Мануіл Ольшавскій, епископ Мукачевскій // Листок. – 1891. – №№ 1-6.

17. Жаткович Ю. Іоанн Пастелій, епископ Мукачевскій 1875-1891 // Листок. –1891. – № 7.

18. Жаткович Ю. Василій Попович, епископ Мукачевскій 1837-1864 // Листок. – 1891. – № 19.

19. Жаткович Ю. Князь Феодор Коріатович // Листок. – 1891. – № 12.

20. Жаткович Ю. Епископы Мараморошскіе // Листок. – 1891. – №№ 14-22.

21. Жаткович Ю. Іосиф Шумлянскій, епископ Львовскій 1668-1708. // Листок. – 1891. – № 6.

22. Жаткович Ю. Варлаам Шептицкій, епископ Львовскій 1710-1715. // Листок. – 1891. – № 11.

23. Жаткович Ю. Афанасій Шептицкій, епископ Львовскій 1715-1746 // Листок. – 1891. – № 14.

24. Жаткович Ю. Антоній Ангелович, митрополит Галицкій 1808-1814 // Листок. – 1891. – № 21.

25. Жаткович Ю. Лев Шептицкій, епископ Львовскій 1747-1779 // Листок. –1891. – № 16.

26. Жаткович Ю. Іоанн Валье, епископ Пряшевскій // Листок. – 1891. – № 20.

27. Жаткович Ю. Краткая исторія єпархіи Крижевацкой // Листок. – 1892. – №№ 5-7.

28. Жаткович Ю. Юлій Дрогобецкій, епископ Крижевацкій // Листок. – 1891. – № 24.

29. Жаткович Ю. Іосиф де-Камелис, епископ Мукачевскій // Месяцеслов на 1893 г. – Унгвар, 1892.

30. Жаткович Ю. Юлій Дрогобецкій, епископ Крижевацкій // Месяцеслов на 1893 г. – Ужгород, 1892. – С. 100.

31. Жаткович Ю. Письмо в редакцію из Бережавского комитата // Листок. – 1892. – № 16.

32. Жаткович Ю. К которому епископу должна принадлежати Будапештянская гр. кат. Парохія? // Восток. – 1892.

33. Жаткович Ю. Михаіл Мануіл Ольшавскій, епископ Мукачевскій апостольскій викарій // Месяцеслов на 1894 г. – Унгвар, 1893.

34. Жаткович Ю. Тысящ лет // Месяцеслов на 1897 г. – Унгвар, 1896.

35. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. 2.

36. Жаткович Ю. Іоанн Брадач, епископ Мукачевскій // Месяцеслов на 1898 г. – Унгвар, 1897.

37. Жаткович Ю. Алексій Повчій, епископ Мукачевскій // Подкарпатскій календар на 1899 г. – Унгвар, 1898.

38. Жаткович Ю. Угорські русини а ювілейний рік 1898 // Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники. – Львів, 1898.

39. Жаткович Ю. Русскіе спеванки из Стройни // Наука. – 1899. – № 7.

40. Жаткович Ю. Спеванки // Наука. – Будапешт. – 1899. – № 11.

41. Жаткович Ю. Григорій Таркович // Месяцеслов на 1902 г. – Унгвар, 1901.

42. Жаткович Ю. Воеводство Крайнянское // Месяцеслов на 1903 г. – Унгвар, 1902.

43. Жаткович Ю. Василій Тарасович и князь Франциск Раковцій // Месяцеслов на 1904 г. – Унгвар, 1903.

44. Жаткович Ю. Історія монастиря Грушевского // Месяцеслов на 1906 г. – Унгвар, 1905.

45. Жаткович Ю. Рукоположеніе в епископи Георгія Гавріила Блажавского // Месяцеслов на 1906 г. – Унгвар, 1905.

46. Жаткович Ю. Нарис історії Грушевського монастиря на Угорській Руси. – Наук. зб., присвячений М. Грушевському. – Львів, 1906. – С. 155-157.

47. Жаткович Ю. Спионство в Мукачевской діоцезіи в 30-ых и 40-ых годах прошедшего столетія // Греко-католическое обозреніе. – 1908.

48. Жаткович Ю. О местопребываніи епископов Мукачевских // Месяцеслов на 1909 г. – Унгвар, 1908.

49. Жаткович Ю. Михаіл Лучкай // Месяцеслов на 1910 г. – Унгвар, 1909.

50. Жаткович Ю. Решеніе Сатмарского собора // Греко-католическое обозреніе. – 1910.

51. Жаткович Ю. Урбар села Келечин в Марамороши // Календарь. – 1911.

52. Жаткович Ю. Церковна унія Восточной церкви // Греко-католическое обозреніе. – 1914.

53. Жаткович Ю. Мадярскі переклади творів Івана Франка // Літ.Наук. зб.: Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменницької праці 1874-1914. – Львів, 1916.

54. Жаткович Ю. Рождественні звичаї на верховині // Газета "Русин". – Ужгород, 1920. – № 2.

55. Жаткович Ю. Корятовичі // Земледельський календар на 1922 р. – Унгвар, 1921.

56. Жаткович Ю. Календарь "Просвіта" на 1922 рок. – Ужгород, 1921; Русь. – Ужгород, 1923.

57. Жаткович Ю. Очерк историіи Грушевського монастыря // Земледельческий календарь на 1944 г. – Ужгород, 1943.

58. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских // Газета "Новини Закарпаття". – 1993, 27 травня; 3, 10, 24 червня; 8, 22, 29 липня; 5, 19, 26 серпня; 2, 16, 28 жовтня; 16, 25 листопада; 2 грудня. – Передм. О. Мазурка.

59. Жаткович Юрій. Листи Ю. Ю. Жатковича до В. М. Гнатюка // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 1995. – Вип. 3. – Передм. О. Мазурка.

60. Жаткович Юрій. Листи Ю. Жатковича до В. Гнатюка // Карпатський край. – Ужгород, 1995. – № 9-12; № 5-7. – Передм. О. Мазурка.

61. Жаткович Юрій. Лист до В. Гнатюка від 27 липня 1898 року // Карпатський край. – Ужгород, 1997. – № 1-5. – Передм. О. Мазурка.

62. Жаткович Юрій. Історія історіографії угорських русинів // Карпатський край. – Ужгород, 1999. – № 1-3. – Передм. О. Мазурка.

63. Жаткович Юрій. Нарис історії української літератури // Газета "Новини Закарпаття". – 2002, 2 березня. – Передм. О. Мазурка.

64. Жаткович Юрій. Листи до Володимира Гнатюка (1895-1914) // У кн.: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001.

65. Жаткович Юрій. Історія історіографії угорських русинів // У кн.: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001.

66. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских // У кн.: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001.

67. Жаткович Юрій. Монографія села Стройна // У кн.: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001.

68. Жаткович Юрій. Лист до Володимира Гнатюка від 27 липня 1898 року // У кн.: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001.

69. Жаткович Юрій. Угорські русини а ювілейний рік 1898 // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2002. – Вип. 14.

70. Жаткович Юрій. Мадярські переклади творів Івана Франка // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2002. – Вип. 14.

71. Жаткович Юрій. Автобіографія // Газета "Фест". – 2005, 13-19 жовтня. – Передм. О. Мазурка.

72. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских: Комплексне видання (До 150-річчя від дня народження вченого). Передм. О. Мазурка. – Ужгород, 2007.

73. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских // У кн.: Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских. Передм. О. Мазурка. – Ужгород, 2007. – С. 61-144.

74. Жаткович Юрій. Замітки етнографічні з Угорської Русі // У кн.: Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских. Передм. О. Мазурка. – Ужгород, 2007. – С. 145-186.

75. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских. Факсиміле рукопису // У кн.: Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских. Передм. О. Мазурка. – Ужгород, 2007. – С. 241-378.

76. Жаткович Юрій. Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 206-211.

77. Жаткович Юрій. Історія історіографії угорських русинів // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 212-231.

78. Жаткович Юрій. Очерк исторіи монастыря Грушевского на Угорской Руси // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 232-234.

79. Жаткович Юрій. Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Еґера // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 235-315.

80. Жаткович Юрій. Монографія села Стройна // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 324-337.

81. Жаткович Юрій. Князь Феодор Корьятович // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 338-339.

82. Жаткович Юрій. Юрій Венелін // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 340-341.

83. Жаткович Юрій. Короткий нарис історії малоруської літератури // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 342-346.

84. Жаткович Юрій. Угорські русини а ювілейний рік 1898 // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 347-348.

85. Жаткович Юрій. Мадярські переклади творів Івана Франка // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 349-350.

86. Жаткович Юрій. Листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка (1895-1914) // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 351-421.

87. Жаткович Юрій. Біографія // У кн.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 422-426.

88. Zsatkovics Kálmán. Eger befoljása és hatásának kiküszöbölése // Századok. – Budapest, 1884. – № 4, 5.

89. Zsatkovics Kálmán. Az Egri befoljás és az ellen vivott harc a munkácsi görög szertartású egyházmeque történelmében történelmi tanylmány // Századok. – Budapest, 1884. – (XVIII). – 680-696, 766-786, 839-877.

90. Zsatkovics Kálmán. A Munkács – Egyházmegyei görög szertartású papság anyagi és szellemi helyzete a XVIII-ik század végéig. Munkács. – Munkács, 1885. – № 1.

91. Zsatkovics Kálmán. Venelin Jurij // Századok. – Budapest, 1887. – C. 839 old.

92. Zsatkovics Kálmán. Nénány szó a munkácsi egyházmegye történelméröl. Ungvár, 1888. – 10 old.

93. Zsatkovics Kálmán. A Korjatovics féle alapitó oklevél // Kelet. – Ungvar, 1888. – 30 old.

94. Zsatkovics Kálmán. A Körtvélyesi apátsáq. // Magyar Sion. – 1888. – 5-7 old.

95. Zsatkovics Kálmán. Nénány szó a munkácsi egyházmegye történetéböl // Kelet. – Ungvár, 1889 – 10.

96. Zsatkovics Kálmán. Korjatovics bejövetele // Kelet. – Ungvár. – 1889. – 19 old.

97. Zsatkovics Kálmán. Rász Demeter. Egy kis törtémelmi visszaemlékézés // Kelet. – Ungvar, 1890. – 41 old.

98. Zsatkovics Kálmán. Magyarországi oroszok történetirásának története // Századok. – Budapest, 1890. – № 7-8. – 568-573, 644-660 old.

99. Zsatkovics Kálmán. A Stroinai Gör. Kat. parahia monográpiája // Kelet. – Ungvár, 1890. – 26-31 old.

100. Zsatkovics Kálmán. Dekamellis József, munkács egyházmegyei vikárius // Keresztes Naptár az 1893 évre. – Ungvár, 1892. – 96-100 old.

101. Zsatkovics Kálmán. Bradács János munkács egyházmegyei püspök // Szent Kereszt Naptár az 1895 évre. – Ungvár, 1894. – 98-100 old.

102. Zsatkovics Kálmán. Vázlatok a magyarországi oroszok életéböl // Budapesti Szemle. – Budapest, 1895. – № 4, 5.

103. Zsatkovics Kálmán. A második millenium Küszöbén // Századok. – Budapest, l896 – 80 old.

104. Zsatkovics Kálmán. A Fuló család oklevelei // Századok. – Budapest, 1896. – T. XXX. – 375-377 old.

105. Zsatkovics Kálmán. Eszrevételek Lehoczky T. Úr Kolonicsalapitvány Rákócziak korából cimü cikkére // Századok. – Budapest, 1896 – 80 old.

106. Zsatkovics Kálmán. Egy kis helyreigazitás // Szazadok. – Budapest, 1896. – T. XXX. – 73-75 old.

107. Zsatkovics Kálmán. Viszontválasz a Pór Antal úr válaszára // Századok. – Budapest, 1896. – T. XXX. – 375-377 old.

108. Zsatkovics Kálmán. Munkács egyházmegye történelme 1809-töl - 1816-ig. – Szent Kereszt Naptár az 1898 évre. – Ungvár, 1897. – 97-98 old.

109. Zsatkovics Kálmán. A korjatovicsok // Kelet. – Ungvár, 1900. (XIII). – 33-35 old.

110. Zsatkovics Kálmán. A korjatovicsok // Századok. – Budapest, 1910. LXXXIV – 509-517 old.

111. Zsatkovics Kálmán. A kis orosz irodalom történetének rövid vázlata // Kelet. –Ungvár, 1900.

112. Zsatkovics Kálmán. Malmos beregmegyei Község parasztgazdáinak monográfiája // Századok. – Budapest, 1900. – № 63.

113. Zsatkovics Kálmán. Malmos, Beregmegyei község parasztgazdáinak monografiája // Görög Kat. Hirlap. – Ungvár, 1905. – 10-12 old.

114. Zsatkovics Kálmán. A máramorosi görög Szertartású orosz egyház és vikárius történelme // Gör. Kat. Szemle. – Ungvár, 1909. – 41-45 old; és külön. – Ungvár, 1909. – 16, 35 old.

115. Zsatkovics Kálmán. Korjatovicsok // Gör. Kat. Szemle. – Ungvár, 1911. – 14-15 old.

116. Zsatkovics Kálmán. Váslatok a magyarországi oroszok életeből // У книзі: Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских. Упоряд. і передмова О. С. Мазурка. – Ужгород, 2007. – С. 187-240.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПРО ЮРІЯ ЖАТКОВИЧА

1. Бірчак Володимир. Літературні стремління Підкарпатської Руси. – Ужгород, 1937.

2. Воленскій Н. А. Георгий Жаткович (1855-1920) // Месяцослов на 1922 год. – Унгвар, 1921.

3. Гнатюк Володимир. Юрій Жаткович // Газета "Діло". – 1896, 25 листопада.

4. Гнатюк В. Два ювілеї // ЛНВ – Львів. 1904. – Т. XXVIII. Кн. XII.

5. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. – К. 1992. – Т. 2.

6. Данилюк Дмитро. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. – Ужгород, 1997.

7. Долинич Йосип. Невмирущий діяч у сузір'ї світочів нашого краю // Газета "Вісті Свалявщини". – 2005, 3 вересня.

8. Долинич Йосип. Цікаве дослідження про наш край // Газета "Вісті Свалявщини". – 2008, 24 травня.

9. Долинич Йосип. Нове, цікаве видання досить відомого вченого– нашого земляка. Газета «Вісті Свалявщини». – 2010, 25 грудня.

10. Жаткович Юрій. (Некролог) // Календарь на 1921 рік. – Ужгород, 1920.

11. Жаткович Ю.К. (Некролог) // Газета «Русин». – Ужгород, 1920. – №11.

12. Коломиец И. Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX в. – Томск, 1962. – Т. 2.

13. Кондратович М. Історія Подкарпатскої Руси для народа. – Ужгород, 1924.

14. Лелекач М. Подкарпатскоє письменство на початку XX века. – Унгвар (Ужгород), 1944.

15. Магочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994.

16. Мазурок О. С. З історії культурних взаємин Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XIX – на початку XX ст. // Культура і побут населення Українських Карпат. Матеріали республіканської наук. конф. – Ужгород, 1973. – С. 85-91.

17. Мазурок О. С., Зілгалов В. О. Листи як джерело для вивчення культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в епоху капіталізму // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези оповідей республіканської наради. Грудень, 1988. – Київ, 1988. – С. 146-148.

18. Мазурок О. С. Історія Закарпаття в епістолярній спадщині Ю. Ю. Жатковича // Тези народознавчої наук.-практ. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького. 26-27 жовтня 1990. – Мукачево, 1990. – С. 18-20.

19. Мазурок О. С. З історії написання та публікації "Заміток етнографічних з Угорської Русі" Ю. Жатковича // Тези III народознавчої наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша. 25-26 жовтня 1991 р. – Хуст, 1991. – С.34-36.

20. Мазурок Олег. Перші враження (До 125-ої річниці від дня народження Володимира Гнатюка) // Новини Закарпаття. – 1996, 11 травня.

21. Мазурок О. С. Історія родини Венеліних у листах Ю. Жатковича до В. Гнатюка // Ю. І. Гуца-Венелін. – Ужгород, 1992. – С. 147-152; Те ж саме: Ужгород, 2002.

22. Мазурок О. С. Роль наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у вивченні історії Закарпаття // CARPATICA-КАРПАТИКА. – Ужгород, 1992. – Вип. 1. – С. 106-134.

23. Мазурок О. С. Юрій Жаткович як історик та етнограф // CARPATICA-КАРПАТИКА. – Ужгород, 1993. – Вип. 2. – С. 176-186.

24. Мазурок О. С. Проблеми української мови у листуванні Ю. К. Жатковича з В. Гнатюком // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали наук.-практ. конф. (Ужгород, 5-6 травня 1992 р.). – Ужгород. 1993. – С. 216-221.

25. Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф Угорської Руси. // Український історик. – Рік XXX. – № 1– 4. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен. – 1993. – С. 142-156.

26. Мазурок О. С. Листи Ю. Ю. Жатковича до В. М. Гнатюка як джерело вивчення культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XIX – на початку XX ст. // CARPATICA-КАРПАТИКА. – Ужгород, 1995. – Вип. 3. – С. 123-159.

27. Мазурок О.С. "Я по убіжденію держу себе сыном мало-руського народа..." (Листи Ю. Жатковича до В. Гнатюка) // Карпатський край. – Ужгород, 1995. – № 9-12. – С. 27-41; 1996. – № 5-7. – С. 36-43.

28. Мазурок О. С. Юрій Жаткович про етнографічні кордони угорських русинів // Карпатський край. – Ужгород, 1997. – № 1-5. – С. 31-35.

29. Мазурок Олег. "Історія утро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана…" // Карпатський край. – Ужгород, 1999. – № 1-3. – С. 38-54.

30. Мазурок Олег. "Имію честь щиро поблагодарити Вас..." (Маловідомі документи про зв'язки Юрія Жатковича з Іваном Франком) // Новини Закарпаття. – 2000, 14 жовтня.

31. Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001. – 292 с.

32. Мазурок Олег. Зв'язки Юрія Жатковича з Іваном Франком // CARPATICA-КАРПАТИКА. – Ужгород, 2002. – Вип. 14. – С. 273-285.

33. Мазурок Олег. Палкий популяризатор вітчизняної літератури (Маловідома стаття Юрія Жатковича) // Газета "Новини Закарпаття". – 2002, 2 березня.

34. Мазурок Олег. Жаткович Юрій Юрійович // Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття. – Ужгород, 2007.

35. Мазурок О. Жаткович Юрій. Етнографическій очерк угро-русских. – Ужгород, 2007. – 392 с.: Передм. і упоряд. – С. 4-60.

36. Мазурок О. Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород, 2008. – 450 с.: Передм. і упоряд. – С. 4-187.

37. Мазурок О. "…Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано". – Ужгород, 2009. – 284 с.

38. Микитась В.Л. Зночі пробивалися – Ужгород, 1977.

39. Мустянович Е. Ю. Жаткович. Місяцеслов на 1906 год. – Унгвар, 1906. – С. 62-66.

40. Олашин М. В., Сліпецький О. С. Нова публікація джерел з історії Закарпаття // Наук. вісник Ужгород. ун–ту. Серія "Історія". – Ужгород, 2003. – Вип. 9.

41. Очерки истории исторической науки в СССР. – в 5 т. М., 1960. – т.2

42. Пекар Атанасій. Стосунки Володимира Гнатюка з закарпатським істориком о.Жатковичем.: Історія // Від Наук. т-ва ім. Шевченка до Українського університету. – Міжн. конф. – К., 1992.

43. Петров А. Л. Задачи карпаторусской историографии. – Прага, 1930.

44. Потушняк Федір. Закарпатська українська етнографія // В кн.: Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. – Ужгород, 2005.

45. Радянська енциклопедія історії України. К., 1970. – Т. 2.

46. Сабов Е. Із автобіографії Коломана Ю. Жатковича // Календар Просвіти – Собранія на 1927 год. – М.к Кіспорт, Па, 1926.

47. Стерчо Петро. Карпато-українська держава. – Торонто, 1965.

48. Сторінки з історії чесько-українських зв'язків (Листи Ф. Главачека до В. Гнатюка) // Радянське літературознавство. – К., 1971. – № 7.

49. Томашівський С. Рецензія на ст. Ю. Жатковича "Князь Федір Корятович" // ЗНТШ. – Львів, 1901. – Т. 40. – Кн. 2. – Бібліографія.

50. Удварі Іштван. Зберька джерел про студії русинського писемства. III. Гіадор Стрипський, народописник, бібліограф, языкознатель, товмач. – Ніредьгаза, 2007.

51. Українська літературна енциклопедія. В 5 т. – К., 1988. – Т. 1.

52. Францев В. Обзор важнейших изучений Угорской Руси // Русский филологический вестник. – Варшава, 1901.

53. Хланта Іван. Унікальне дослідження Юрія Жатковича // Газета "Трибуна". – 2008, 30 серпня.

54. Штернберг Я. І. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову // Наук. зап. УжДУ. – Ужгород. 1957. – Т. XXV.

55. Штернберг Я. І. З історії українсько-угорських культурних зв'язків у другій половині XIX – на початку XX ст. // Тези доп. до XX щорічної наук. конф. УжДУ. – Серія історична. – Ужгород, 1966.

56. Штефан Августин. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1981. – Кн. 2.

57. Яворский Ю. А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. – Прага, 1928.

58. Ясько М. Г. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття // Наук. зап. УжДУ. – Українська мова і література. – Ужгород, 1958. Т. XXXIII.

59. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. – К., 1964.

60. Яцко П. О книге Сабо Ореста "Рутены" // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1926.

61. Pór Antal. Válasz Zsatkovics Kálmán helyregazítására // Századok. – Budapest. – 1896. – T. XXX. – 168-172 old.

62. Pór Antal. Végsö válaszom Zsatkovics Kálmán úrhoz // Századok. – Budapest. – 1896. – T. XXX. – 377-378 old.

63. Wertner Mór. A. koriatovicsokról // Századok. – Budapest. – 1900. – T. XXXIV. – C. 659-660.

ДОДАТОК

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ

НІСКОЛЬКО СЛОВ О РУССКИХ, ЖИВУЩИХ В УГОРЩИНІ

(Историческій очерк)[1]

Один великій мудрець поганскій *(тобто представник ісламу – О. М.)* то сказал, ож перва повинность есть чоловіка упознавати самого себе, – понеже тот, кто не упознает добрі себе, т. е. свои духовные и тілесные силы и наклонности, – не годен ни во чем преуспівати. Что сіе по правді так есть, о том убідитися может каждый из нас, – если посмотрит около себе. Но не токмо поединокій чоловік, но и цілый народ лиш так может преуспівати во всяком отношеніи, если упознает свои наклонности, свои силы, свои добродітели и свои пороки. Кромі сего, чтобы один народ преуспівати могол, нужно ему упознати еще и свою историю, т. е. знати, як и коли прійшли его предки на тоту землю, на которой он днесь живет, – як жили и что творили предки его на сей земли; – а, наконец, теперь ли лучше ведется ему, или лучше было туй предкам его?

О сих то ділах хощу я коротко поговорити, знаючи горазд, ож русскій чоловік любить слухати діла минувших родов и віков.

Знаеме, что коли мадьаре (угри) 889-го рока[2] по Христі прійшли из далекого востока и завоевали нинішнее угорское царство или краину, – во сей крайні различного языка и различной віри люде жили совсім так, як и теперь. Между сими народами найчисленнійшіми были славляне, которые жили по обоим берегам Тисы и по всей сіверной части нынішной Угорщины и исповідали віру Христову по обряду восточной церкви.

Мадьяре, завоевавшіе крайну, – понеже ни земледіліем, ни скотоводством не занималися, – токмо войнов – во покои оставили туй найденных народов, чтоб так было кому для них хліб робити.

Число туй найденных славлян, – которых восточная часть была предками нинішних русинов и, подобно прочим жителям Угорщины, сталася также кметъами мадьар, – от сего времени все убольшалося новыма пришельцами.

Уже и со мадьарами не мало русских прійшло было из сосідней Галичини, – но сих пришельцов мадьаре поселили на западную границу царства своего, чтоб хранили краину от нападенія німцев. Сіи русине скоро помішалися со сосідними иноплеменниками и понеже далеко жили от сродников своих, то

[1] Крестный месяцеслов на 1896 р. – Унгвар, 1889. – С. 68-76.
[2] Так в оригіналі. Насправді – 896 р. (*О. М.*).

утратили и язык и обряд свой.

Во время первых царей угорских так сами цари, як и князи угорскіи часто женилися у русских князей, и так со русскими княгинями снов не мало русских прійшло в Угорщину, которые туй не токмо землю, но разом и свободу доставали от царей. Но, понеже, и сіи русине поселялися далеко от сродников своих, – то скоро помішалися с иноплеменниками и утратили язык и обряд свой.

Из между первых угорских царей найбольше русских прійшло во Угорщину во время царя Коломана около 1104-го рока, коли сей цар взял был себі за жену Преславу, доньку Святополка, великого князя Кіевского. Коломан, пришедших со его невістою русских, поселил из части во Неоградском комитаті, из части же при Дунаю во Вышеграді, гді и монастир соорудил для них. Сіи русины за 400 годов подержали были свой язык и свой обряд и по царской милости совсім свободные были от всяких податей и роботы, – и токмо во палаті царской должны были служити як хранители дверей палаты.

От сего времені аж до 1360-го рока не прибольшалося число русских в Угорщині новими прішельцами, – но паче помішавшиеся с иноплеменниками уменшалося.

Но около 1360-го года не токмо приболшалося число русских, но разом и судьба туй живущих русинов поліпшалася и то по слідующей причині. Феодор Коріатович, князь подольскій, поссорился со стрыком своім Витолдом, великим князем литовським, и так принужден был оставити княжество свое, которое стрыко его завоевал.

Феодор на сіе замінял свое княжество со царем Угорщины Людовиком Великим, – который, як будущій разом и цар польский, доберался отбрати от Витолда княжество Феодора, за княжество Мукачевское и Маковицкое. По силі сей мінянки, князь Феодор со дружиною своею около 1360-го рока поселился во теперишней Берегской (столиці) вармеди, – соорудив город (кріпость) и монастырь Мукачевскій и был разом наджупаном (февишпаном) Берегской вармеди. Князь Феодор поселил дружину свою близ города Мукачевского и то на так названной крайні и наложил им, чтоб во время мирное ниякой должности не исполняли, но во время войны всі на оборону города Мукачевского спішили. Но не токмо дружині князя Феодора велося горошо за его живота, но и прочім туй живущим русским, понеже он не токмо не налагал на них новые повинности, – но и давні облегчал.

Помер князь Феодор около 1410-го року и понеже не оставил по себе сына, то его княжество перейшло на царя, который сіе снов вельможам мадьарским даровал.

До 1527 рока, коли у нас началися между усобные брани и то между царем и между седмоградскими (ердельскими) князями, русскіе наслаждалися свободою и тіми правами, которые князь Феодор даровал был им. Но во время сих между усобных браней, которіи держали 1711-го року, те паны, которіи владіли княжеством Мукачевским и Маковицким, мало по мало учинили всіх русских

кметями, понеже не боялися ни царя, ни седмоградского князя, знаючи, ож ни еден из сих не покарает их за неправду, понеже нужна есть ему помощь их.

По смерти князя Феодора майже за 350 роков не умножалося число русинов новыми пришельцами. Но коли польскіе паны почали переслідовати и мучити русских за віру, то сіи толпами перебігали во наш край и поселилися во непроходных до толі горах и сооружившіе там села, сталися кметями тіх панов, на земли которых поселилися. Если бысьме не читали из достовірных книг, то и не віровали бысьме, ож майже всі тоты села, которі на границях Марамороша, Берегской, Унгварской и Земплинской вармеди находятся, населенни суть русскими біглецами из Польши прежде 150 и 200 роками.

Судьба таже русских на Угорщині во давных віках различна была. Понеже тоты, которых мадьаре туй найшли, от начала кметями былы, а ті, которые посліже прійшли, свободу мали. Но ужо 300 годов, что всі русскіе уже еднако, т. е. кметі были до 1848 року, коли равно со прочими народами царства Угорского сталися свободными обладателями имущества своего.

Но хотяй русине, так як и волохы, товты (словаки), сербы и прочіи народы с большею частію мадьар кметы были, однакож по милости закона угорского каждый из них, кто заслужил, годен был не токмо свободу, но и нямешство *(дворянство)* достати, понеже по закону угорскому не на тото позерали, кто якого есть языка или віры, но то, ож як служит царю и отечеству. А что русскіе всегда вірно служили царю и отечеству явно в первых из того, что найславнійшіе и найученійшіе люде из мадьар прославляют до нині вірность русских, а во вторых то, ож премного таких русских фамилій, которые за вірну службу свою, свободу и нямешство достали от царя во давных віках. *(Підкреслено Ю. Жатковичем. – О. М.).*

Русине теперь живут во сіверо восточных комитатах Угорщины и то большинство обывателей составляют во Мараморошском, Угочанском, Берегском, Унгварском и Земплинском комитатах (вармедях); во комитатах же Шаришском, Спишском, Абай-Торнянском составляют меншую часть жителей. Кромі сего находятся еще русскіе, хотяй розсіяно, во комитатах Саболчском, Сукмарском и Крижовском. Число всіх русских во Угорщині по новійшому народочисленію доходит до 500 000 душ.

Русскіе, живущіи во Угорщині, по вірі и по происхожденію суть едины (равны), понеже всі суть восточного обряда христіане и происходят из славянского племени, но со взоров бесіды (выговора), обычаев, одіянія дуже разнствуют. Сему же разинствію причина есть то, что русскіе много слов, обычаев и одежды переняли от сосідных им народов, так, что, нпр., русина, живущего во сосідстві волохов или поляков, не токмо по одежді, но и по бесіді легко мож розпознаты от русина, живущего во сусідстві мадьаров или товтинов. Ученые люде от давна розділяют по сей причині русинов угорских по бесіді на "лишаков" и на "лемаков", по містопребыванію на "верховинцев" и на "долинян".

Не смотря на сіе разинствие, однакож суть добродітели и пороки, которые общіе суть всім русинам угорським. Общіе добродітели руських суть: набожность, гостепріемство, послушливость, почитаніе старших и властей; напротив же, общіе им пороки суть: бояжливость, легкомысленность, наклонность к веселіям. Но сіи общіе добродітели и пороки містом во большей, містом же в меншей силі находяться так, як нравы сосідных народов великое вліяние иміют на русских. Ож сіе воістину так есть, показует то, что между тіми русинами, которіи не сближаются с чужими народами, всі вышереченные добродітелі во полной силі находятся, напротив же, между русинами, которіи во сосідстві чужих народов живут, сіи добродітелі дуже ослабли, но пороки сосідов усилилися.

Коли я о добродітелях, общих всім русским говорю, не забываю, ож, нпр., набожность русских, особенно по границам и во сусідстві волохов живущих, и до десь еще втішна и с суевіріем (ворожками) соключенна есть, котрому обстоянію токмо істинно христіанское наставленіе и просвіщеніе может конець учинити. Подобно не забываю, что крадіж между русинами не только значит, як бы русскій чоловік наклонный был на ділі красти, – но он не держит за совістное діло ближнему, особенно со скотом своим, кривду и шкоду чинити. Сему злому обычаю паки токмо наставленіе может возпротивитися.

Многі обвиняют русских Угорщины во піянстві, – и сіе не без основанія, – понеже наш чоловік, як знаеме, ни крестити, ни погрібати, ни свадьбовати, ни хижу прикрыти, ни даже роботу більшу почати не годен без того, чтоб хоть 5-10 литров паленки не купил. Сей порок русских рождается и есть слідствіем одной, похвалы достойной добродітелі русского чоловіка: гостепріемства. Ко изкоренинію сей злобы неодмінно нужно, чтоб власты церковные и гражданскіе (світская) совокупными силами измагалися из едной части убідити (пересвідчити) (meggyőzni) народ о гибельных слідствіях сего злого обычая, а из другой части строго наблюдати при совершеніи угощеній по поводу крестин, похоронов или свадеб, за соблюденіем приличія христіанского.

Что же касается лінивства, в котором не мало обвиняют наш народ, о сем не будет ачей излишно обільніше говорити. Русскій чоловік не есть по натурі лінивый, токмо такое не любит робити, что на скоро не приносит ему госен. Ож сіе на ділі так есть, видиме из того, что русскій чоловік не любить таким промислом (ремеслом) или такою торгівлею заниматися, котра не у скорый час приносит госен. Друга причина, про котру русскій чоловік много часу тратит бездільно, есть то, что между русскими мало есть заводов (фабрик), мало предпринятій (válalat), где бы что то заробити могли. Тепер, если наш чоловік поорал и посіял землю, покопал, сіно изкосил, плоды собрал, – что 5-6 місяцей держит со значительными промежутками (időköz), – то вся робота его окончилася на целый год, а остальные 6-7 місяцей переводит во бездіяльности и токмо изживает чрез літо собранный гліб. Ож при сяких обстоятельствах назбераный хліб скоро изживется и уже от нового року большая часть куповати и то на віру

должна куповати хліб, и так себе во руки гищных лихоимцев передати, явное діло есть.

Смотря на сіе жалостное положеніе, найлучшее врачество было бы против лінивства и так разом против убожества русских, – если бы правительство или поодинокіе други народа постаралися чім больше заводов соорудити между русскими, – и так дати во руки русского чоловіка таку роботу, котора из едной части не отдаляла бы его далеко от дома своего, который он так тяжко оставляет, а с другой части дала бы ему скоро видіти госен из труда своего.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ

ІСТОРІЯ ІСТОРІОГРАФІЇ УГОРСЬКИХ РУСИНІВ

Серед шанувальників історії загальне незадоволення викликає той факт, що до сьогодні ще не написано узагальнену історію батьківщини в такій формі й у такому обсязі, як цього вимагає епоха і як це вже є в цивілізованих народів.

Це незадоволення є цілком вмотивованим, але його автори забувають, що написання узагальненої історії нашої батьківщини на рівні вимог сучасної епохи утруднює й не лише утруднює, але й робить неможливим той факт, що дотепер ще не зібрано весь матеріал, з якого можна звести будову узагальненої історії, що базувалася б на міцному науковому фундаменті.

В усіх матеріалах, природно, домінуюче місце посідає прагматична історія різних народів, які проживають на землі нашої батьківщини.

На запитання, чи написано вже історію угро-русів, яка відповідала би вимогам сучасної історіографії, – відповідь може бути тільки негативною, хоча й є чимало праць, які стосуються ex professo[1] історії угро-русів.

Як я вже згадував, історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано; вважаю цілком природним, що кожен шанувальник історії повинен бажати, щоб знайшлася така людина, котра б на належному професійному рівні написала історію угро-русів з погляду загальної історії нашої батьківщини, враховуючи, звичайно, особливості історії угро-русів. Історію якого-небудь народу або інституції може бути написано в належній формі і з відповідним змістом лише в тому випадку, якщо, по-перше, добре знаємо праці істориків, які займались історією цього народу, або інституції, і по-друге, маємо змогу належним чином оцінити ці праці й використати їх.

Ці рядки покликані хоча б частково полегшити працю майбутньому історикові при написанні історії угро-русів у потрібному напрямі й відповідному обсязі. Хоч угро-руси цієї батьківщини і становлять меншість, до того ж вони відстають як матеріально, так і духовно, все ж таки вони можуть пишатися тією кількістю осіб, яка займається історією, і яких, я впевнений, немає в багатьох великих і цивілізованих народів.

Історіографія угро-русів бере свій початок у XVII столітті, в середині якого Андрелла зробив записи, що стосуються угро-русів. Про Андреллу, крім його імені, знаємо лише те, що він був уніатським священиком Мукачівської єпархії; його прізвище веде нас в Березку жупу в район "Краины", де це прізвище розповсюджене й донині.

У зв'язку з тим, що я не мав змоги, хоч і прагнув цього, прочитати працю

[1] Тобто: безпосередньо (*лат.*).

Андрелли, яка зберігається в архіві Ужгородського єпископства, не можу подати вичерпні відомості про неї. Проте з виписок і конспектів Дулішковича, який читав цю працю, можу зробити висновок, що Андрелла не писав систематичної історії, а лише робив записи різних даних, які стосуються історії угро-русів і особливо їхньої церкви, зокрема, докладно описав становище Мукачівського єпископства в його час.

Із цих матеріалів та їхньої характеристики можна судити про наукову цінність праці Андрелли, яка стосується історії угро-русів; її цінність полягає в тому, що вказана праця є джерелом з історії церковних відносин угро-русів, особливо у XVII столітті. Оскільки всередині цього століття, а точніше – 1646 року, було прийнято унію, яку випередила вже тоді трагічна доля Тарасовича та діяльність Партинського єпископа, характерна значними суперечностями, то стане зрозумілим: при написанні історії цього періоду, свідком якого був Андрелла, його праця просто необхідна.

Як уже було сказано вище, про особу Андрелли знаємо дуже мало, але праця його досить ґрунтовна. У порівнянні зі своїми сучасниками він здобув значно більш ґрунтовну і кваліфіковану освіту: не тільки закінчив середню школу, але й слухав філософію і теологію в якомусь католицькому вищому навчальному закладі, найімовірніше в місті Надь-Сомбат.

Друга праця, присвячена історії угро-русів, також рукопис, який зберігається в архіві Ужгородського єпископства, – це твір Бабиловича під назвою "Historia Diocesana". На жаль, і цю працю мені не вдалося прочитати, але з відгуків про неї Дулішковича і Лучкая, а також із цитат із неї, які наводять указані автори, можна скласти досить чітке уявлення про її достоїнства й хиби.

Бабилович, справжнє ім'я якого Бабіля Даніель, народився близько 1730 року в сім'ї священика в комітаті Берег, село Ракошино. Будучи здібним юнаком, він закінчив спочатку Ужгородську гімназію, потім історико-філологічний факультет у місті Дьєр, де здобув учений ступінь, а також теологічний факультет у Надь-Сомбат. Після закінчення навчання спочатку працював священиком у Виноградові, комітат Угоча, а з 1761 року – священиком у селі Росвигово, комітат Берег. З 1766 до 1772 року він викладав етику в Мукачівській духовній семінарії, яку заснував разом з Мануїлом Ольшавським. Андрій Бачинський, котрий був 1772 року єпископом, одразу ж забрав до себе Бабиловича як отця-сповідника, і він займав цю посаду протягом 23 років – аж до 1795 року, тобто до року його смерті.

Вищезгадана праця, яка хоч і здається історією Мукачівського єпископства, насправді ж стосується опису минулої історії угро-русів, збірником матеріалів про них. Це й не дивно, оскільки в розпорядженні автора були документи архіву єпископства, а також бібліотеки ліквідованої Ужгородської єзуїтської семінарії.

Якщо до цього додати чудові здібності автора та його високу освіченість, то можна легко уявити, що ця праця з огляду на другу половину XVIII століття,

часу, коли протиріччя між Угорським єпископом і Мукачівським апостольським вікарієм досягли апогею, і еґерці програли, – є джерелом вищого ґатунку. Проте той, хто читає твір Бабиловича, повинен з обережністю поставитися до тієї його частини, яка стосується апостольських вікаріїв Мануїла Ольшавського та Івана Брадача, і ось через які обставини. Мануїл Ольшавський, апостольський вікарій (1743-1767), ігноруючи кращих представників єпископства, послав до Віденського двору для представлення інтересів духовенства комітату свого племінника, Івана Брадача, чим забезпечив йому правову наступність після себе. Цим вчинком Ольшавський розчарував багатьох відомих людей комітату. До них належав і Бабилович, якого боляче зачепило те, що наступником Ольшавського став Брадач, на думку сучасників, людина невисоких здібностей і освіченості.

І ось це причина того, що у своїй праці Бабилович характеризує цих двох мужів чорними фарбами і з великою суб'єктивністю. Проте це не дає підстав стверджувати, як це робить Дулішкович, нібито Бабилович спеціально написав свою працю, щоб мати змогу вихлюпнути свою ненависть до Ольшавського і Брадача. Для такої мети не було потреби писати цілі рулони, оскільки для висловлення цієї ненависті в той час широко використовувалися листівки. Що ж стосується взагалі використання праці Бабиловича, то, на думку Лучкая, вона дуже важко читається: потрібно прочитати декілька сторінок, щоб, нарешті, зрозуміти думку автора про те або інше питання.

Хронологічно першим твором, який вийшов з друку і торкався історії угро-русів, були короткі роздуми Антала Дейчі "Про угро-русів" (Кошице, 1797), присвячені Андрію Бачинському, руському єпископу. Дейчі також посідає помітне місце і в угорській літературі, а тому про його особу та діяльність немає потреби говорити тут докладно. Згідно з існуючою версією, Дейчі написав свою працю під враженням освячення Повчанського храму, де він побачив угро-русів, які зібралися на це свято. Під впливом побаченого у нього виникли такі запитання: 1. Звідки походять угро-руси? 2. Коли вони прийшли в Угорщину? 3. Хто заснував Мукачівське єпископство?

На нашу думку, історію угро-русів тільки тоді й тільки за такої умови буде написано на належному рівні, коли одержимо переконливі відповіді на такі п'ять запитань:

1. Чи є угро-руси автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди?

2. Коли і з яких причин Федір Корятович переселився в Угорщину, яку роль він тут відіграв, якими були його сімейні відносини і, нарешті, як довго займав тут провідне місце?

3. В якому політичному становищі перебували тут угро-руси в період феодалізму?

4. Від кого й коли прийняли угро-руси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри?

5. Коли і ким засновано Мукачівське єпископство?

Із цих п'яти запитань Дейчі відповів лише на два, а саме: на перше і на п'яте, оскільки поставлені ним перше і друге запитання об'єднуються в одне. Назва книги засвідчує, що автор поставив перед собою дуже скромне завдання й не мав на меті докладно розглядати прагматичну історію угро-русів. Що ж стосується питання, чи виконав автор поставлене перед собою скромне завдання, то відповідь може бути в цілому позитивною, оскільки він дав досить вичерпну відповідь, хоч і таку, що не цілком нас задовольняє. На перше й паралельно з ним друге запитання автор відповідає, що одна частина русів переселилася сюди з Аттілою, друга – з Арпадом, а третя – за окремих королів династії Арпада. Руси, які прийшли з Аттілою, на думку Дейчі, поселилися вздовж Дунаю і ріки Темеш, а ті, які прийшли з Алмошем і Арпадом, заселили територію від Тиси до Молдавії та вздовж кордонів Трансільванії і Валахії; руси ж, які переселилися за королів династії Арпада, осіли на кордонах північних комітатів. На третє і п'яте запитання Дейчі відповідає, що Мукачівське єпископство було засновано 1360 року, однак про те, ким і як, для уніатів або ж схизматиків, – про це не згадує жодним словом. А причина цього мовчання криється в тому, що автор не має жодного уявлення про Корятовича та його роль в історії угро-русів. Це доказ того, що його праця – дилетантський твір, без якого можна легко обійтися при написанні історії угро-русів.

Разом з тим вважаю за необхідне звернути увагу на два моменти щодо цієї малоцікавої та невеликої за обсягом (шість друкованих аркушів) праці Дейчі. Перший момент полягає в тому, що X та XI розділи містять матеріали, підкріплені документами про підтримку унії, щоб цим, згідно з власною заявою автора, з одного боку, поганьбити деїстів і натуралістів, а з другого – переконати тих, хто безпідставно виявляє вороже ставлення до унії. Другим цікавим моментом у праці Дейчі є те, що в IV і V розділах він прагне довести, що, з одного боку, давні угорці були представниками слов'янської культури, а з другого – що аж до епохи короля Калмана угорська церква була церквою грецького обряду. Ця остання точка зору Дейчі досі поділяється багатьма дослідниками, які знають історію нашої батьківщини часів перших Арпадів не лише з хронік монахів латинського обряду.

Через два роки після опублікування праці Дейчі увагу тих, кого цікавить історія угро-русів, привернув твір "Brevis notittia fundationis Theodory Koriatovits Odim ducis de Muncacs, pro religiosis ruthenis ordinus saneti Basilii Magni in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCLX factae, exibens seriem episkoporum graeco-catholicorum Munkacsiensium, cum prsecipuis corundem aliorumkue illustrium Virorum Gestis, de variis ... protissimum concinnatam. Avthore r. p. Ioanissio Basilovitts, Ordinis Saneti Basilii Magni, in Venerabili Monasterio de Monte Csernek ad Munkacs, protohegumen".

1785 року трансільванський єпископ Ігнатій Баттяні видав книгу "Leges ecelesiasticae Regni Ungariae etc.", в якій, спираючись на грамоту Яноша Корвіна, видану в Мукачеві 1493 року, заявив, що Корятович ніколи не створював у Мукачеві жодних установ для ордену святого Василія. Висловлювання Баттяні змусило

Базиловича, главу обласного ордену Василія, написати працю, в якій він повинен був підтвердити факт достовірності створення Корятовичем згаданої установи, довести безпідставність заяви Баттяні й факт підробки грамоти Корвіна. Намір Базиловича й породив вищезгадану працю. Базилович, збираючи матеріал з даної проблеми протягом 14 років, природно, наштовхнувся на багато різних грамот та інших документів, які хоч і не стосувалися безпосередньо обраної ним теми, але були надзвичайно цінні з огляду на політику, релігію та історію угро-русів уже хоч би тим, що побачили світ. Таким чином, з праці, призначеної для захисту установи Корятовича, вийшов твір, присвячений історії угро-русів.

На запитання, чи досяг Базилович мети своєю працею, тобто чи відкинув сумніви стосовно достовірності установи Корятовича, відповідь може бути тільки негативною, оскільки не тільки найкращий дипломат часів Базиловича Швартнер, але й нинішні авторитетні дослідники дотримуються думки, що достовірність грамоти Корятовича не доведено настільки переконливо, щоб не викликати сумніву. Проте Базилович, описуючи історію угро-русів, здобув заслужену славу серед сучасників, зокрема серед тих, хто читав працю Дейчі. Вони називали Базиловича Геродотом угро-русів. Він здобув собі ім'я тим, що зібрав 125 грамот, які стосувалися минулого угро-русів.

А втім, щоб мати ширше уявлення про твір Базиловича, належить передусім знати його думку щодо тих п'яти пунктів, про які йшлося вище. Перед тим як охарактеризувати погляди Базиловича на ці пункти, хочу підкреслити: наскільки сумлінно ним був зібраний матеріал, настільки однобічно опрацьований, причому з великою мірою сумнівів з боку самого автора. Тому, віддаючи належне захисту Базиловичем достовірності установи Корятовича, його судження щодо окремих подій та осіб слід сприймати обережно. Однак, незважаючи на вказані помилки, Базилович, без сумніву, був оптимістом.

І все ж, гадаю, дуже перебільшують ті, хто вважає Базиловича базікою. Із п'яти вищеперелічених запитань перше розглядається ним двічі: на 74-75-й сторінках першого тому і на 1-6-й сторінках другого тому. Він доходить висновку, що ще задовго до приходу в Угорщину семи вождів руси проживали за Тисою і Дунаєм. На друге запитання праця Базиловича, природно, прагне дати дуже ґрунтовну і докладну відповідь, вона має 14 сторінок (1-14) першого тому і звучить так: Корятович, сім'я якого походить від Ceasarinus Columna, прибув в Угорщину 1339 року, помінявши Подільське помістя на Мукачівське та Маковицьке герцогство, і нащадки його управляли цим герцогством до 1458 року.

На думку Базиловича, Корятович був уніатом і заснував у Мукачеві жіночий уніатський монастир. Про дату й місце смерті Корятовича Базилович нічого конкретного не пише, проте з багатьох його заяв можна зробити висновок, що Корятович помер у Мукачеві після 1360 року. На третє запитання відповідь була така: до 1458 року угро-руси мали своє незалежне герцогство. Про розміри цього герцогства, його устрій, відносини в ньому не сказано ні слова, так само не підтверджено жодними документами всі ці міркування автора. Щодо четвертого

питання, то Базилович переконаний, що угро-руси прийняли християнство та його грецький напрям від братів Кирила і Мефодія 867 року, і що ця віра була панівною в Угорщині аж до XIII століття.

У Базиловича відсутній чіткий погляд на те, коли ж угро-руси відмовилися від унії. Так, в одному місці він стверджує, що руси відійшли від унії після 1050 року, але 1252 року знову прийняли її, а прийняття ними офіційно унії 1646 року було зумовлено тим, що натиск з боку трансільванських князів похитнув певною мірою віру серед окремих людей; водночас в іншому місці він доводить, що руси ніколи не полишали унії. Подібні хитання й непослідовність автора знаходимо й у відповіді на п'яте запитання. Якщо на початку роботи, посилаючись на свідчення Ассемана і Папельраха, він доводить, що Мукачівське охоронне єпископство існувало ще до приходу угорців, то всередині твору вже пише, що Мукачівське єпископство було засноване Уласло II.

Ознайомившись, таким чином, із поглядами Базиловича на п'ять питань, які мали би бути стрижнем угро-руської історії, залишилося сказати ще кілька слів про вплив цієї праці на сучасників та наступників, на її місце в історіографії угро-русів.

У самій же праці Базиловича знаходимо думки про неї таких чотирьох його сучасників, котрі з наукової і теоретичної точки зору були компетентними критиками. Першу думку про твір Базиловича як офіційна особа висловив Якоб Фердинанд Мюллер, викладач Надь-Вародської юридичної академії та окружний цензор, який дуже хвалить працю і возвеличує її автора. Другою офіційною особою, яка висловила свою думку про цю книгу, був Ігнатій Ґотціг, кошицький учитель і окружний прокурор. Ґотціг, хоч і віддає належне авторові книги, все ж таки, на відміну від Мюллера, обережніше оцінює її достоїнства. Що ж до стилю книги, то він, на думку рецензента, далекий від класичного.

Третім, хто значно професійніше оцінив книгу Базиловича, був Швартнер, який у праці "Introductio in rem Diplomaticam etc.", виданій 1802 року, заявив, що Базилович у своєму творі вів чесну дипломатичну боротьбу з Баттяні без найменшого наміру приписати собі перемогу. Заява Швартнера наштовхнула Базиловича на часткове видання другого тому своєї праці, який вийшов у світ 1804 року в Кошицях. Ця публікація містила велику колекцію документів, необхідних для розуміння останнього розділу першого тому, а саме: тих документів, які стосуються канонізації церковної області й заново канонізованого єпископства, а також денаціації духовної семінарії.

Якщо в першому томі Базилович прагнув на основі зовнішніх, формальних ознак довести достовірність установчої грамоти Корятовича і підробку грамоти Корвіна, то в другому томі, натхненний відгуком Швартнера, він намагається показати, вдаючись до внутрішньої критики грамоти Корятовича (її форми, палеографічних особливостей і т.д.), що вона є справжньою, а не сфальсифікованою.

Нарешті, про те, яку роль має відіграти праця Базиловича у справі напи-

сання фундаментальної історії угро-русів, краще, ніж Ґотціг, на мою думку, не сказав ніхто: "Pro tot in lucem proditis dicumentis, tibi historiarum cultores gratias referent. Dant materialia pro solidaribus aedificus. Faxit Deus ut exemplo suo quosdue in natione Ruthenica tam bene coli coepta, plures ad similia assententur"[1].

Відтоді минуло майже сорок років, аж поки побажання, висловлені Ґотцігом, не почали реалізовуватися: 1842 року М. Лучкай написав 4-томну працю під назвою "Historia Carpatica-Ruthenorum", рукопис якої зберігається в архіві Ужгородського єпископства.

Михайло Лучкай народився 19 листопада 1789 року у Великих Лучках Березького комітату, де його батько працював учителем співів. Справжнє прізвище батька було Поп, лише згодом історик узяв прізвище від назви рідного села. Середню освіту здібний юнак здобув в Ужгороді, а курс теології – у Відні. Після посвячення єпископ Гочі прийняв його у свій двір і призначив секретарем, а також обласним бібліотекарем та архіваріусом. Єпископ Гочі був тихою, задушевною людиною. Але в похилому віці він став настільки розумово і психічно немічним, що цілком довірив усі свої справи талановитому і освіченому секретареві, внаслідок чого, за свідченням сучасників, протягом 10 років – з 1817 до 1827 року Гочі залишався формальним Мукачівським єпископом, а справжнім керівником був фактично Лучкай.

Ця престижна і авторитетна посада викликала заздрість тих, хто оточував Лучкая. Більше того, можу сміливо сказати, – породила непримиренних ворогів. Унаслідок різних інтриг і нападок з боку противників 1827 року[2] він їде в Італію, в Лукку, щоб стати духовним пастирем російськомовних греко-католиків, поселених тут герцогом Карлом Бурбоном. Чотири роки, аж до смерті Гочі, Лучкай працював у Луцці, де здобув славу й довіру герцога: герцог нагородив його орденом святого Луки і до того ж став його особистим другом. Свідченням того, наскільки Лучкай збагатив і розширив свій кругозір, перебуваючи в Італії, є не одна сторінка вищеназваної його праці.

Ностальгія за батьківщиною повернула Лучкая до Ужгорода з надією, що чотирирічна відсутність і більш високе духовне становище змусять замовкнути його противників і дістати посаду в єпископстві, яку він заслуговував своєю освітою і працею. Його сподівання виправдалися лише частково, оскільки, будучи призначеним тодішнім дуже впливовим вікарієм Іваном Чурговичем на посаду духовного пастиря і окружного протоієрея, він, як і раніше, зазнавав утисків з боку своїх противників, яких ще більше дратував той факт, що ненависний їм Лучкай повернувся із Лукки з такими почестями і заслугами. Дії недругів змусили чутливу до несправедливості людину відійти від громадської діяльності і

[1] "Шанувальники історії будуть вдячні тобі за таку кількість опублікованих документів, ці матеріали дають підставу для ґрунтовніших досліджень. Нехай Бог дасть, аби за його прикладом усі так добре шанувалися в русинському народові в часи його становлення, аби більшість погоджувалася з подібним" (*лат.*).

[2] Насправді М. Лучкай виїхав до Італії 1829 року (*О. М.*).

цілковито присвятити себе науковій роботі. Першим результатом цієї діяльності був двотомник церковних бесід, який з'явився 1810 року й на даний час є настільною книгою в єпископстві. Друга праця з'явилася, 1830 року – "Gramatica Slavo-Ruthenica", яка є першорядною допоміжною книгою для розуміння святого письма слов'янською мовою.

Після появи цієї праці він взявся до написання уже згадуваного історичного твору, який яскраво засвідчує, з одного боку, його покликання як історика і зразкового та добросовісного трудівника, а з другого – створює живий образ характеру автора. Девіз першого тому його праці був: "Historia etiam si obscurae geutis addit clariori nationi"[1], він ще є значною мірою проблематичним, хоч у передмові вже відчувається певне вагання, адже автор зазначає, що не варто писати передмову, оскільки її ніхто не читає. Якщо в девізі першого тому та його передмові ми бачимо людину, котра мало цікавиться думкою світу, то з короткої передмови другого тому дізнаємося про те, як його супротивники розповсюджували необ'єктивні оцінки щодо його книги, яка на той час ще не вийшла і про яку вони ще нічого не знали.

Щоб не обтяжувати себе справедливою критикою своїх противників на початку роботи над цим великим твором, Лучкай знайшов вихід у словах Благовісника: "Nemo propheta in Patria sua"[2], після чого для третього тому його девізом стали такі рядки: "Si vis laudari, si vis propheta linguae lares proprius alibi fige seaem, – tota patet talibus inopi, gucungue meabis Paurep in exibi nullibi, ubique domi"[3].

Паралельно з тим, як просувалася вперед його праця, прогресувала і його давня хвороба – хвороба легенів. Тому, відчуваючи близький кінець, він прагнув примиритися зі своєю долею і, як правдива людина та священик, хотів бути стриманим і простити своїх противників. Ось чому девізом четвертого тому стали такі рядки: "Nobile vincendi genus est patientia omni... etc"[4].

Разом з тим, аналізуючи прожите, він вважає за потрібне звернутися до великого епіграміста Мартіаліса, чиї слова також написав на титульній сторінці: "Bella vel in odiis aut Marte geruntur apero"[5].

Тілесні хвороби, душевна втома, постійні переживання й образи звели 1853 року[6] в могилу людину, якій ще не виповнилося й 54 роки і яка не встигла передати читачам свою працю, над якою трудилася багато років з такою енергією і самовідданістю. Він пішов без надії, що його праця побачить світ після його смерті й поверне йому добре ім'я, надії, яка могла би прикрасити останні

---

[1] "Історія навіть невідомого племені проливає світло на більш відомий народ" (*лат.*).

[2] "Немає пророка у своїй вітчизні" (*лат.*).

[3] "Якщо хочеш, щоб тебе хвалили, якщо хочеш бути пророком, ближче посели лари (добрі духи – *О. М.*) до мови, вона показує на нестачу таких ларів, бо куди б ти не пішов, скрізь будеш бідним у вигнанні, а дома ніде" (*лат.*).

[4] "Відомий спосіб перемагати – терпіння…" (*лат.*).

[5] "Війни ведуть або з ненависті, або під час бою у відкритому полі" (*лат.*).

[6] М. Лучкай помер 1843 року (*О. М.*).

хвилини його життя.

Лучкай був послідовником Базиловича і сумлінно використав у своєму творі зібрані ним документи. Але він значно перевершив Базиловича в об'єктивності та критичній обробці джерел, тому його праця може заслужено дістати знак прагматики. Без сумніву, ця відмінна праця може бути зразком для кожного історика. Вона виділяється, зокрема, й тим, що Базилович збирав дані про окремі події й на їхній основі робив однобічні висновки про події та осіб, які брали в них участь. Базилович спиняється на зовнішньому боці подій, а Лучкай показував їхню серцевину. Проте, поряд із цими позитивними рисами праця Лучкая не позбавлена численних формальних помилок, які можна, очевидно, пояснити епохою, в якій створювалася ця праця, хоч, на нашу думку, все ж таки це недопустимо у творі такого характеру.

Перша помилка полягає в тому, що у праці є багато розділів, які не мають жодного стосунку або ж мають дуже незначний стосунок до історії угро-русів Угорської держави. Так, наприклад, весь перший том присвячений дискусії про те, що нібито всі цивілізовані народи стародавнього світу – слов'янського походження, що давні поселенці Паннонії – ґоти, даки, кабари, хозари та інші є предками угро-русів. Цим Лучкай допустив серйозну помилку, за яку він особисто неодноразово критикував праці Іштвана Хорвата, погляди і твори якого, до речі, не в останню чергу сприяли появі й твору Лучкая. Подібні помилки властиві й другому тому: в одному розділі автор розмірковує над питанням про походження циган, а в іншому аж надто докладно і розлого – про релігійні відносини та літературу волохів.

Наступною і досить суттєвою помилкою праці Лучкая є та, що він нерідко сам собі суперечить у принципових, головних питаннях, власне, там, де читачі хотіли б мати чітку і недвозначну думку автора. Вважаю за необхідне підкреслити, що в першому томі своєї праці Лучкай докладає всіх зусиль, щоб висміяти патріотизм Іштвана Хорвата, який в усіх древніх народах вбачав предків угорців. Про це у Лучкая йдеться на 124-й сторінці першого тому, де він, насміхаючись над подібною думкою Іштвана Хорвата, зазначає: шкода, мовляв, що Наполеон I народився так пізно, бо якби народився раніше, то мав би щастя бути приписаним Іштваном Хорватом до угорців.

Ми краще б зрозуміли історію, якби ознайомилися з поглядами Лучкая на етимологію, зокрема там, де він пише, що давні угорці були представниками слов'янської культури, оскільки на своїй прабатьківщині вони межували з хозарами. Згідно з твердженнями Лучкая, угорці запозичили у слов'ян форму правління, державні інститути та імена князів. На основі етимології Лучкая, не тільки терміни *надорішпан, пристольд* та ін. є слов'янськими, але й імена Альмош, Золтан, Вайк, Лебедіас мають значення лише у слов'янській мові.

Спираючись на праці Костянтина Багрянородного, Нестора та арабських письменників, Лучкай дотримується думки, що угорці входили в сучасну Угорщину двома потоками. Він вважає, що ще 737 року угорці проживали в ра-

йоні рік Кума і Терек. Зокрема ті угорці, які проживали в районі ріки Кума, яких стародавні історики називали білими, або світлими угорцями, звільняючись з-під арабського гніту, 739 року покинули свою прабатьківщину і, рухаючись на захід, зайняли землі слов'ян і волохів, а світлі угри, або сейкели, осіли в Трансільванії.

Тим часом угри, які проживали в районі ріки Терек і яких Нестор називає чорними уграми, витіснені печенігами, покинули землі мазурів та узів лише через 150 років. Вони дійшли до Києва і напали на нього. Світлі угри, піддані київського князя, прийшли йому на допомогу, будучи вірними своєму обов'язку. Але вони одночасно допомогли й своїм кровним братам завоювати Паннонію. На основі цих даних Лучкай заперечує спорідненість угорців із гунами та аварами й пише, що це казка, нібито сейкели є залишками гунів.

Після цих загальних положень, що містяться у праці Лучкая, подивимося, як він відповів на п'ять запитань. Стосовно часу і способу заселення угро-русами сучасних територій, Лучкай разом із Базиловичем підкреслюють: угро-руси – корінні жителі цієї батьківщини, число яких значно зросло внаслідок пізніших переселень. Таке твердження й породило тривалу полеміку з Бардошші, Сірмаї, Гаялі та Полашті, які дотримувалися протилежного погляду.

Лучкай вважає, що Корятович прийшов в Угорщину 1354 року. Про сім'ю Корятовича в нього немає єдиної думки, оскільки, посилаючись на установчу грамоту, в одному місці він зазначає, що Корятович залишив після себе нащадків, а вже у другому місці, подібно до Полашті, пише, що Корятович помер, не залишивши спадкоємців. Не зміг Лучкай назвати й точну дату та місце смерті Корятовича: в одному місці він пише, що Корятович помер на Поділлі 1365 року, а в другому – що помер у Мукачеві 1395 року.

На думку Лучкая, політичне становище угро-русів було таким: угорці, заставши їх тут, перетворили їх з іншими народностями на кріпаків, а руси (руські), поселені королями, а також ті, які прибули з Корятовичем, були королівськими слугами, тобто, згідно з угорською юрисдикцією, стали проміжним прошарком між нобілітатом і кріпаками.

Лучкай також вважає, що угро-руси стали християнами завдяки Кирилу й Мефодію і постійно жили у згоді з римською церквою. Утворення Мукачівського єпископства Лучкай приписує Корятовичу. На питання, якої обрядовості була стародавня угорська церква, Лучкай відповідає, що хоча святий Іштван розповсюдив християнство серед угорців за допомогою священиків латинського обряду, все ж таки більшість населення до приходу татар дотримувалася грецького обряду. Такими ж були, за винятком декількох, більшість монастирів.

Науковий авторитет праці Лучкая підсилюють і два додатки. Перший – "De Camelis Jozsef апостольський вікарій Diariuma"; другий – "Перше послання Івана Пастелія Praenotatioi". Можна сказати, що другий додаток – це стисла історія єпископства, й вона є добрим джерелом для виховання молодих священиків.

Перераховані нами вище основні риси й особливості праці Лучкая роблять її фактично першоджерелом історії угро-русів, а наступні історики, як побачимо згодом, писали свої твори під впливом Лучкая.

Третя праця, яка стосується історії угро-русів і яку було видано 1850 року, належить Каролю Мейсарошу під назвою: "Історія угорських русинів". У "Вступі" до першого тому автор обіцяє подати прагматичну історію угро-русів, але, як побачимо, лише обіцяє. Навряд чи знайдеться ще праця, яка б містила в собі такий синтез і таку безсторонність в історіографії, як ця, де не піддавалися б жвавому обговоренню питання, важливі для епохи.

Прочитавши працю Мейсароша, переконуємося в тому, що він не ставив собі за основну мету, хоч і говорив про це, описати історію угро-русів. Його мета – зібрати й систематизувати історичні дані про них і цим довести національні права угро-русів після Вілагоша, коли вони могли знайти широкий простір для свого самовизначення. Розглядаючи працю Мейсароша з цього погляду, можна легко пояснити багато його думок і міркувань, хоч вони практично не реалізовані в його роботі. Мейсарош народився в Дорогі. Оскільки він корінний угорець, але як і угро-руси – греко-католик, то деякі поставлені ним питання він розв'язує необ'єктивно і прагне нав'язати читачеві свою думку.

Сьогодні, через сорок років після появи цієї праці, читаючи дату та ім'я мецената, а ним був Адольф Добрянський, можемо легко пояснити причину цього суб'єктивізму у праці Мейсароша. Але в час появи цього твору більшість читачів сприймала суб'єктивне трактування подій як об'єктивну вимогу історіографії. Проте, незважаючи на ці моменти, твір Мейсароша як історичне дослідження заслуговує високої оцінки й поваги, оскільки його автор видав угорською мовою матеріали про угро-русів, зібрані Базиловичем і Лучкаєм. І хоч Мейсарош лише один раз цитує Лучкая, все ж таки більша частина його праці, особливо ж та, де йдеться про походження угро-русів і культуру давніх угорців, – це пряме запозичення із праці Лучкая.

На відміну від своїх попередників, які основну увагу в історії угро-русів приділяли релігійним відносинам, Мейсарош у своїй праці зосереджується на їх політичній історії. Але він лише повторює дані, зібрані Базиловичем і Лучкаєм, до того ж, коментуючи їх, він так їх розтягує, що ця частина книги подібна до маленької картини у великій рамі.

Вище я вже згадував, що праця Мейсароша не прагматично-об'єктивна історія, а швидше довідник. Ця моя теза підтверджується думкою самого Мейсароша, яка фактично пронизує всю його працю: латинська церква, будучи смертельним ворогом грецької церкви, відіграла негативну роль для унії й усього угро-руського народу як у релігійному, так і в політичному аспекті. Те, що ця теза Мейсароша є безпідставною, найкраще, на нашу думку, доводить такий факт: як відомо, до прийняття унії угро-руси та особливо їхні священики в матеріальному і духовному плані жили дуже бідно, а помітні позитивні зрушення в обох сферах почалися саме після прийняття унії.

Щодо походження угро-русів, то Мейсарош вважає, що вони – корінні жителі цієї батьківщини, кількість яких збільшилася за рахунок наступних поселень, найбільшим з яких був відомий прихід Корятовича, коли в Угорщину прибуло водночас сорок тисяч сімей. На думку Мейсароша, Корятович прибув сюди до 1360 року, одержавши спочатку від Лайоша Великого замок, побудований на Чернечій горі. Після цього 1360 року він привів сюди свій народ і того ж року придбав Мукачівський замок і титул герцога. Мейсарош дотримується думки, що Корятович був убитий 1365 року, не залишивши спадкоємців.

Характеризуючи політичне становище угро-русів, Мейсарош пише, що хоч вони ніколи не мали політичної ваги на цій батьківщині, але як прикордонні сили і комітатські кріпаки користувалися багатьма привілеями, найбільшим з яких був той, що вони мали право обирати свого воєводу, котрий самостійно управляв підлеглим йому населенням. Мейсарош вважає, що угро-руси перейняли богослужіння слов'янською мовою від Кирила й Мефодія. На думку Мейсароша, від римської церкви угро-руси відійшли за короля Калмана, оскільки 1112-й національний синод прийняв рішення викоренити грецький релігійний обряд. Утворення Мукачівського єпископства 1491 року Мейсарош приписує Уласло II.

Переглядаючи ще раз написані замітки й беручи до уваги той факт, що Мейсарош, натякаючи на реформи, використав свою працю для того, щоб якоюсь мірою поліпшити становище угро-русів, ми повинні сказати, що історику, який трудиться над історією угро-русів, необхідно використовувати працю Мейсароша дуже обережно, якщо він не хоче припуститися помилок, властивих цьому твору. Найдосконалішою і найціннішою частиною праці Мейсароша є "Додаток", в якому одна частина документів містить дуже цінні й важливі матеріали з історії угро-русів, а друга – матеріали з історії Березької "Крайны". Про Мейсароша як ще живу особу багато говорити немає потреби.

Проте зазначу, що оскільки дотепер праці Мейсароша писалися в дусі суб'єктивізму, то всі, хто знає їх, можуть із упевненістю очікувати: його нова праця "Монографія Унгварського комітату", яка тепер у видавництві, також не буде позбавлена цих недоліків.

Таким чином, той, хто розробляє історію угро-русів, може й не брати до уваги, не рахуючи документів, працю Мейсароша, якщо прагне знайти щось нове після Лучкая. Якщо ж історика цікавить погляд письменника на певні події, то, звичайно, він може прочитати твір Мейсароша.

Серед праць, в яких ідеться про історію угро-русів, перше місце, по-моєму, можна присудити твору Ігнація Германа Бідермана під назвою "Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte", перший том якої вийшов у світ в Інсбруку 1862 року, а другий – 1867 року. Правда, віддати йому першість не можемо доти, аж поки не з'явиться третій том, оскільки в перших двох відсутня, на нашу думку, найголовніша проблема – історія церкви і культури, тобто внутрішня історія.

З 1855 до 1861 року Бідерман викладав статистику і національну економіку частково в Пештському університеті, а частково в Кошицькій та Пожонській юридичних академіях. Серед наукових проблем його увагу привернула історія угро-русів. Бідерман вважає, що недостатнім є лише написати власне історію угро-русів, а тому він розподілив свою працю на три томи. У першому томі описується земля угро-русів, їхній фольклор, статистика. Все це робиться ґрунтовно і докладно на основі як офіційних документів, так і власного життєвого досвіду, отже, ці матеріали не викликають жодних претензій і можуть слугувати авторитетним джерелом для інших дослідників, які вивчають минуле й сучасне угро-русів.

У другому томі своєї праці Бідерман розглядає зовнішню історію угро-русів, а в третьому, як я вже згадував, він мав намір описати внутрішню історію угро-русів – церковну і культурну. До цього тому він хотів додати покажчик змісту всього твору, але, на жаль, це залишилося на папері, або ж лежить десь невиданим. Свідченням того, що Бідерман не жив серед угро-русів, а лише по сусідству з ними, хоч і здійснив до них кілька поїздок, є багато прикладів у першому томі його праці: руси (руські) тих околиць, які лежать поблизу Кошиць, описані ним докладніше, ніж березькі, угочанські й мараморські руси. Згідно з твердженням Бідермана, перші – найяскравіші представники угро-руського етносу.

Тридцять вісім сторінок "Вступу" другого тому дуже мало пов'язані з історією угро-русів, і вони краще підійшли б до першого тому. У розділі, присвяченому етнографії, автор, спираючись на широке коло різноманітних джерел, зробив спробу, з одного боку, довести, що великороси не є слов'янами, а становлять мішанину з татар, фінів і слов'ян, позбавлених слов'янських рис, а з другого – що справжні, чисті слов'яни – це малороси, від яких походять і угро-руси. З цієї тези стає цілком зрозумілим, що Бідерман заперечує спорідненість угро-русів із великоросами, яких, на думку Бідермана, малороси ненавидять як чужих.

Бідерман із самого початку з антипатією ставиться до угорців, а точніше – до панівного до 1848 року класу, оскільки вбачає в них, з одного боку, причину матеріальної та духовної відсталості угро-русів; не останню роль для такої позиції автора відіграли також гноблення і деспотизм самих угорців; з другого боку, він вважає, що всі привілеї, якими користувалися колись угро-руси, були надані їм королями, а в новий час – австрійським урядом. Автор прагне нав'язати читачеві довіру до цього уряду, заявляючи, що матеріальний і духовний розвиток угро-русів залежить від міцності Австрійської держави. Оскільки Бідерман є прихильником "Gesamtreich", що особливо чітко проявилося в його праці "Geschichte der osterreichischen Gesamstaats-Idee", то стане цілком зрозумілим, що його суб'єктивні погляди, висловлені ним в історії угро-русів, належить сприймати дуже обережно.

На думку Бідермана, угро-руси не є корінними жителями цієї батьківщини,

оскільки вони вперше прийшли сюди з Алмошем; згодом їх чисельність зросла у зв'язку з наступними їх переселеннями. Бідерман стверджує, що останні переселенці з'явилися тут у XVIII столітті: під тиском польської олігархії та внаслідок переслідування латинської церкви значна частина угро-русів переселилася з Галичини у північні райони Березького, Унгського та Земплинського комітатів.

Про Корятовича Бідерман повідомляє лише те, що він, відповідно до Брацлавської угоди, одержав 1354 року Мукачівське помістя; про родинні справи Корятовича, час його приходу сюди і рік смерті автор, очевидно, мав намір сказати у третьому томі.

Бідерман вважає, що угро-руси були вільними людьми, комітатськими селянами, королівськими дворецькими, мисливцями і користувалися цією свободою аж до поразки під Могачем. Після Могача, у той неспокійний час повстань, частина олігархії почала закріпачувати угро-русів, а урбаріум Марії-Терезії односторонньо і принизливо з боку землевласників закріпив усіх угро-русів. Бідерман не вірить, що тут існувало самостійне руське герцогство, хоч, як він зауважує, історія дев'яти сіл Березької "Крайни" вказує на це.

На запитання про те, коли руси (руські) хрестилися, коли заснували унію, коли і ким було засновано Мукачівське єпископство, ми би про це докладно дізналися тільки із третього тому; правда, відповідаючи на третє запитання, Бідерман пише, що руси (руські), які прийшли з Алмошем, були вже християнами і християнство грецького обряду прийняли ще на своїй прабатьківщині.

Як я вже згадував, для написання своєї праці Бідерман використав велику кількість різноманітних документів, про що докладно пише після передмови до першого тому: він опрацював 35 опублікованих джерел, 64 рукописні документи та 6 офіційних документів. З цього аналізу джерельної бази довідуємося, що він використав Дейчі, Базиловича і, природно, Лучкая, праці яких лягли в основу його твору. Крім того, прямо або опосередковано Бідерман брав матеріали з рукописів Мосляновича, Легоцького та Бачинського, які містять відомості з історії угро-русів. Це багатство і різноманітність джерельної бази цінне ось чим: у другому томі його праці виноски на деяких сторінках такі великі, що вони займають більшу частину тексту. Це дає змогу тим, хто вивчає історію угро-русів, брати з них надзвичайно важливі матеріали, не звертаючись до першоджерел, як це робив сам Бідерман.

Із сказаного вище, на мою думку, випливають два висновки. Перший висновок полягає в тому, що можна тільки щиро пошкодувати у зв'язку з відсутністю третього тому; другий полягає в тому, що Бідермана, як і Мейсароша, треба читати обережно, особливо там, де він пише про причини матеріальної та духовної відсталості угро-русів.

Серед оригінальних праць, присвячених історії угро-русів, є найновіша праця Івана Дулішковича "Исторические черты угро-русских", перший том якої з'явився в Ужгороді 1874 року, другий – 1875 року, і третій – 1877 року.

Дулішкович народився 1815 року в селі Голятин Мараморського комітату

в сім'ї священика і після закінчення середньої школи також став священиком. Після посвяти одержав жалування, але як обітник відмовився від нього. Більше того, він відмовився й від усяких службових посад, щоб присвятити себе творчій роботі. Приклад Дулішковича показує, що і провінційний священик, маючи сильну волю і величезну працездатність, може здобути собі літературні лаври. Хоч Дулішкович залишався до самої смерті сільським священиком, він зумів не тільки написати свою працю, але й, що трапляється у нас дуже рідко, видати її. Він помер 1883 року як березький святомиколаївський священик.

Про монографію Дулішковича скажу лише те, що це майже прямий переклад праць Лучкая, Мейсароша і Бідермана, оскільки зовнішню історію угро-русів він переписав слово в слово у Бідермана, а внутрішню – у Мейсароша та Лучкая. Те саме, що я сказав вище про перший том праці Лучкая, є й у Дулішковича в його першому томі; цей том, за винятком окремих моментів, розглядає питання, які мало стосуються історії угро-русів. Перший том праці Дулішковича присвячений головним чином загальній історії слов'ян, а тому може розглядатися як перша частина до історії будь-яких слов'ян.

Не поділяю тієї думки, нібито історію будь-якого народу пізнаємо тим краще, чим глибше посуваємося в дослідженні його минулого. Тому-то й метод, обраний Дулішковичем, не виправдовує себе. Наприклад, він обговорює деякі питання занадто докладно, хоч вони й не стосуються минулого народу, який він вивчає. До речі, Дулішкович повторює ту ж помилку, яку зробив Лучкай, прагнучи показати, що майже всі стародавні цивілізовані народи походять від слов'ян.

Найважливішою і найціннішою є перша частина другого тому праці Дулішковича, в якій ідеться про церковну історію угро-русів. І це тому, що ця частина цілковито базується на дуже цінних документах, використаних Лучкаєм, працю якого читали не всі. Те, що третій том містить виклад документів в оригіналі, є водночас його позитивною і негативною рисою. Позитивне полягає в тому, що цими документами можуть скористатися й ті, хто не володіє мовою праці Дулішковича, тобто російською. А недоліком є те, що величезний обсяг цих документів заважає значною мірою зрозуміти суть питання, яке розглядається.

Характерна особливість праці Дулішковича полягає в тому, що її автор має власний погляд на політичне становище угро-русів; на інші ж питання він відповідає у формі викладу поглядів своїх попередників. Що ж стосується проблеми унії, то тут він поділяє думку Мейсароша, особливо підкреслюючи той факт, що угро-руси досить рано порвали з унією і з великими труднощами прийняли її знову. Заслуга Дулішковича полягає в тому, що він використав багато невідомих досі документів архіву Ужгородського єпископства, але, не будучи професійним істориком, опрацював їх не найкращим чином.

З п'яти згаданих мною вище питань Дулішкович дає самостійну і вичерпну відповідь лише на запитання, яке стосується автохтонності угро-русів, число

яких, як вважав дослідник, значно зросло внаслідок наступних переселень, останнє з яких було в минулому столітті.

На думку Дулішковича, Корятович прийшов в Угорщину 1338 чи 1339 року, і не з сорока тисячами сімей, а з досить численним супроводом, і тут, як неуніат, заснував Чернечий монастир і турбувався про неуніатських священиків. Дулішкович вірить, що Корятович був убитий 1365 або 1395 року на Поділлі, не залишивши наступників. На думку Дулішковича, угро-руси були не тільки вільними, але, подібно до кунів, язигів та саксонців, і членами автономії в рамках угорської Святої Корони. Якщо останні зберегли свої привілеї аж до 1848 року, то свободу русів (руських) через скупість та зажерливість деяких земельних магнатів, а також помісної олігархії, яка прагнула до влади, було частково втрачено ще в епоху повстань, а частково в епоху правління Марії-Терезії. Дулішкович вважає, що угро-руси прийняли християнство від Кирила й Мефодія або їхніх учнів, а унію залишили в часи Керулара, і лише в середині XVII століття знову повністю повернулися до неї.

Услід за Базиловичем, Лучкаєм та Мейсарошем Дулішкович висуває думку про те, що угорці до епохи Ендре II були віруючими східної церкви, але згодом під тиском відомого латинізуючого папи Інде III західна церква стала витісняти з цих місць східну церкву. Дулішкович вважає, що Федір Корятович заснував для неуніатського населення краю Мукачівський монастир і Мукачівське єпископство.

Крім цих питань, присвячених історії угро-русів, є ще чимало таких, які хоч і не написані на належному професійному рівні, але містять у собі настільки багато цінних і цікавих даних, що без них просто неможливо обійтися тому, хто працює над історією угро-русів. До них належать насамперед монографії комітатів і сіл, заселених русинами (руськими); далі йдуть зводи імен Мукачівського та Пряшівського єпископств, у яких є матеріали з історії церкви. Далі йдуть праці, присвячені загальній та регіональній історії церкви. Серед них виділяється праця Андрія Балудянського "Історія церкви", в окремій частині якої йдеться не тільки про минуле руської церкви, а й про історію угро-русів.

Нарешті, хочу зробити ще два незначні зауваження. Очевидно, багато хто, читаючи все, написане мною вище, скаже, що автор марно витрачає час і місце, аналізуючи те, як кожний окремий дослідник відповідав на п'ять спірних запитань. А я зробив це тому, що глибоко переконаний: на основі відповідей на ці п'ять запитань можна судити про результати копіткої праці того або іншого автора, вагомість і науковість його висновків. Суть другого мого зауваження полягає в тому, що історична роль угро-русів найглибше проявляється у церковній сфері, у зв'язку з чим при розробці їхньої історії завжди належить приділяти багато уваги церковним відносинам.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ

ОЧЕРК ІСТОРІИ МОНАСТЫРЯ ГРУШЕВСКОГО НА УГОРСКОЙ РУСИ

Во повиті Сиготском, комитата Мараморошского, на правом березі ріки Тисы, близ желізнянои станціи Довгополе (по-мадьярски: Hosszumező) лежит старинное село Грушево (по-мадьярски: Körtvéges), которое числить 1400 руских душ и около 20 фамилиі жидовских. На сівернум рубежи сего села межи тіннистима буками и дубами поднимается импозантный каменный крест, показующе ото місто, гді колись то процвитав первый монастыр чина св. Василія В. на Угорской Руси.

Ож кто и коли основал сей монастир, – не можно знати, но ож под час першого нападенія татар на Угорщину уже давно существовал, оттуду знаеме, бо по отшествіи татар иноки монастыря сего жаловалися у царя Белы IV (1235-1270), ож при нападеніи татар пропали всі их документы и храмоты.

От сего часа аж до времен царя Жигмонта (1386-1437) не маеме ніяку вістку про сей монастир, но из слідующих даных можно догадоватися, ож вслідствіи нападенія татар монастыр сей дуже подупал был. Рока бо 1391-го два Волошскіе бояре, Баліча и Драга, новыми маетками змагалися улучшити состояніе монастиря Грушевского, который служил духовным интересам не лиш Русинов, но и Волохов той стороны. Но сеи бояре не лиш матеріально желали подперти сей монастир, но и духовно, по чему лично явилися у Антонія, патріарха Константинограда, просяще его, обы он пріял во свою опіку, т. е. сделал Ставропигільным монастир Грушевский. Патріарх благосклонно пріял просьбу сих бояр и року 1391-го дне 14-го августа изданною храмотою не лиш пріял во свою опіку монастир Грушевский, но разом настоятелю сего монастиря подчинив всіх Русинов и Волохов, живущих во комитатах Марамороша, Угоча и во повітах Седмиградских, сумежных со сими комитатами. Сим чином настоятель монастиря Грушевского став протоархимандритом, который не лиш власть епископску иміл над подчиненным ему клиром и народом, но разом и доходы епископски получал от сего.

Протоархимандрит Грушевский ровно за одно столітіе управлял без перепонок подчиненным ему народом и пользовался доходами от него, – бо царь Владислав II (1490-1506) рока 1491-го дне 16-го января издает храмоту, по которой вірники комитата Угоча и Мараморош вкупно со протоархимандритом подчиняются власти епископа Мукачевского Иоанна и которому не лиш повиноватися, но доходы платити одолжаются.

Но протоархимандрит Грушевский Иларій, естественно, не готіл успокоитися в сем распоряженіи царя, – и за ото просив сего, обы потвердыв храмоту

патріарха Антонія и через ее подтвержденіе якбы изнес пережое свое распоряженіе. Царь на ділі потвердил храмоту патріарха Антонія, но на се епископ Мукачевскій возвал Иларія перед царский суд. Но понеже, по незнакомой нам причині Иоанн не появился на день, означеный для розправы перед царским судом, то Владислав рока 1498-го дне 29-го ноября приказав властям комитата Мараморош, обы боронили Иларія против притязаній, пока законным путем не будет решенный спор между ними.

Як был решен царем спор между протоархимандритом Грушевским и епископом Мукачевским – не знаеме точно, но догадуемеся, ож протоархимандрит упал при суде, понеже рока 1556-го епископ Мукачевский, Иларій, уже из монастиря Бычковского во Марамороши управлял вірниками своими и так безперечно, пользуется духовными и материальными преимуществами, прилежащими колись протоархимандриту Грушевскому.

Настоятели монастыря Грушевского не лише духовни свои преимущества были принуждены боронити, но и материальны интересы монастыря, особенно против жителей коронного міста Довгополя, которые непрестанно наездами, грабежами и убийствами нищили маеток монастырский, ож настоятели монастыря аж рока 1538-го через цілое столітіе майже кожного року жаловалися перед царем на жителей Довгополя.

Готя не мож точно опридiлити час, колы был разореный конечно монастырь Грушевский, – однако ж знаючи, ож принадлежащий ко нему добра уже рока 1668-го подаровал князь Седмоградский, Михаил Аппафій, капелану Хуста, Стефану Фратерові, – не ошибемся ачей же, если віриме, ож монастыр Грушевский рока 1657-го оти поляки разорили, котри преслідовали вертаючого ся из злопамятного полського похода Юрія II Раковція, князя Седмигородского (1648-1657).

По списку из рока 1756-го ко монастырю Грушевскому принадлежав один млин на два камени, 182 моргов поля и 357 моргов ліса и пасовиска, котри теперь суть во послушаніи царского фишкуша.

По отсутствіи писаных данных, не мож составити ни спис протоархимандритов Грушевских, ни опридiлити число иноков монастыря Грушевского. По аналогіи других монастырей мож догадоватися, ож число иноков монастыря Грушевского и во его разцвете не могло больше быти як 20 чловік, кромі прислуги. Из настоятелей же монастыря Грушевского всего лишь чотырьох знаеме по именю, а то: рока 1391-го Пахомія, рока 1458-го – Симеона, рока 1494-го Иларія, а рока 1498-го – Гелазія.

Монастыр Грушевский не лиш духовным центром был, яко місто пребыванія Архипастыря одной великои околіцы, но разом и просвітным, и то не лише для околицы подлежной власти протоархимандрита, но и для всей Угорской Руси и всіх Волохов Угорщины и Седмиграда, понеже во сем монастири уже рока 1643-го нагодилася друкарня, во которой, естественно, книги церковни друкувалися, но которы во історіи Волошской литературы на-

всегда изрядное місто заняли, як заходами и коштами князя Седмиградского Юрія I Раковція (1631-1638) во сей то друкарни была издана перва Волошска книжка и то: переклад Нового Завіта.

Титул протоархимандрита св. арх. Михаила от Грушова подается царем угорским достойникам церквы, и теперь титуларним архимандритом Грушевским состоит др. Франциск Палотай, прелат и каноник латинскои капитулы во Весприми.

От рока 1901-го при Кресті, поставленом на місті бывшыя церкви монастырскія св. арх. Михаила, по оприділенію папы Льва XIII еже рочно новембря 21 отпуст бывать, куди толпами соберается из окресности руский народ.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ

МОНОГРАФІЯ СЕЛА СТРОЙНА

Перш ніж розпочати загальний опис села, вважаємо за необхідне зауважити, що Стройна лише адміністративно одна одиниця, але, відповідно до земельної книги, складається з двох самостійних частин, а саме: зі Старої Стройни і Черники, які тільки 1889 року були адміністративно об'єднані під назвою Стройне. Нижче під назвою Стройна мова йтиме винятково про Стару Стройну.

Село розташоване у Свалявському районі Березького комітату, за чотири кілометри на схід від окружного центру Сваляви. Кордони села пролягають двома долинами, місцями настільки вузькими, що вздовж струмка ледве тісниться дорога. В одній із цих долин зі сходу на захід тече струмок Дусина, а в другій – з півночі на південь струмок Свалявка, які з'єднуються на північній околиці села. Таким чином, щонайбільше одна третина околиці села лежить у низовині, в той час як дві третини займають схили горбів, які окреслюють рівнину, землі на яких можна обробляти тільки вручну мотикою. Землі на цих стрімких схилах горбів ніколи не удобрювалися, у зв'язку з чим через кілька років ставали придатними лише на низькоякісний покіс. Вартість одного воза гною становить, як правило, 25 крайцарів, а транспортування враховуючи, що найбільш віддалені урочища знаходяться в півгодини ходи від села – 20 крайцарів. Південну окраїну села в усю її довжину охоплює, вкритий густими лісами гірський масив хат, який належить за правом спадковості графу Шенборну.

Сільськогосподарські угіддя села, згідно з кадастром, розподілялися таким чином:

Орні землі	464,16 кад. хольдів
Сади	193,36 кад. хольдів
Луки	553,74 кад. хольдів
Пасовища	294,80 кад. хольдів
Ліс	713,61 кад. хольдів
Непридатні землі	619,70 кад. хольдів
Всього	*2846,48 кад. хольдів*[1]

Розподіл приватної власності на землю такий:

від 7 кв. саж. (28 м^2)	до 1 хольда (0,432 га)	22 господарства
від 1 хольда	до 4 хольдів	36 господарств

[1] Так в оригіналі. Насправді має бути 2839,37 кад. хольдів (*О. М.*)

від 4 хольдів	до 8 хольдів	13 господарств
від 8 хольдів	до 12 хольдів	10 господарств
від 12 хольдів	до 16 хольдів	1 господарство
від 16 хольдів	до 20 хольдів	1 господарство
від 20 хольдів	до 50 хольдів	1 господарство
від 50 хольдів	до 100 хольдів	1 господарство

Крім того, є ще 23 спільні володіння на землю. 853 хольди належать до маєтку графа Шенборна, що становить майже одну четверту всієї околиці села.

Серед власників мають господарства від 7 кв. саж. до 4 хольдів 61 особа, від 4 хольдів до 20 – 44 особи. Орендарі панської землі становлять окрему групу власників, у володінні яких є:

Пасовища	109,00 кад. хольдів
Ліс	241,67 кад. хольдів
Оренда	262,01 кад. хольдів
Всього	*640,68 кад. хольдів*[1]

Одну третину володінь орендарів повністю звільнено від сплати податків через те, що земля вимивається водою, є багато ярів, а також через те що землі, розташовані на схилах гір, ще до розмежування, були непридатними для використання.

Оскільки у Стройні, окрім лісника наглядача з маєтку графа Шенборна, а також священика й учителя, більше інтелігенції не було, то можна з упевненістю сказати, що Стройна – справжнє селянське русинське село.

Ґрунт орної землі в межах села такий: ті землі, які лежать безпосередньо вздовж води, кожен рік під час весняних розливів добре покриваються намулом, а тому не потребують угноєння. Вони дають хороший урожай за умови, що влітку немає повені. Орні землі, розташовані біля підніжжя горбів, в'язкі, жовтоземні, дуже вологі, й тому в дощові роки на них практично нічого не родиться. Ґрунти розташованих тут земель рихлі, кам'янисті, а тому навіть у засушливий період врожай на них бідний.

Околиця села поділяється на дев'ять урочищ, кожне з яких має свою назву. Ці дільниці досить великі – займають одну восьму сільських угідь. Кадастрова класифікація цих дільниць така:

1.	Ріко – орні землі	– V кад. клас.
2.	Мартинові – орні землі	– V кад. клас.
	Мартинові – луки	– IV кад. клас.
3.	Шерша – луки	– IV кад. клас.
4.	Хурки – луки	– IV кад. клас.
5.	Під Кичером – луки	– IV кад. клас.

[1] Так в оригіналі. Насправді має бути 612,68 кад. хольдів (*О. М.*).

6.	Корнавні – луки	– IV кад. клас.
7.	Млинові – луки	– IV кад. клас.
8.	Гречище – орні землі	– IV-V кад. клас.
	У південній долині	
9.	Свалявка – орні землі	– V кад. клас.
10.	Свалявка – луки	– III-IV кад. клас.

Враховуючи вологість та кам'янистість ґрунту, а також беручи до уваги несприятливі кліматичні умови, цю класифікацію слід вважати завищеною і несправедливою. Наслідки цієї завищеної класифікації – тягар податків, які надмірно тиснуть на землевласника.

Сільський податок із землі	448 фор. 79 кр.
Податок із садиби і подоходний	661 фор. 40 кр.
Всього	*1110 фор. 19 кр.*

Недоїмки на кінець 1898 року становили 2464 фор. 75 кр. Ця сума не набагато скоротилася на кінець 1899 року.

Сільський додатковий податок 38,5% – 414 фор. 75 кр. У вищеназваній сумі 1110 фор. 19 кр. не враховуються. Таким чином, весь сільський податок становить 1524 фор. 75 кр.[1] Тут, природно, процент сільського додаткового податку всім видасться досить великим.

Чисельність населення Стройни – 834 особи, яке, окрім 11 єврейських сімей, чисто руське і греко-католицької віри. З 11 єврейських сімей – два корчмарі, два – лавочники, три – візники і троє – поденники. Крім останніх трьох, усі володіють землею, яку самі ж у переважній більшості обробляють. 834 душ становить 174 сім'ї, які проживають у 129 хатах; часто в одній хаті мешкає три, а то й чотири родини, ця обставина й пояснює вищезгаданий розподіл земельних володінь. Усі жителі й сьогодні розмовляють тільки русинською. Угорською розуміють лише ті, котрі служили в армії або ж були в наймах у місті. В селі лише останні 14 років є дипломований учитель, який володіє угорською мовою, а тому у молодого покоління є можливість вивчати в школі угорську мову.

Поголів'я худоби таке: 211 голів змішаних, у більшості випадків дрібних гірських порід корів, 112 волів, 124 телят, 36 коней, 134 свині, один бик, 58 кіз, 10 пасік та 21 олійниця.

Не менше третини великої рогатої худоби взято в оренду.

Чотирнадцять років тому в селі була тільки одна пара коней – в одного єврейського візника. А з тих пір, як у лісах графа Шенборна почали рубати дрова й випалювати деревне вугілля, перевезення яких дає прибуток, то й бідні господарі почали тримати коней.

Перепис майна проведено у грудні місяці, тож, природно, що кількість

[1] Так в оригіналі. Насправді має бути 1524 фор. 94 кр. (*О. М.*).

свиней і бджіл була би набагато вища у середині літа, оскільки з наближенням зими всі поспішають продати зайві свині. У Стройні прийнято, що навіть найбідніший селянин купує навесні 1-2 поросят, яких, вигодувавши за літній період без особливих затрат, збуває восени зі значною вигодою для себе.

Про раціональне тваринництво не може бути й мови, бо селянин дивиться не на те, щоб у нього було менше, зате хорошої породи худоби, а навпаки. Згідно з даними цієї таблиці, на 174 сім'ї припадає лише 74 тяглові тварини; тяглова сила в цьому селі безкінечно слабка, і тому при оранці завжди два господарі запрягають разом своїх тяглових тварин. Нерідко трапляється, що попереду двох волів запрягають ще двох корів. Але не тільки за кількістю слабка упряжна сила, а більше за якістю, оскільки господарі худобу в дво-, а іноді й в однолітньому віці запрягають в ярмо, від чого вона стає назавжди слабкою і змарнілою.

Зовсім іншу картину показувало стройненське поголів'я худоби до1874 року, тобто перед розмежуванням, коли були обширні літні пасовиська й великі зимові запаси кормів, у зв'язку з чим не були винятком власники шести і навіть восьми волів. Отари овець угноювали спорожнілі тепер схили горбів. Становище народу, який через бідність ґрунтів і суворість клімату змушений займатись винятково скотарством, може докорінно змінитися, якщо взяти в оренду на прийнятних умовах луки і пасовища графа Шенборна, які лежать на їх території. Ця перспектива вже, здається, є реальною.

Незважаючи на вказану вище нестачу кормів, вартість сіна за нормальних обставин досить низька: ціна одного воза сіна, який вміщує чотири метри, 4-5 форинтів. Більше того, трапляється, що під час осіннього піку збору податків або при купівлі нескошеної трави один віз сіна можна купити за два форинти, і навіть за півтора. Основна причина цього в тому, що селяни не можуть іншим шляхом добути гроші.

Що ж стосується випасу худоби, то, оскільки сільські пасовища порівняно малі та неякісні, то кожний господар прагне, щоб його велика рогата худоба чим менше ходила на спільне пасовище. Досягають вони цього тим, що до кінця весняної оранки, тобто до кінця травня, велика рогата худоба вільно пасеться скрізь, але це, природно, у свою чергу, скорочує врожай сіна на луках. До цього також належить додати, що при косовиці на луках велика рогата худоба, образно кажучи, йде по сліду коси, і тільки звідти переходить на кукурудзяне жниво.

Через недостатність ґрунту і суворість клімату озиму пшеницю не сіють, а осіннє збіжжя – тільки іноді. Оскільки люди живуть тільки на кукурудзяному хлібі, яровину і боби передусім сіють через солому, аніж заради зерна. Таким чином, у Стройні, окрім кукурудзи, може мова йти тільки про картоплю і квасолю.

Оскільки господарі вирощують солом'яні злаки в дуже обмеженій кількості, то мало й гною, який деякі старанні господарі збільшують за рахунок листя, яке збирають у лісі.

Господарські машини відомі селянам, але в селі немає жодної. Це – природно, бо для них не було б роботи.

Вартість одного дня оранки – два форинти. Вартість поденщини одного мужчини без тягла – 50-60 крайцарів.

У єдиній в селі каменоломні вправний робітник може заробити в день до одного форинта. Проте в цій шахті можна добувати камінь тільки певний час і то чотирьом-п'ятьом робітникам.

Стройненці, до речі, досить умілі та старанні робітники. У зв'язку з цим їм надає роботу в лісі не тільки управитель графа Шенборна, де вони заготовляють дрова і випалюють деревне вугілля, але й з охотою їх беруть у найми в низинні краї для збирання врожаю, де їм непогано платять. У селі можна знайти вмілих теслярів, мулярів, колісників. З двома першими укладають контракти в дальніх краях.

Через брак землі її можна орендувати тільки в маєтку, і то на місці вирубки, коли ціна одного хольда сягає 2 форинтів 40 крайцарів. Як правило, багато хто бере землю за половину в євреїв, а для покосу навіть за третину.

Хоч землі і мало, але й вона розділена на дрібні наділи, проте, незважаючи на таке становище, жоден із батьків у селі не навчає сина якому-небудь ремеслу і навіть не відпускає на службу в чуже село або в інший комітат. Цьому надзвичайному явищу може бути одна причина – безмежна любов руського народу до рідного краю, через яку він здатен страждати в своєму рідному селі, аніж жити у відносному достатку серед чужих.

У селі хати, не кажучи про оселі священика і вчителя, – усі без димоходу і вкриті соломою; з ґонтовим дахом хати тільки в євреїв, і то не в усіх.

Харчування цього народу, як можна вже здогадатися із вищесказаного, настільки бідне, що подібного не знайти в нашій батьківщині. Цей народ, окрім хліба з кукурудзи, навряд чи їсть щось інше, ніж картоплю і квасолю; немає такого дня в році, щоб ця їжа була відсутня на столі. М'ясо чи сало, образно кажучи, можуть вживати лише під час храмових свят. І це зрозуміло, оскільки на все село лише один або два господарі можуть дозволити собі зарізати свиню. Уже вважають багато накритим стіл перед стройненцем, якщо він бачить перед собою токан у молоці або яєчню. Не без причин сам народ називає ту долину, де лежить Стройна, "жебрацькою долиною".

У селі є дві приватні корчми, в обох корчмарі – євреї. Господарських магазинів – три, але тільки один з них процвітає, оскільки двом іншим бракує капіталу, за допомогою якого вони могли б закуповувати значну кількість товарів. Корчми, передусім через обмеженість кредиту для них, приносять невеликий прибуток.

Пояснивши трьом найосвіченішим господарям села, а саме Михайлові Островиці, сільському судді, Михайлові Мешку, церковному попечителю, і Дєрдю Гісему, законодавчому судді, мету угорського господарського союзу, і прагнучи розкрити справжній стан справ, ми зробили спробу знайти такий тип

селянина у Стройні, на основі характеристики якого визначили би, з максимальною часткою правди, становище інших сільських господарів. Ми дійшли висновку, що для такого типу підходить господар в особі Федора Папіша.

Федір Папіш – жилавий, середнього зросту, тверезого способу життя, добросовісний і кмітливий чоловік. Має повагу і довіру в селі. Це видно з того, що багато років поспіль отримував церковну посаду, а торік община одноголосно обрала його шкільним попечителем, але через сімейні та господарські обставини він змушений був відмовитися від цієї посади. Йому 45 років, греко-католик, одружений, має шестеро дітей (три сини і три дочки); найстаршому синові 18 років, а наймолодшій дочці – 12 років. Зазначу, що найстаршу дитину навесні цього року видав заміж, і її уже немає в сім'ї. Господарство веде сам за допомогою членів сім'ї, й насамперед за допомогою старшого сина.

Його хата з дерева, крита соломою, має одну кімнату. У дворі – хлів, а перед хатою – город.

Його земельний наділ, згідно з даними кадастрової книги, становить:

1,858 кад. хольдів орної землі
0,354 кад. хольдів – присадибний наділ
0,601 кад. хольдів – луки
2,739 кад. хольдів – ліс

$5^{162/1200}$ кад. хольда, що становить одну восьму всього земельного наділу села.

Ці п'ять кадастрових хольдів розташовані у двох парцелах; найбільший його наділ становить 2,749 кад. хольда. Тут необхідно зазначити, що записана в кадастровій книзі територія під графою "ліс" давно вирубана і обробляється як орна земля, а частково – як луки. Чистий прибуток з 5 кад. хольдів землі – 2 форинти 74 крайцари. Податок із цієї ж площі землі – 70 крайцарів.

Як бачимо, на основі вищенаведеної класифікації розподілу приватної власності на землю, Федір Папіш належить до групи власників, які володіють від 4 до 8 хольдів землі, – їх нараховується 16 осіб. Таким чином, він належить до середнього і заможного прошарку населення. Громадські обов'язки Федора Папіша:

1.	Прямий податок із землі	0 фор. 70 кр.
2.	Податок на дім і прибутковий	4 фор. 31 кр.
3.	Сільський додатковий податок	1 фор. 79 кр.

4. Побічні податки:

а) комітатський додатковий податок	0 фор. 28 кр.
б) податок на дорогу	3 фор. 00 кр.
в) податок на громадські роботи	0 фор. 00 кр.,

але повинен був кожного року вивезти на сільську дорогу 10 $м^3$ каменю

г) тевідрахування священикові й учителю	4 фор. 10 кр.
д) процент через затримку сплати податків	0 фор. 05 кр.

У підсумку за свої $5^{162/1200}$ кад. хольдів землі сплатив усього:

а) прямих податків	5 фор. 03 кр.
б) побічних і додаткових	7 фор. 43 кр.
Всього	*12 фор. 46 кр.*

Це за тієї умови, що весь його чистий кадастровий прибуток становить 2 фор. 74 кр.

Таким чином, як бачимо, поверх усього його чистого доходу він змушений сплачувати на громадські потреби 9 фор. 72 кр., або ж із усього свого чистого прибутку 454,8%. До цього, вважаю, не потрібен коментар. Стройненський господар із законних 25% земельного податку, які належить сплачувати, сплачує майже в 20 разів більше.

Результати врожаю такі: після одного бушеля[1] осіннього зерна вродилося два пуди, після півтора пуда вівса вродилося п'ять пудів, з одноденної оранки вродилося 72 пуди картоплі (поганий врожай), після дводенної оранки вродилося 20 пудів кукурудзи (поганий врожай), серед кукурудзи вродилося 4 пуди квасолі (поганий врожай).

Тут належиться мені сказати дві речі. Перше: через прохолодне й мокре літо 1899 року в цьому краї був дуже поганий врожай кукурудзи, квасолі і картоплі, тобто трьох головних продуктів харчування. Друге: весь урожай Федора Папіша недостатній як для всієї сім'ї, так і для нового посіву, у зв'язку з чим йому необхідно здійснювати додаткові витрати. Природно, що невеликий дохід приносить йому тільки продаж 1-2 свиней і волів. Це трапляється тоді, коли піднімається ціна на закупівлю великої рогатої худоби. Федір Папіш чекає, коли ціна на худобу знову впаде, і за низькою ціною купує собі нових волів. Виграна різниця відіграє головну роль у вищевказаній сумі доходів господарства.

Тягар боргів:

1.	120 фор. у Новакової з Харшфальви під 8%	9 фор. 60 кр.
2.	20 фор. у Кополовича з Харшфальви під 8%	1 фор. 60 кр.
	За 140 фор. боргу він сплачує процент	11 фор. 80 кр.

[1] Приблизно 25-30 літрів. (О.М.)

Але є в нього борг за викуп окультивованої землі. Проте невідомо, на яку суму, оскільки цей викуп він сплачує разом із землевласниками, нерухомість яких до розмежування становила одну ділянку.

Видатки на утримання хати та сім'ї, беручи до уваги тільки найнеобхідніше і не враховуючи продуктів його господарства:

1.	На вісім осіб – 35 пудів кукурудзяного хліба по 1 фор. 25 кр. (йому потрібно 52 пуди, але 20 пудів із цього покриває власний урожай)	43 фор. 75 кр.
2.	На 8 осіб для замішування тіста – 28 кг борошна по 12 кр.	3 фор. 36 кр.
3.	Сало по 7 крайцарів	2 фор. 10 кр.
4.	Сіль по 12 крайцарів	8 фор. 40 кр.
	Всього на продукти харчування	*57 фор. 61 кр.*
5.	На гас кожного дня по 2 кр.	7 фор. 30 кр.
6.	Тютюн	14 фор. 60 кр.
7.	Горілка	4 фор. 80 кр.
8.	Одяг, взуття й таке інше	50 фор. 00 кр.
9.	Коваль, бондар та інше	4 фор. 50 кр.
I.	Витрати на продукти харчування та господарство	139 фор. 01 кр.
II.	Пастух і плата за пасовище	7 фор. 40 кр.
III.	Податки	12 фор. 46 кр.
IV.	Проценти	11 фор. 20 кр.
	Усі витрати за рік	170 фор. 07 кр.
	Усі доходи за рік	00 фор. 00 кр.
	Річний дефіцит	170 фор. 07 кр.

І все ж таки в нього визначено 2 фор. 74 кр. як кадастровий чистий дохід, на підставі чого за його землю площею в $5^{162/1200}$ кад. хольда він сплачує податок 12 фор. 46 кр., або 2 фор. 49 кр. за один хольд. Цей дефіцит збільшує заборгованість Федора Папіша, і він, окрім згаданого розрахункового прибутку, може якоюсь мірою компенсувати її тільки вирубкою панського лісу.

Порядок спадковості – рівний розподіл землі. І тільки у випадку, коли женяться або виходять заміж у друге село, то брат або сестра передає свою частку за прийнятною ціною іншому братові або сестрі. Через те й до того невеликі наділи роздроблені сьогодні до безмежності.

У Федора Папіша, як бачимо, найбільша парцела – 2,749 кад. хольда, або ж 3149 кв. сажнів. І якщо він її тепер розділить між шістьома своїми дітьми, то кожному з них дістанеться 449 кв. сажнів. А оскільки в цьому наділі довжина парцели – понад 200 сажнів, то, таким чином, кожна парцела буде мати ширину 2 сажні.

Господарство Федора Папіша складається з двох слабеньких волів варті-

стю 120 фор., однієї корови – 50 фор., однієї старої свині – 20 фор., всього – 190 фор.; господарських засобів та інструментів у нього на 35 фор., всього – 225 фор. На заготівлю гною він не зважає: тільки те робить, що з хліва викидає його на одну купу.

У середньому врожай низький через недостатній обробіток та погане угноєння ґрунту, а також через суворість клімату.

Річний дохід із землі, як уже вказувалося вище, є дефіцитним ще й тому, що часто врожай кукурудзи, картоплі та вівса знищують дикі тварини, які вибігають з панського лісу, що оточує західну частину селянських земель. За цю шкоду поміщик не платить селянам жодної компенсації. Це деморалізує селян, котрі, у свою чергу, вирубають панський ліс, вважаючи це певною компенсацією за вчинену їм шкоду.

У сусідній Неліпінський купальні й навіть у самій Сваляві був би добрий ринок для збуту курей, молока, м'яса, яєць, але курей нічим годувати, а молока ледве вистачає для власних потреб. Отже, такий дохід може бути лише в небагатьох господарок. Жінки й дівчата після закінчення осінніх і до початку весняних польових робіт займаються прядінням і ткацтвом. У зв'язку з цим дотепер практично вся білизна домашнього виготовлення, а тому навіть найбідніша сім'я сіє коноплю.

На поденщину можна влаштуватись тільки в панському лісі або ж у сусідній Сваляві. В панському лісі йде заготівля дров, а в літній час – насадження і прополювання ялини. Це забезпечує роботою підростаючу молодь. З того часу як домінія випалює деревне вугілля, ті господарі, які мають тяглову силу, можуть добре заробити, оскільки за перевезення вугілля платять 2 фор. – 2 фор. 40 кр. на день. Було б великим благом для цього народу, якби, особливо в зимовий період, знайшли роботу для членів сім'ї, які за сьогоднішніх обставин лише споживають, не заробляючи ні філера.

З видатків на одяг, продукти харчування та інше, про що вже йшлося вище, видно, що харчування в цього народу дуже бідне, а одяг – дуже невибагливий.

На читання цей народ не витрачає нічого, хоча ті, які вміють читати, з великим інтересом читають "Неделю", яку видає Міністерство сільського господарства, а також "Науку", яку видає Товариство св. Василія. В зимовий же час нерідко приходять селяни до священика, щоб попросити почитати щось цікаве й корисне.

Оскільки серед стройненців багато торгівців великою рогатою худобою і свинями, які об'їжджають усі міста Берега, Угоча і Мараморoша, то місцеві жителі добре обізнані з цінами і найголовнішими подіями.

Порівнявши одяг як чоловіків, так і жінок із тим одягом, який був 10-12 років тому, одразу ж впадає в око розкіш, яка повільно розповсюджується, особливо серед молодого покоління. Сьогодні вже хлопці в неділю та святкові дні всі ходять у чоботях і суконних піджаках, молодиці й дівчата – у вовняних накидках, а деякі навіть у шовкових хустках, про які ще 6-7 років тому у

Стройні й не чули. Все це – вплив міського життя у Сваляві.

Про борги я вже згадував вище. Показово, що ці борги повністю ніколи не будуть погашені, найбільше, чого можна чекати, – це їх зменшення в добрі врожайні роки. З боргів, які не згадуються в таблиці, 8% перебуває під приростом, але з них лише частина – у лихварів.

Грошових збережень у селі немає ні в кого, і лише у двох господарів на все село немає жодних боргів, це – результат не лише економності, але й вдалої торгівлі.

Борги моїх односельців, серед яких я вже 14 років і добре знаю матеріальне становище кожного господаря, дещо занижені. Насправді заборгованість у селі становить 22 тис. фор. Такої ж думки дотримуються сільський суддя і церковний попечитель, з якими ми обійшли всі оселі селян. Більшу частину боргу становить податкова і викупна недоїмка за освоєну землю, а також заборгованість у крамниці й у Берег-Мукачівській ощадній касі. Ці дві останні заборгованості, які серед інших заборгованостей не становлять навіть однієї десятої частини всіх боргів, внесені в таблицю.

Тепер виникає питання: яку цінність становить усе нерухоме майно Стройни? Виходячи з того, що вартість одного хольда землі становить у середньому 60-70 фор., а територія Стройни, не враховуючи панських земель і непридатних ґрунтів, дорівнює 1420 хольдів, то я не дуже помилюся, якщо сільське нерухоме земельне володіння оціню в 90 тис. фор. Проти цієї суми в 90 тис. фор. заборгованість у 22 тис. фор. – не такий уже й великий тягар.

Знаючи характер русинського народу, який до будь-яких нововведень ставиться дуже обережно і недовірливо, аж поки на власному досвіді не переконається у вигідності цього заходу, можемо з упевненістю сказати, що серед стройненських селян ледве набереться 15 осіб, які вступили у Свалявську кредитну спілку, що почала свою діяльність 1 серпня 1899 року.

Ми сподіваємося, що з часом, коли успішна діяльність кредитної спілки стане очевидною, то навряд чи знайдеться хоч один господар у Стройні, який би не вступив у цю спілку.

Ті, хто вміють читати, про що вже йшлося вище, з радістю читають, якщо тільки є що, а ті, хто не вміють читати, не тільки з великим задоволенням слухають того, хто читає, але іноді навіть віддячують їм склянкою горілки або люлькою тютюну.

Господарське становище села, незважаючи на перераховані вище несприятливі фактори, безсумнівно знаходиться на піднесенні, що переконливо доводять поденщина, батрацтво, збільшення орендної землі, а також хоч повільне, але неухильне зростання поголів'я свиней і великої рогатої худоби. Це піднесення, на нашу думку, відбувається тому, що як гужова, так і ручна сила практично завжди мають попит, чого раніше не було зовсім.

Податки приростають щорічно приблизно на 3-4%, а приватні борги вже не дуже.

В селі вже давно не було аукціону через малу кількість кабальних боргових зобов'язань. Крім того, господарі, наскільки це можливо, виконують свої боргові зобов'язання.

Релігійність цього народу можна ставити за приклад, оскільки всі обряди виконує старанно й охоче; навіть зі своїх кількох філерів жертвує на церковні, точніше, на релігійні цілі.

Як весь руський народ у цілому, так і стройненський із великою повагою та покірністю ставиться до свого начальства. Його моральність також не може дати приводу для огуди. Доказом цього може слугувати той факт, що за 15 років, не враховуючи циганських дівчат, тільки в однієї народилася позашлюбна дитина (ця дівчина була служницею). З другого боку, за цей період лише 14 осіб було покарано шестимісячним ув'язненням: одного – за завдання тяжких тілесних ушкоджень під час бійки в корчмі, чотирьох – за скоєння крадіжки не стільки з корисних мотивів, скільки через стан сп'яніння.

Щорічно 10-12 хлопців призиваються на військову службу, з яких іноді жоден не проходить комісію. Причина: в селі поширений зоб, через який у багатьох – набряк шиї, глухота, дебільність. Про те, що із Стройни ніхто нікуди не виїжджає, ми вже говорили, причина цього – любов до рідного краю.

Цей народ досить легко сприймає рух уперед, що переконливо доводить техніка будівництва житла та його облаштування, а також одяг і ремонт сільськогосподарської техніки.

1894 року сільська община викупила для школи за 1000 фор. приміщення корчми, яке належало латифундії, а на честь мілленіуму на східній околиці жителі поставили кам'яний хрест.

Для ознайомлення зі способом життя тих, хто не сплачує земельний податок і утримує свою сім'ю тільки за рахунок двох робочих рук, я взяв для прикладу селянина Василя Сенька. Подаю дані з його усної розмови й на основі податкової книжки – річні прибутки і видатки. В нього немає не тільки городу, але й двора, лише хатинка. Це – 50-річний греко-католик, високий здоровань. У нього в сім'ї лише дружина і один син, бо два старші вже відділилися.

Річну потребу цієї тричленної сім'ї складають:

На хліб 35 бушелів кукурудзи по 1 фор. 26 кр.	43 фор. 75 кр.
На тісто 20 кг борошна по 12 кр.	2 фор. 40 кр.
Картопля 52 пуди по 20 кр.	10 фор. 40 кр.
Квасоля 6 пудів по 1 фор. 25 кр.	7 фор. 50 кр.
Капуста і зелень	2 фор. 40 кр.
Горілка	12 фор. 48 кр.
Сало	8 фор. 40 кр.
Сіль	4 фор. 20 кр.
Гас	7 фор. 30 кр.
Тютюн, сірники	18 фор. 20 кр.

Білизна	22 фор. 50 кр.
Верхній одяг, взуття	20 фор. 00 кр.
Всього	*159 фор. 53 кр.*

На громадські потреби:

Податок на житло	0 фор. 80 кр.
Прибутковий податок	4 фор. 00 кр.
Державний прибутковий додатковий податок	0 фор. 32 кр.
Сільський додатковий податок	1 фор. 80 кр.
Дорожній податок	1 фор. 30 кр.
Оплата священика і вчителя	2 фор. 05 кр.
Всього	*10 фор. 27 кр.*

Або ж:

I. На продукти харчування та одяг	159 фор. 53 кр.
II. Податки	10 фор. 27 кр.
Сукупний річний видаток	*169 фор. 80 кр.*

Тобто в день у середньому 47 крайцарів.

Глава сім'ї заробляє на день 56-60 крайцарів, що за 280 робочих днів складає 154 форинти. Його син як пастух одержує винагороду у 20 форинтів, що разом складає 174 форинти. Таким чином, якщо хвороба не долягає господареві, вони можуть на ці гроші так-сяк прожити.

При порівнянні витрат Федора Папіша і Василя Сенька дві речі впадають в око. Перша та, що Василь Сенько, в якого немає навіть крихти землі і який утримує свою сім'ю за допомогою своїх двох рук, сплачує на 2 форинти 19 крайцарів менше, ніж Федір Папіш, власник землі в $5^{162/1200}$ кад. хольдів. А друга та, що Василь Сенько більше витрачає на горілку й сало, тобто краще харчується, ніж Федір Папіш. Причина цього, з одного боку, та, що Василь Сенько через постійну фізичну працю потребує посиленого харчування, а з другого – в нього частіше є "живі" гроші, необхідні для придбання горілки й сала, ніж у Федора Папіша.

І МИ В ЄВРОПІ

ПРОТЕСТ ГАЛИЦЬКИХ РУСИНІВ ПРОТИ МАДЯРСЬКОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ[1]

Дня 2 іюня сього року відбулося в Будапешті в присутності зібраних членів Угорської Академії наук торжественне отворення кімнати, присвяченої пам'яті великого європейського генія Йоганна Гете. В тій кімнаті зложено і виставлено до прилюдного вжитку багату і цінну збірку пам'яток по великім поеті і великім чоловіці, подаровану Академії одним горожанином. При нагоді сього отворення проголосив президент Академії, граф Зічі[2], промову, в котрій отсей уступ, наскільки він був вірно переданий газетами, звернув нашу особливу увагу: «Надіємось, що тепер Європа, бачачи, як ми шануємо пам'ять її великого генія, перестане попрікати нас національною нетерплячістю та шовінізмом». Ми не хочемо підсувати тим словам ніяких злобних коментаріїв, не хочем вдаватися в розбір делікатного питання, чи справді торжественне віддання до прилюдного вжитку збірки пам'яток по великім чоловіці, случайно дарованих Академії, може служити доказом, що весь народ, що його правительство і його інтелігенція перейняті думками і ідеями того великого чоловіка. Ми не хочемо доказувати й такої можливості, що, коли дійсність не відповідає врочисто виголошуваним фразам, таке експлуатування пам'яток імені великого чоловіка для цілей зовсім посторонніх і далеких від круга його ідей і ідеалів може вважатися радше профанацією, ніж шануванням його пам'яті. Для нас у промові графа Зічі важний тільки його поклик до Європи, його дезидерат, щоб Європа таким чи іншим способом виказала мадярській нації признання, що вона свободолюбна, толерантна, великодушна, що поступає в дусі високогуманних ідеалів Гете.

Як члени українсько-руського народу, що живе, безперечно, також в Європі, що був живим огником у сім'ї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці ще в ту пору, коли предки нинішніх мадяр були пострахом Західної Європи і нищителями її культури, як члени народу, що, висунений долею на саму окраїну Європи, своїми грудьми заступав її як міг перед навалами азіатських варварів і в тій довговіковій боротьбі втратив усе, окрім почуття своєї єдності, окрім своєї національної вдачі, як і свого кровного зв'язку з європейським цивілізованим світом; як члени народу, котрого частина живе також під тінню корони св. Степана і зазнає всіх добродійств мадярського свободолюбія, мадярської толеранції, мадярської великодушності і гуманності, ми в ім'я тих високих та світлих ідеалів, що в душі кожного європейця нерозривно в'яжуться з безсмертним іменем

---

[1] Франко Іван. Зібрання творів у 50 томах.-К., 1986.-Т.46.Кн.2.-С. 339-350. Репринтне відтворення тексту *(О.М.)*.

[2] Насправді президентом Академії був барон Етвеш Лорант (1848-1919). (Див. стор. 60,65). (*О. М.*).

Гете, підносимо свій голос, щоби дати свідоцтво правді. Адже ж і ми в Європі, значить, поклик графа Зічі і до нас звернений, і ми маємо право і обов'язок відповісти на нього. До обов'язку сього ми почуваємося тим живіше, що наші брати, русини угорські, в першій лінії покликані до відповіді на сей поклик, не можуть піднести свойого голосу з причин, які далі виложимо.

В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500000 русинів. І положенням[1] і традицією історичною і літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони частина того українсько-руського народу, що заселює східну часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить сьогодні около 25 мільйонів душ. До XVI віку були угорські русини вільними людьми, тішилися значною автономією й їх відзначувано на королівськім дворі, з них набирали королі угорські свою прибічну сторожу, а видніші русини мали значний вплив у королівській раді. В XVI віці почали мадяри витискати русинів, подібно як і інші немадярські народності, з усіх важніших урядів, а з часом почалося й переслідування русинів головно задля їх православної віри. На ніщо не здалась унія церковна, на ніщо не здався титул апостольського вікарія, який папи римські надавали угро-руським єпископам; латинські єпископи вважали їх своїми вікаріями і ненастанно вмішувалися в діла руської церкви, а правительство ставало завсігди проти русинів.

Такий стан тривав аж до часів панування Марії-Терези і Иосифа II. Ті великі володарі, обіймаючи світлим розумом і широким поглядом усі народи монархії, щиро дбали про їх потреби. Марія-Тереза причинилася до встановлення самостійної єпархії мукачівської, наділила єпископа, капітулу, церкву і семінарію землями і доброю платою, подарувала поєзуїтський монастир, церкву і замок в Унгварі на палати єпископські, кафедральний собор, семінарію і теологічний музей, зрівняла у всім, а особливо в справах духовних, духовенство руське з латинським і тим способом забезпечила русинів від утиску і переслідування латинників. В р. 1774 заснувала Марія-Тереза при церкві св. Варвари у Відні генеральну гр[еко]-к[атолицьку] семінарію духовну; угорським русинам призначено в ній 12 місць, а то 10 *для* мукачівської єпархії, а 2 для пізнішої пряшівської. Таким способом угорські русини одержали можність черпати для себе знання в самім центрі держави. А що около р. 1750 засновано також богословську школу в Мукачеві, де вчено по-слов'яно-руськи (її в р. 1778 перетворено на духовну семінарію і перенесено до Унгвара, та й далі вчено в ній по-слов'яно-руськи), то між тодішніми угорськими русинами розпочався такий науковий рух, що вони не тільки у себе дома мали відповідні сили для виховання молоді, але достарчували їх і для Галичини, а навіть для Росії. Такі імена, як Балудянський, Венелін Гуца, Орлай, дальше Іван Земанчик, Петро Лодій, ще і досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки Угорські русини, крім віденської, виховувались також у львівській семінарії, в одній і другій бували вони навіть ректорами, як Михайло Щавницький (ректор у Львові), Самійло Вулкан, Бачинський, Нодь і др. (ректори у Відні). Здавалось через якийсь час, що Угор-

[1] Правильно: **«і походженням»** (*О. М.*).

ська Русь станеться джерелом, з котрого живуча вода розіллється по цілій Україні-Русі. Та ось нараз усе порвалося. А чому?

В 1825 р. заснували мадяри свою Академію наук в Пешті, під впливом інших народностей, між котрими почалося тоді відродження, почали й мадяри виробляти свою народну мову і вводити її у всі уряди, навіть військові. Відтоді почали мадяри змагати до відрубності політичної, відтоді й почалась на добре мадяризація. В 1844 р. ухвалив пештенський сойм закон, на підставі котрого введено остаточно урядову мадярську мову в уряди у всіх краях угорської корони, значить, і в Угорській Русі. Противитись не було кому, закон увійшов в життя. Русини, стративши тим часом щонайспосібніших своїх людей чи то через еміграцію, чи через смерть, заніміли зовсім.

Тим часом в 1848 р. вибухає революція. Русини стали по стороні австрійського уряду – хоч тихцем було їх немало й по стороні мадярів; зате австрійський уряд по поборенні революції починає знов до них ласкавіше відноситися. Русини почали брати участь в житті політичнім; 19 окт[ября] 1849 приїхала до Відня депутація угорських русинів, до котрої належали: д-р Михайло Вівсяник, лікар із Відня, Адольф Добрянський, тоді військовий комісар при російській армії, д-р Вікентій Алексович, лікар із Відня, і священики: Іван Солтис, Віктор Добрянський та Олександр Яницький. Депутація вручила цісареві ось яку петицію: угорські русини бажають, щоби: 1) введено в життя австрійську конституцію з 4 марта 1849; 2) признано угорським русинам відрубну політичну територію; 3) разграничено адміністраційні округи на округи етнографічні без огляду на попередній поділ Угорщини на комітати; 4) основано руські народні школи, руські гімназії, руську правничу академію в Унгварі і перемінено львівський університет на руський; 5) узгляднювано русинів при заміщуванні урядів, а не допускано урядників, що не знають руської мови, до урядів в руських округах; 6) видавано руську урядову часопись з запомогою уряду; 7) щоби вільно було друкувати книги кирилицею; 8) зрівняно руських урядників, священиків, учителів з особами того ж стану інших народностей; 9) узгляднено руських людей при авансі в армії і заміщено деякі урядові посади при головнім правительстві в Відні русинами; 10) заведено руських капелянів при руських полках.

Мала частина тих бажань була сповнена; невважаючи на бідність руського народу угорського, заведено в многих місцевостях двокласові школи народні і повторюючі недільні відділи для дорослих з руською мовою викладовою; в многих місцевостях заведено знов школи парафіяльні, де вчителями, і то навіть добрими, були дяки. Коли австрійський уряд іменував Добрянського наджупаном 4 комітатів руських з осідком в Унгварі, завів той в адміністрації руську мову, позаміщував много урядів руськими семінаристами, постарався о те, що почато викладати в гімназії кілька предметів по-руськи, позаводив руські написи на таблицях в Унгварі і по селах. Його знаменитий організаторський талант зелектризував цілу Русь Угорську і підвів її до життя. На жаль, не став він відразу на народнім становищі, тому доки уряд підпомагав його, або бодай не робив йому перешкод, доти все держалося: коли ж під управою Бейста настав дуалізм і мадяри взяли під ноги всіх своїх противників з 1849 р., устав також рух між русинами. Мадяризація розпочалася

наново, та сим разом безмірно сильніше і брутальніше, ніж уперед. На русинів перенесли мадяри всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 р.; нищити русинів зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським, дарма що сповнювання сього ніби патріотичного обов'язку вело за собою економічну руїну, духову темноту і безпомічність півміліонної маси народу, виключало від цивілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичіння угро-руську інтелігенцію, найпаче ту її часть, що з покликання свойого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів – духовенство вище і нижче.

Найвищими достойниками серед угорських русинів є три руські єпископи: мукачівський Юліан Фірцак, пряшівський Іван Валій, крижевацький Юліан Дрогобецький. Пряшівський зовсім немічний тілом і духом, то про нього й не говоримо. Мукачівського найліпше характеризують слова, які він сказав при своїй інсталяції: «Надіюся, що в короткім часі тих п'ятсот тисяч греко-католиків що, зістають віднині під моєю управою, стануться найщирішими мадярами». Крижевацький виставив собі свідоцтво тим, що на отворення вистави спішив з нараженням свойого життя, щоби лишень показатись добрим мадяром. Всі разом виявили добре свій характер тим, що боялися поздоровити кардинала Сембратовича з кардинальством, а дальше, що боялися порозсилати свойому духовенству програми обходу ювілею унії берестейської лиш тому, що вони були друковані по-руськи. Яко пастирі 500000-ного руського люду, живучи працею того люду, вони не тільки не знають мови того люду, але не хотять її навчитися, а що більше, бажали б її нівечити з лиця землі— може, одинокий в нинішнім цивілізованім світі приклад безграничного отупіння всякого морального почуття!

Між собою вони говорять і пишуть по-мадярськи, зі своїми близькими і з капітулою, з підвладними священиками, з урядами так само; в школах парохіяльних уміщують самих ревних мадяронів, в семінаріях богословських питомців не вміють не тільки по-руськи, але навіть по-церковному читати, не то вже щоб розуміти те, що читають; в бурсах для сиріт по священиках виховують не русинів, але мадярів, хоча заклади ті основані і удержуються руськими фондами.

Вірним образом високих пастирів мусять бути й нижчі. Як тамті обік орденів і відзнак, так сі обік добрих парохій не знають ніякого ідеалу, як тільки бути «добрим мадяром». А щоб на таку назву заслужити, треба бути шовіністом мадярським, народ уважати лише за дійну корову, але не почуватись зглядом цього до жадних обов'язків, голосити до руських мужиків проповіді по-мадярськи, хоча мужики їх не розуміють, потім про такий подвиг оголошувати публічно в часописах і на підставі такої публікації жадати надгороди з фондів, призначених на цілі мадяризаційні. На сором XIX вікові, ми мусимо сказати, що нині ще в Угорській Русі велика часть руських священиків так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорив мадярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу, а за те огидне поквітування жадати з мадяризаційного фонду надгороди, що звичайно виносять 10—15 гульденів! Ми не сумніваємось, що високовчений гр. Зічі, покли-

каючись на всю Європу, не знав тих огидних фактів, які день в день від давніх літ діються в значній часті його рідного краю, не знав про мадяризаційний фонд і його функцію, бо, знавши все те, він – думаємо – не посмів би був ані покликатися на свідоцтво Європи, ані профанувати пам'ять великого генія, покриваючи його іменем таку безодню морального здичіння. Бо се не є патріотизм, той світлий, гуманний, чоловіколюбний патріотизм, що становить красу і славу цивілізованого чоловіка XIX віку. Такого патріотизму дармо шукати серед угро-руського духовенства, з виїмком хіба дуже а дуже немногих осіб «Мадярський патріотизм» більшості велить поперед усього шукати користі і вигід для себе, держати хлопа здалека від просвіти і науки, читати тільки мадярські газети, молитися з мадярських молитовників, вчити дітей по-мадярськи говорити, навіть із слугами дома розмовляти по-мадярськи.

Те саме, що про духовенство, треба сказати і про світську інтелігенцію, особливо про сільських учителів. З дуже малими виїмками ця інтелігенція наскрізь змадярщена, встидається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно здеградувала їх морально, поробила їх сибаритами, підляками, лизунами, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття. Чи то є та пошана для ідеалів Гете, котру Європа має засвідчити мадярській нації при нагоді її тисячоліття?

Ось іще кілька нашвидку назбираних фактів, як велика, культурна, гуманна мадярська нація шанує права людські і горожанські других народностей.

В Мукачеві була напись руська на одноповерхій камениці парохіяльній. Задля тої написи мусив місцевий парох терпіти різні пакості від мадярів, аж поки, зневолений, не стер її і таким способом не стався знов лояльним і правдивим «мадяром».

Один забескидський священик має дочку, і хоча мати і отець говорять з нею по-мадярськи, але нянька і слуги – по-руськи, бо інакше не вміють, тож і мала кішасонька[1] бесідує радше по-руськи, як по-мадярськи. До села, де той священик є парохом, заїхав раз «школарський інспектор» на візітацію школи. Священик запросив його до себе на обід. За обідом залепетіла щось мала попадяночка про свого батька по-руськи. Як тільки почув се мадяр-інспектор, почервонів по самі вуха, встав від обіду і в приступі найвищого обурення промовив: «Я не можу їсти обіду разом з таким мадярським горожанином, котрий не навчив своєї дитини по-мадярськи, котрого дитина гавкає (vabrya) варварським жаргоном!» По сім вийшов мадяр з хати не попрощавшися ані з гостинним господарем, ані з його подругою.

До гімназії, до третьої чи четвертої класи ходив хлопчина, син руського попа, що, як видно, почув у собі якусь руськість, коли на питання професора, якої він народності, відповів, що руської. Професор побачив у тім мало що не зраду державну, зараз представив сю справу на вчительській конференції, а тут присуджено вигнати хлопця з гімназії. Аж по довгих заходах батька, коли той за сина сказав, що він мадярської народності, полишено його в гімназії.

[1] Дівчинка (*угорськ.*). – *Ред.*

Один із підписаних тут був свідком такої сцени. На двірці залізниці чекала на поїзд ціла купа русинів, що мали їхати на жнива. Були там і старі й молоді, хлопці і дівчата. Між дівчатами деякі були дуже гарні так, що це звернуло увагу молодого залізничного урядника. Він не втерпів, щоб між них не піти і не «пожартувати» з ними трохи. Щоб його дівчата розуміли, мусив говорити по-руськи. Тим часом надійшла хвиля відтворення каси. Приступає один мужик з тої купи до каси і просить білет третьої класи – по-руськи. Як вчув се той самий урядник, як скочив, немовби його хто опарив, як крикнув, то бідний мужик став ні в сих ні в тих, не знав що з собою почати. Як перейшла перша буря, звернувся той урядник до мужика та й питає: «Ти в якій землі жиєш? В мадярській, тож знай, що мусиш говорити помадярськи».

Мадярська свободолюбність і толеранція доходить дотого, що мадяри забороняють угорським русинам відбирати руські часописи з Галичини, навіть не політичні, лиш літературні або призначені для дітей, забороняють зноситися з галицькими, одбирають листи, писані до угорських русинів, і т. д. Навіть в абсолютній Росії не робиться таких речей так явно, з таким цинізмом, а особливо з устами, повними грімких фраз про свободу, толеранцію і цивілізацію.

Щоби знищити всякі сліди Русі на Угорщині, наказав уряд перемінювати назви не лиш місцевостей, але й осіб, і то як імена, так і прозвиська на лад мадярський. Імена: Михайло, Осип, Гаврило, Василь, Стефан, Павло, Юрко, Олекса перемінено на Mihaly, Jozsef, Janos, Gabor, Bazil, Istvan, Pal, Gyorgy, Sandor; по-руськи не смій тепер назватися, коли хочеш наразитися на тисячі різних прикростей. Прозвища: Іванів, Іванців, Голосняй, Товт, Вівсяник, Зейкан, Зазуля, Завадяк, Вовканич, Сірко, Собків, Пасулька, Медвідь стали писатись: Ivanyo, Ivancso, Holosnyay, Thoth, Viszanik, Zekany, Zazulya, Zavegyak, Vokanics, Szirko, Szopko, Paszulyka, Medvigy; многі переклали свої прозвища на мадярське, напр., Чорній — Fekete; многі прибрали прозвища мадярські. Подібно чисто руські назви сіл попереміновано на мадярські, і так: Новое Село — Bereg-Ujfalu, Дубровка — Cserhalom, Розтока — Gazlo, Сільце — Kisfalu, Гребля — Felso Kafaszlo, Залуже — Kis-Almas, Яблоново — Nagy-Almas, Дунковиця — Nyiresfalva, Пістрялово — Pisztrahaza, Локоть — Abranka, Завидово — Zavidfalva, Чорний потік — Fekete patak, Юровиця — Pargyorgyfalva, Неліпино — Harsfalva, Стройна — Malmos, Скотарсько — Kjs-Szolyva, Гукливое — Ingo, Воловоє — Okormezo, Лисичово — Rokamezo, Новоселиця — Felsco-Neresznicze, Студеное — Hideg patak, Крива — Tiszu-Kirva, Тарново — Kokenyes і т. д. і т. д. Кільканадцять назв місцевостей позістало й досі руськими; мадярів се кололо, і з нагоди вистави, щоби увіковічити ювілей тисячоліття, а заразом показати Європі, що русинів зовсім нема в Угорщині, порішили і ті останні назви поперемінювати на мадярські. Так, отже, піввічні села руські стануть тепер, бодай на око, чисто мадярськими і від 1896 р. будуть називатись: Русково — Karpat-oroszi, Руська Поляна — Navasmero, Русь-крива — Sebes-patak, Косова Поляна — Kaszomezo, Нересниця — Kira-lyfolgye, Буштино — Refalu, Задня — Zarfalu, Майданка — Hamvas і т. д.

Ми не антисеміти і далекі від того, щоб ворогувати проти кого-небудь задля його раси, релігії або народності. Та про те годі заперечити, що історичні і соціальні обставини нашого краю витворили доволі велику і вельми шкідливу верству жидів-паразитів і безсовісних експлуататорів мужицької праці. Особливо треба се сказати про більшість тих жидів, що живуть по селах як шинкарі, лихварі, дрібні торговці та перекупці. Можемо сказати без помилки, що де в селі більше таких жидів, там нижче стоїть просвіта, народ бідніший, темніший і більше здеморалізований. Отож ми мусимо ствердити, що ніде на цілім просторі, заселенім українсько-руським народом, процент жидів по селах не є такий високий, як власне на Угорській Русі. Коли в Росії життя по селах жидам зовсім заборонене, а в Галичині по селах живе їх ледве по 2 – 10 %, то в угорських селах їх маємо по 20 –70 %. Не диво, що помимо голошеної на весь світ дбалості мадярського уряду про народну просвіту між угорськими русинами є ледве 30 % письменних.

Та не досить того, що угро-руські селяни своєю працею годують і збагачують таку величезну силу паразитів. Після найновішого закону мадярського про рецепцію жидів спадуть на русинів нові тягарі – видатки на користь жидів. Тепер бо, коли в селі є 200 жидів і вони захочуть заложити собі школу, божницю і т. д., то після того закону русини будуть мусили конкурувати на будову і удержання тих божниць так само, як на свої церкви.

А тим часом русини не сміють заложити собі читальні, каси позичкової, зсипу збіжжя, не можуть лучитися в спілки, бо жиди, попирані мадярами, не допускають того.

Ми не хочемо говорити про економічний стан, до якого довела угорських русинів така господарка урядова, сполучена зі здирствами податковими, з екзекуціями нечуваними в ніякій цивілізованій державі. Ми зазначимо тільки, що з цілої українсько-руської території власне угорські русини найперші почали емігрувати за море, що процентово і абсолютно вони досі достарчили найбільшого числа емігрантів і що на нових осідках, особливо в Сполучених Державах Північної Америки, власне вони показуються найменше цивілізованими, а причеплене до них американцями прозвище «Hungarian» здавна стало синонімом грубості, нехарності, зледащілості і рабської приниженості, до яких у Америці не доходили ані невольники-негри, ані дикі індіани.

Русини не мають ані одного свого посла в соймі, хоть на 500.000 жителів повинні мати і хоть по впровадженні конституції в Угорщині мали кількох. Не мають тому, що в Угорщині вибори переводяться так, як, певно, ніде в краю, хоч би тільки напівцивілізованім. Листи виборців фальшують: тих, котрі мають право голосувати, тисячами з листів вичеркують, коли нема певності, що вони будуть голосувати за урядовим кандидатом; натомість тих, що готові голосувати на всякого любого урядові кандидата, втягають в листи, хоть би вони не мали права голосування. Правда, вичеркненим самовільними урядниками з лист виборчих горожанам після закону прислугує право рекламації, та що ж: потрібні до рекламації папери видають відповідні канцелярії, а коли русин зголошується до канцелярії і просить ті папери, його викидають за двері. Коли мимо всяких перепон віддасть який русин голос на свого кан-

дидата, його гонять, переслідують на кождім кроці, гнетуть, а не раз і гублять і то не лиш його самого, але навіть цілу його родину. Виборців, що не голосують на любого урядові мадярському кандидата, провадять жандарми з настромленими багнетами як злодіїв і душогубців. Виборцям не позволяють порозуміватися зі своїми проповідниками, але тримають їх цілий день в голоді і холоді під голим небом. Неурядових виборців спиняють як мож від голосування, а коли належать вони до армії, то перед голосуванням покликують їх до війська. Перед виборами, а особливо під час самих виборів насилають у села багато війська і жандармів. На урядового кандидата покликують голосувати навіть таких, що їх тоді нема дома, очевидно, вони голосують через різних заступників, понайбільше жидків. Навіть умерші мають таких своїх заступників.

Такими то способами обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можність промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоби криком розпуки, стогоном потоптаної і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття мадярської єдності і мадярської слави.

Ми не вороги мадярської нації. Ми високо цінимо її енергію в боротьбі за свої права, її геройство в тяжких для неї хвилях; ми шануємо її заслужених мужів, її талановитих писателів, поетів і політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених, не були прихильниками здирства, отемнювання і деморалізації ad majorem Hungariae gloriam[1]. Ми тямимо ті щирі сердечні слова, якими знаменитий угорський писатель Етвеш накликав своїх земляків до справедливого і гуманного трактування угорських русинів; ми спочуваємо щиро й тим словам, які недавно проголосив мадярський посол Угрон в парламенті в обороні немадярських народ ностей і закінчив досадним упімненням: «Хто обдирає ті народності з їх прав, той допускається тяжкого злочину на спільній вітчизні». Ми можемо тільки жалувати, що такі слова і такі погляди серед мадярської суспільності – виїмки, голос вопіющого в пустині. Ми бажаємо мадярській нації якнайкращого розвою, та проте думаємо, що по трупах немадярських народностей вона не піде наперед, що дорога насильств, кривдження, економічного і духового руйнування провадить тільки до згуби, а не до поступу, дегенерує і підкопує не тільки слабшого, але й сильнішого.

Ми не маємо нічого проти того, щоби наші угро-руські брати були добрими угорськими патріотами. Своїм осідком, економічними і культурними інтересами вони тісно зв'язані з Угорщиною, і ми розуміємо добре, що ми не в силі розірвати той зв'язок, бо він природний, випливає з географічного їх положення. Та проте ми думаємо, що вони мають бути свідомими русинами, бути живою і діяльною, частиною тої нації, до котрої належать своїм походженням, своєю історичною і духовою традицією, Та свобода, котрою Угорщина нині величається перед світом, не повинна бути путами, що сковують уста і душу півмільйонової маси, бо тоді вона перестає бути свободою, а ро-

[1] Для більшої слави Угорщини (*лат.*) – *Ред.*

биться карикатурою свободи, дволичним фарисейством. І коли ми нині, спонукані безвихідним, страшним і приниженим положенням наших угорських братів, перед лицем цивілізованої Європи підносимо торжественний протест проти брутального винародування, економічного районування, духовому стемнюванню і моральному увідлюдуванню угро-руського народу, не меншому, коли не більшому, як те, якого дізнають інші немадярські народності Угорщини: словаки, румуни, серби, хорвати і німці, – то ми переконані, що протестуємо не против свободи, не против гуманності, не против поступу, а против безсильному і безсовісному надуживанню тих високих слів для брудних, навіть не національних, а вузько кастових цілей. Ми певні, що не тільки в Європі, але й серед чесних і доступних для справедливості мадяр протест наш знайде відгомін, а з свого боку запевнюємо, що не перестанемо боротися з теперішніми порядками в Угорщині, не гідними краю європейського, не перестанемо всякими легальними способами розбуджувати серед наших угро-руських братів руського народного почуття, віруючи твердо в те, що панування брутального насилля і цинізму ніколи не може бути тривке.

Львів, дня 15 іюня 1896

Про автора

Мазурок Олег Сергійович, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету, учень професора І. Г. Шульги, народився 27 серпня 1937 року на Холмщині, в сім'ї незаможних селян. 1955 року закінчив середню школу на Рівненщині, а 1961 року – історичний факультет Ужгородського державного університету. Після закінчення вчителював в Усть-Чорнянській середній школі. З 1968 року працює на історичному факультеті Ужгородського державного, а нині національного університету. 1972 року захистив кандидатську, а 1987 року – докторську дисертацію.

Основні напрями наукових пошуків і студій зосереджено на проблемах економічних і культурних зв'язків західноукраїнських земель із Наддніпрянською Україною та Росією у другій половині XIX – на початку XX століть, на актуальних питаннях регіонального краєзнавства, виявленні, вивченні та публікації джерел з історії, етнографії та історіографії Закарпаття.

Автор понад 160 наукових, науково-популярних та навчально-методичних публікацій, у тому числі восьми монографій.

Наукове видання

Олег Мазурок

"…Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині"
(До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича)

Монографія

Редагування тексту і коректура – Світлана Добей
Комп'ютерний набір – Анатолій Домбровський
Комп'ютерна верстка – Наталія Наумченко

Підписано до друку 15.12.2010 р.
Формат 60х84/16, папір офсетний,
Гарнітура Таймс, умов.-друк. арк. 10,46
Тираж 200 прим.

Видавництво «Карпатська Вежа», м.Мукачево

Видрукувано ПП «Повч Р.М.»
м.Ужгород, вул. Великокам'яна, 31
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія Зт № 11 від 11.04.2001 р.,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Мазурок О.С.
М-13 **"…Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині"** Монографія/ Ужгород:
Карпатська Вежа, 2010 . – 184 с.

ISBN 978–966–8269–23–3

Пропоновану читацькій аудиторії книгу присвячено 155-тій річниці від дня народження закарпатського вченого-історика, етнографа, перекладача – греко-католицького священика Юрія Калмана Жатковича (1855-1920). На основі новознайдених документів і матеріалів, чимало з яких вводиться автором до наукового обігу вперше, подається найповніша на сьогоднішній день біографія Юрія Жатковича, який жив і творив на зламі XIX–XX століть.

У книзі йдеться про особисті контакти Жатковича з тогочасними вченими Володимиром Гнатюком, Федором Вовком, Євгеном Перфецьким, його листування з Іваном Франком, Михайлом Грушевським, Степаном Томашівським, Мироном Кордубою, Гіядором Стрипським, Ф. Главачеком, М. Врабелем, С. Цамбелем, О. Ашботом та іншими відомими науковцями, про те, що Жаткович був добре ознайомлений із працями багатьох вчених – Я. Головацького, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, О. Пипіна, Д. Іловайського, які використовував у своїх дослідженнях, про популяризацію Ю. Жатковичем творів М. Вовчка, І. Тургенєва, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича, І. Франка, М. Коцюбинського, А. Чехова та інших письменників, які він перекладав угорською мовою.

Книгу призначено для істориків, краєзнавців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією Закарпаття.

ББК 34:37
УДК Х01-251